43

సరస్వతీ గ్రంథమండలి : అనుబంధమాలిక

సంపాదకుడు : శ్రీ శివశంకరశాస్త్రి

ISSUED

43. Novels.

1. కాంచనమాల

ASAF JAH STATE LIBRARY HYDERABAD (DN.)

THE ANDHRA BOOK HOUSE
SULTAN BAZAR, HYDERABAD-DN.

సం ల

Approve Scho
by the Madr
22

హై ంద్రవరము

Acc No 43

Class H.261

Book 145

అద్దేపల్లి లక్ష్మణస్వామినాయుడు గారిచే
ప్రకటితము : రాజమహేంద్రవరము

1930_5204_2

కాంచనమాల

శ్రీ హరప్రసాదశాస్త్రి

మహామహోపాధ్యాయ ఎం.ఏ., సి.ఐ.ఇ.

సాహిత్య సమితి సభాపతి

శ్రీ శివశంకరశాస్త్రి

వంగభాషనుండి యాంధ్రీకరించినది

Checked
1987
CHECKED - 1968

సరస్వతీగ్రంథమండలి
రాజమహేంద్రవరము

సర్వస్వామ్యములు
ప్రకాశకునివి

Saraswathi Power Press, Rajahmundry
Printed and Published by
A. Lakshmanaswamy Naidu
1st Edition—1924
2nd Edition—1930

నమో తస్స భగవతో
అరహతో సమ్మాసంబుద్ధస్స !

ప్రస్తావన

"నమో తస్స భగవతో అరహతో సమ్మాసంబుద్ధస్స!"

భూమిక

ఇదివరలో మనభాషలో నున్న కాంచనమాలకును దీనికిని నామసామ్యము తప్ప మఱియెట్టిసంబంధము లేదు.

ఈకథావస్తు వుదాత్త మయినది. కథాచ్ఛలమున గంభీరవిషయము లిందు బ్రతిపాదింపబడినవి. వస్తుగౌరవము లేక, పఠనసమయమునం దట్టిశ్రమము కలిగింపక, వేగనతెc బోవు కేవలకథలను జదువు వారి కిందు గొంత మాశాభంగము కలుగవచ్చును. ముఖ్యముగా మొదటి రెండుప్రకరణము లోపికతోc జదువవలసియుండును.

మహావిద్వాంసుం డగు శ్రీహరప్రసాదశాస్త్రి సంస్కృతగద్యకావ్యనిర్మాతలరీతి నీయాఖ్యాయికను రచించినాడు. కావుననే వర్ణనములలోc బ్రాచీనగీర్వాణమహాకవులచ్ఛాయ లించించుక గోచరించుచుండును. రచనాప్రణాళిక విహంగమార్గమున వర్తించును.

ప్రాచీనేతిహాసమును బౌద్ధధర్మగ్రంథావళిని మథించి యాదిమగ్రంథకారుc డీకాంచనమాలను సుదృశకంఠములం దుంచినాడు. ఇందలి ప్రధానపాత్ర లన్నియుc బూర్వము మగధసామ్రాజ్యమున సంచరించినవే. వాగ్ధోరణిలోcగాని ప్రవర్తనలోcగాని ప్రతిపాత్రయు వ్యక్తిత్వమును వెల్లడించుచుండును.

ఈయాఖ్యాయిక క్రీ. శ. ౧౮౮౨ వ సంవత్సరమున శ్రీసంజీవచంద్రచట్టోపాధ్యాయ సంపాదిత మగు "వంగదర్శన" పత్రికయందు బ్రకటిత మయ్యెను. తరువాత ముప్పదిసంవత్సరములకుcగాని పుస్తకాకారము దాల్ప లేదు. ఇపుడు వేలకొలంది ప్రతులు వంగదేశమునందు వ్యాప్తిలో నున్నవి.

శ్రీహరప్రసాదశాస్త్రిగారి గ్రంథములలో "వాల్మీకి విజయము" తెలుఁగులోనికిఁ బరివర్తిత మయినది. 'బేణీర్ మేయే' యను నవల నే నాంధ్రీకరించుచున్నాను. ఇదివరకు వా రొకటిరెండు పుస్తకములు రచించినట్లు తెలియవచ్చినది.

"నీకోసముగాక పరులకోసము జీవింపు" మను మహాప్రబోధము గల బౌద్ధధర్మమునుగురించి మనకు బాగుగాఁ దెలియదు. మహోత్కృష్ట మగు 'అహింసావ్రత' మాచరణలోనికి వచ్చుటయు, అనేకులు పూర్వకాలమందే విదేశములకుఁ జని మనసభ్యతను లోకమున విస్తరింపఁజేయుటయు, శిల్పకళాభివృద్ధియు నీధర్మబలముననే సంఘటిల్లెను. పాళీభాష నభ్యసించి, త్రిపిటకాది బౌద్ధగ్రంథసంజాతము నవలోడించి మనవిద్వాంసులు సద్ధర్మము నాంధ్రలోకమునకు విశదీకరించుట యుక్తము.

కథలోని నేత్రోత్పాటన నేత్రలాభవృత్తాంతము లాకాలమందలి వైద్యవిశ్వాసములను సూచింపవచ్చును: కరుణాద్భుతరసప్రతిపాదకము లైనను గావచ్చును.

వంగభాషావిశారదులు, కవులు, మా సాహితీసమితి సభ్యులు, మత్ప్రియమిత్రులు నగు శ్రీవీరరాఘవస్వామిగారును శ్రీపెద్దిభట్ల పూర్ణశర్మగారును కాంచనమాలా పరివర్తనమున నాకుఁ దోడ్పడినారు. శ్రీస్వామిగారు కొన్నిపుట లాంధ్రీకరించి యిచ్చినారు.

ఉత్తమగ్రంథప్రచురణాభిలాషు లగు మామిత్రులు శ్రీ లక్ష్మణస్వామి నాయఁడుగారు కాంచనమాలను అనుబంధమాలికలోఁ జేర్చుట యెంతయు మోదప్రదము.

తల్లావజ్ఝల శివశంకరశాస్త్రి

సాహితీసమితి: గుంటూరు,
రక్తాక్షి: విజయదశమి.

అంకితము

సుహృద్రత్నము, సుగుణఖని, కవి, కథకుఁడు

ధీశాలి, ఉపాధ్యాయశ్రేష్ఠుఁడు, సాహితీసమితిసభ్యుఁడు

శ్రీ చింతా దీక్షితులకు

పరిచ్ఛేదము ౧

౧

రెండుపుష్పములు. సమానముగా వికసించినవి. సమానముగా వెలుఁగొందుచు నలుదెసలఁ బరిమళము వెదఁజల్లుచున్నవి. పరస్పర వికాసము ప్రకటించి ప్రకటించి యామోదము విస్తారించి సంతోషభరమున నీ వైపునకు నా వైపునకు శిరముల నోరగిల్చవేయు చున్నవి. ఒకసారి పాపట దీర్చినట్లు విడివడి యింకొకసారి చిక్కుపడు చున్నవి. మందానిలము వానికిఁ బరస్పరాలింగనము ఘటించు చున్నది. మలయానిల మాగినపుడుకూడ నవి యన్యోన్యకంఠములను బెనవైచుకొని విడివడు చున్నవి. ఎంత మనోహరము! ఇట్లు సమవికసితములు సమసురభిళములు సమవికాసశీలములు నగు సమానపుష్పముల పరస్పరసమ్మేళన మెంత మనోహరము! రెండు శకుంతములు. సుందరములు సుకంఠములు సుపుష్టములు సుహృష్టములు. యౌవనపారవశ్యమునఁ గ్రీడించునపుడవి యెంత మనోహరముగ నుండును! అవి యెగురుచుఁ గ్రిందికి వ్రాలుచు మరల నెగురుచు నొండొంటిం గానక కరుణాపూర్ణస్వరంబులతో వనమెల్ల నిండునట్లు కూజితములు సేయుచు మరల నొండొంటిం గాంచి చంచువులతో నంద

ముగాఁ బోడిచికొనుచున్న నెంత మనోజ్ఞము! అట్టి శకుంతములు రెండిటికి సమ్మేళనము కలిగిన నెంత హృదయంగమము! ప్రసవ సమ్మేళనము శకుంత సమ్మేళనము మనోహరముగా నుండు ననుట నిజమే. కాని యీ రీతి సమవయస్సుగల మానవవ్యక్తులు సమానముగా యౌవనప్రాదుర్భావము నొంది సరళకోమలభావములతో సమ్మేళన మొందిరేని వారికన్న మనోజ్ఞవస్తువులు ప్రపంచమునం దేవి యుండును! సౌందర్యము కలిగి యవయవస్ఫూర్తి కలిగి తేజస్సు కలిగి సుశిక్ష నొంది సద్వంశమున జనించి కలావైశద్యము గాంచిన యిరువురకు సమాగమము గలుగుచో వారు కవులకు మిగుల లోభనీయు లగుదురు. సమవయస్సు గలిగి సమాన యౌవనస్ఫూర్తి కలవారలహృదయములు పవిత్రప్రేమబంధమున మేళవించెనేని స్వర్గమునుండి దేవతలుగూడ వారిని విలోకింతురు!

అట్టి సమ్మేళన మెవ్వరైన నెక్కడనైనఁ జూచియున్నారా? అట్టి ప్రేమానుబంధ సంబద్ధము లగుహృదయములను గాంచియున్నారా? పరస్పరావలోకనమున కంతరాయ మొదవినపుడు వారిహృదయతంత్రులు ఛిన్నభిన్న మగుట కనుఁగొన్నారా? చూడ్కి లేకమైనపుడు వారిప్రాణములు లేచి వచ్చుట గ్రహించినారా? చూపులు కలిసినప్పుడు వారి వాక్ఛక్తి లోపించుట పరికించినారా? పరస్పరావలోకనము లేనప్పుడు వారికి సర్వము నంధకారమయ మగుట చూచి

నారా? నయనములందు శరజ్జ్యోత్స్నయు కర్ణములందు సుధాధారలును స్పర్శనమందమృతసరస్సును హృదయములందు మహానురాగమును గలిగిన వారిసమ్మేళనము నవలోకించి యున్నారా? అపారము నగాధము ననంతము ప్రశాంతము నిర్మలము నగు జలరాశితో నపారము నగాధము ననంతము ప్రశాంతము నిర్మలము నగు నీలాంబరము మేలవించుట గనుఁగొంటిరా? అంత యపారము నగాధము ననంతము ప్రశాంతము నిర్మలము నగు ప్రేమరాశితో నపారము నగాధము ననంతము ప్రశాంతము నిర్మలము నగు ప్రేమరాశిసమ్మేళనము దిలకించియున్నారా? ఎప్పుడైన నట్టి యగాధము ననంతము నిర్మలము నగు రెండు ప్రేమాంబుధులు పరస్పరసంఘాతముచే సంక్షోభము నొందెనేని నాయపారసముద్రములందు గగనోత్తుంగ తరంగము లుప్పతిల్లుట వీక్షించితిరా? ఎప్పుడైన వియోగము తటస్థించినచో భీషణ ప్రభంజనము రేగి యనంతము లగు నంబరాంబుధు లఖండితముగాఁ గలిసిపోవుట కంటిరా?

ఎచటఁ గనఁబడును! వివేకవిహీనులు మోహజ్వాలలచేఁ గళవళ పడుచుందురు. ఇట్టి దుర్లభ మగుప్రేమరాశి యెచట లభ్య మగును? ప్రపంచము నం దిట్టి యపారము నగాధము ననంతము ప్రశాంతము నిర్మలము నగు ప్రేమాంబుధులు రెం డెచ్చటనైన నెన్నఁడైన మేళన మొందుచుండునని కవులు వ్రాయుదురే. కాని యిట్టిది దుర్ఘటము!

ఇట్టి వొక్కసారి కలిసినవి. పూర్వము పాటలీపుత్రనగరమున నొక్కసారి యిట్టి హృదయములు కలిసికొన్నవి. ఒకానొక సాయంసమయమున గంగాతీరమున అశోకమహారాజుగారి ప్రమోదవనమున నిట్టిహృదయములు మేళవించినవి!

౨

ఒకతె రమణి, రెండవయతఁడు రమణుఁడు. ఇరువురు నిలుచుండి పూలదండలు గ్రుచ్చుచుండిరి. ఇరువురనడుమఁ పెద్దపుష్పరాశి మల్లిక మాలతి జాతి శేఫాలిక మొదలగు కుసుమములరాశి కుభయపార్శ్వముల నిలిచి వారు పుష్పమాలికలు గ్రుచ్చుచుండిరి. వారిసౌందర్యము ప్రసూనరాశియందును బ్రసూనరాశిసౌందర్యము కమనీయమగు వారి తనుచ్ఛాయలయందును బ్రతిఫలించు చున్నది. పండువెన్నెల వంటి పూవుల ప్రోవుపైఁ బడి యాదంపతుల లావణ్యకౌముది స్వచ్ఛమై స్వచ్ఛతరమై స్వచ్ఛతమమై యందుఁ గలిసిపోవు చున్నది; తరళదీప్తిపైఁ దరళదీప్తి దానిపైఁ దరళదీప్తి ప్రసరించి మిళితమై తరళము తరళతరము తరళతమము నగుచున్నది. ఉజ్జ్వలములు శ్యామలములు దీర్ఘములు నాకర్ణాంత విశ్రాంతములు నగు తరుణుని నేత్రము లొకసారి ప్రసవమాలమీఁదను వేఱొకసారి యువతివదనముమీఁదను బ్రాలుచున్నవి. అతని నయనము లొకప్పు డలసములు, వేఱొకప్పుడు చంచలములు; అలసము లయినను మధురములు,

చంచలము లయినను మధురములు, సామాన్యముగా నున్నను మధురములే! ఆతనిదృష్టి యలసము వలితము ముగ్ధము స్నిగ్ధము నిష్పందము మందము; అలసమైనను మధురము; వలితమై కుంచితమైనను మధురము; ముగ్ధమై మోహావ్యంజకమైనను మధురము; స్నిగ్ధమై నిష్పందమై మందమై ధీరమైనను మధురమే. అతని విశాలాక్షులలో గాఢనీలము లగు కనీనికలనుండి యొక్కొకమాఱు విద్యుల్లతలు మెఱయుచుండును. ఆతని ప్రతి దృక్పాతముకూడఁ బ్రణయినిపైఁ గల యనురాగమును మమత్వమును వెల్లివిరియించుచుండును. ఆతనిహృదయము ద్రవీభూతమై నయనమార్గమునబయలు వెడలి మాటిమాటికిని హృదయేశ్వరిని జలక మాడించుచున్నట్లుండును.

యువతి ముగ్ధ, సుందరి. తోఁచిన విధముగా దండ గ్రుచ్చుచు నామె లోలోపల నేమో భావించుచున్నది. ప్రాణనాథునకుఁ దనపైఁ గల యపరిమేయము నక్షుణ్ణము నగు ప్రేమాతిశయమును గుఱించి తలపోయుచుండ వచ్చును. కాకున్న మసృణములు కోమలములు నిర్మలములు నమూల్యమణికుండలమండితములు నగు నామెకపోలములమీఁద నడుమనడుమ రక్తిమ గోచరించుచున్న దేల? ఒక్కొకసారి యామెప్రియునివంకఁ జూచుచున్న దేల? ఆమెదృష్టి మిక్కిలి చమత్కారమైనది. ఆమె చంచలసుందరివలెఁ జూచుట లేదు; ఒకసారి చూడఁ దొడఁగెనేని దృష్టి మరల్పదు.

చూచునంతనే యామె విశాలోజ్జ్వలములగు నేత్రములను మేలువించి వీక్షించుచుండును. అప్పు డామె యేకాగ్రతతోఁ దనదయనచకోరములతోఁ బ్రియవదనసుధాధారలను మనసారఁ గ్రోలుచున్న ట్లుండును.

వారు త్వరితగతిని దండలు గ్రుచ్చుటను బట్టి చూడ వారి కేదో తొందరపనియున్నట్లు తోఁచుచున్నది. చూచుచుండఁ బుష్పరాశి సగ మయిపోయినది. తరుణుఁడంతటఁ దనచేత నున్న పుష్పమాలికలను యువతి కంఠమునను శిరమునందును నలంకరించెను. యువతియుఁ దనకరమునందలి పుష్పమాలికలతో నాతని కంఠమును శిరస్సును నలంకరించెను. ఆమె కలంకారము చేయునపు డాతఁ డామె చుబుకమునెత్తి ముఖమువంకఁ జూచెను. యువతి కాకసమునఁ జంద్రబింబ మగపడెను. భూమిమీఁదనే చంద్రబింబ ముదయించె నని వయస్థుఁ డనుకొనెను. పరస్పరము చూచుకొని వారు ముగ్ధు లయిరి. ఎంత విలోకించు కొనుచున్నను వారికిఁ దనివితీరలేదు. వయస్థుఁడు మోము వంచుకొనుచుండ యువతి తటాలున మొగము ద్రిప్పుకొని "ఆకాశమువంకఁజూచినారా? ఇఁక వేళ లేదు. దండలు గ్రుచ్చి శీఘ్రముగాఁ దీసికొనిపోవలయు" ననెను. ఆతఁ డట్లే కానిమ్మని పలికి యామెను గౌఁగిలించుకొని బింబనిందకము కోమలము మసృణము రసమయ మగు నామె యధరముపై బింబనిందకము కోమలము మసృణము రసమయ మగు తన

యధరము నుంచి ముద్దాడెను. తరువాత నతఁడామెను విడిచి దండలు గ్రుచ్చ నారంభించెను. యువతి యించుక యప్రతిభయై మరల దండలు గ్రుచ్చ సాగెను.

3

మాలలు కూర్చుచుండిరి. ఒకచేతిలో సూది దారము నింకొక చేతిలోఁ బుష్పములు. చకచక గ్రుచ్చుచు నేపుష్పముపై నేపుష్ప ముండవలెనో దేనితరువాత నేది యున్న నంద ముగ నుండునో యట్లే వారు కూర్చుచుండిరి. ఇరువురు దండలు గ్రుచ్చిరి. పూవులు మిగుల లేవు. ఒకటి సన్ననిజాజి పూదండ యింకొకటి స్థూల మైన మల్లికాదామము. మఱి యొకటి సన్నని కురువకకుసుమ మాలిక. ఒకదండలో రెండు రకముల పూవులు రెండవదానిలో మూఁడురకములపూవులు మూడవదానిలో నాలుగురకముల పూవులు! ఎఱ్ఱపూలు నల్లపూలు పచ్చపూలు క్రమముగా మాలికలు కాసాగి నవి. యువకుని శిరస్సున జాజిపూదండ యుండెను. కర్ణము లనుండి వ్రేలాడు చిన్నిచిన్నిపూదండలలోని మొట్టసంపెంగి పూలతని పార్శ్వమున మెఱయుచుండెను. అతఁడెన్నిసా రులు చేతులు కదలించిన నన్నిసార్లు సంపెంగ లతని నాసి కపైఁ బడి చల్లదన మిచ్చుచుండెను.

రమణీయవయవములందును బుష్పాభరణములే. పుష్ప కంకణములు పుష్పహారము పుష్పగ్రైవేయము పుష్పాంగద

ములు పుష్పమకుటము! ఆమె కండలు గ్రుచ్చుచుండ మాలిక లన్నియు సుందరముగాఁ గదలుచుఁ దళతళలాడుచుం డెను. పూవు లయిపోవుచున్నకొలఁది వారు ముందునకు జరుగుచు దగ్గఱకుఁ జేరుచుండిరి. ఒక్కొక పుష్పహారము సంసిద్ధము కాఁగనే వారు పరస్పర మలంకరించుకొని చూచు కొనుచుండిరి. అన్యోన్యవీక్షణమున వారికి నూతనశోభ కానవచ్చుచుండెను. క్రొత్త యలంకారములు ధరించినప్పు డెల్ల నొకరి కొకరు క్రొత్తగాఁ గానఁబడుచుండిరి. సమస్త పుష్పాభరణములు పూర్తి కాఁగానే కొంతసేపు కథలు చెప్పుకొనవలెనని వారనుకొనిరి. పుష్పాభరణములు పెట్టుకొని యొక్కసారి యెత్తుకొని కూర్చుండి వృక్షములు వనములు సర స్సులు ఆహారము నిద్ర మొదలగు భౌతికవిషయములను విస్మ రించి స్వర్గముపై స్వర్గము దానిపై స్వర్గము దానిపై స్వర్గములో నుండువానివలెఁ బ్రేమచేతను సుఖముచేతను మోహశక్తి చేతను పారవశ్యము నంది మానవజీవనమున దుష్ప్రాప్య మగు సుఖస్వప్నావస్థయం దుండి వారు మృదుమధురాలా పము లాడుచుండిరి. అతఁడు అశోకమహారాజునకుఁ బ్రియ పుత్రుఁడు ప్రధానసేనాని యద్వితీయ విద్వాంసుఁడు ధర్మా నురాగి యగు కుణాలుఁడు. ఆమె రమణీకులలలామ విదుషి నిర్మల ప్రణయశాలిని యగు కాంచనమాల. వారు సంసి ద్ధము చేయవలసిన పుష్పధనుస్సు కాని కుసుమశరములుకాని యింకను సిద్ధముకాలేదు. కాంచనమాల మకుటమునందలి

పుష్పగుచ్ఛమింకను సిద్ధము కాలేదు. పుష్పము లయిపోయినవి !

౪

సాయంకాల మయినది. సూర్యుఁడు రక్తకాంతి వహించెను. కాని యస్తమించలేదు. ఆందోళితగంగాతరంగములతో మందపవనము క్రీడించుచుండెను. పుష్పము లయిపోయినవి. సంధ్యాసమయమున కించుకపూర్వమే తూర్యములు మ్రోగినవి. అందఱును సంసిద్ధులై "లలితవిస్తరము" అభినయనమునకుఁ బోవలెను. కాని యింతవఱకును వారు సంసిద్ధులుకాలేదు. పుష్పములుగూడ నయిపోయినవి. దండలు గ్రుచ్చుటకే వనములోని విచ్చీవిచ్చని మొగ్గలుకూడఁ గోసిరి. ఇఁక నుద్యానములోఁ బూవులు లేవు. కుణాలుఁడు కాంచనమాలయు నలుదెసలఁ జూచుచుండిరి. అచటిభూతలము దూర్వామయమగు సమతలము. గడ్డిపూవులు సుధాధవళకాంతితోఁ దళతళలాడుచు నేలకు వంగుచుండెను. అశోక కింశుక వకుళ నాగ పున్నాగాదివృక్షములు వాయువుతోఁగూడి నృత్యము చేయుచుండెను. దేవదారు ప్రముఖభూరుహములు స్వనితములు చేయుచుండెను. ఛాయాకాశమును ధరించిన గంగావక్షము ప్రేమభరమున విరాజిల్లుచుండెను. గంగాతరంగిణీ వక్షముపై నౌకాసమూహము పంక్తులు దీరి పిపీలికములవలెఁ బోవుచుండెను. నావికులు

మనోహర సంగీతములు పాడుచుండిరి. సంగీతతరంగములు గంగాసమీరణముచే శీతలములై మృదులముగా వినవచ్చుచుండెను. కాంచన కుణాలు లీషదుత్కంఠఁ జెందియుండుటచే నాగానము వారి హృదయముల నాకర్షింపలేకుండెను. శీఘ్రమనమున వారలు లతలను కుంజములను నికుంజములను పుష్పవృక్షాదులను వెదకుచుండిరి. పూవు లెచ్చటను లభింపలేదు. కాలము గడచిపోవుచున్నకొలఁదిని వారి యుత్కంఠ హెచ్చుచుండెను. తొందరకూడ వృద్ధియగుచుండెను. అప్పుడు వారు తమశరీరములందలి పుష్పహారములను దీసివైచి చంద్రకాంత శిలానిర్మిత మగు నచ్చటి వేదికపై నుంచిరి. కుణాలుఁడు తనపుష్పమాలికలను దక్షిణపార్శ్వమునను కాంచనమాల తన కుసుమభూషణములను వామపార్శ్వమునను నుంచిరి. తరువాత వారిరువురు నుత్తరాభిముఖులై పోయిరి. సమీపమున నున్న కృతకాద్రిపై వారిదృష్టులు వ్రాలినవి.

“పుష్పములు సంగ్రహించినవా రొక్కయుపవనములోని పుష్పములనే కోసినారు. దురారోహమని కాఁబోలు నీకృత్రిమ శైలాగ్రమందలి వృక్షములనుండి పూవులుకోసినారు కారు. ఈకొండపైకిఁ బోయినయెడల నిశ్చయముగా మనకుఁ బూవులు దొరకును” అని కాంచనమాల పలుకగా కుణాలుఁ డందులకు సమ్మతించెను. అంత నిరువురు శైలారోహణ మారంభించిరి.

కృతకాద్రి నెక్కుటకు రెండుమార్గములున్నవి. వ... నొకమార్గము పొడవునను నన మున్నది. అందుఁ బచ్చికతీఁగెలు పూలచెట్లు మొదలగునవి దట్టముగాఁ బెరిగియున్నవి. సాంద్రముగాఁ బెరిగియుండుటచే నడుగుననే మున్నదియుఁ గానవచ్చుట లేదు. ఈత్రోవ కొంచెమేటవాలు. కాలుజారపనము కాకుండ నీబాటవెంటఁ బై కెక్కవచ్చును. వారిరువురు నీత్రోవవెంట బయలుదేఱిరి. ఒకటిరెండడుగులు వేసిరో లేదో పాముబుసవలె ధ్వని వినవచ్చెను. వారు త్వరితముగాఁ బోవుచుండుటచే లక్ష్యము చేయలేదు. కొంతదూరము పోయిచూడ నొకచోట నాకులు తెగింపి యున్నవి. ఇంకొకచోట వృక్షశాఖ విఱిగియుండెను. మఱియొకచోటఁ బుష్పములు రాలియుండెను. కాంచనమాల యవి చూచి "ఇంతవఱకుమాత్ర మెవరో వచ్చినట్లున్నది" అని పలికెను. మఱికొంతదూర మేగి చూడ నొకానొక చెట్టుకొమ్మ కాకులే లేవు. "ఆ వచ్చినవారిచట నిలుచుండిగాని కూర్చుండిగాని యుండవలెను" అని గుణాలుఁ డనెను.

మఱికొంతదూరము పోయిచూడ కాంచనమాల మాటలు యథార్థము లయ్యెను. పుష్పములు కోయవచ్చిన వారు శైలోపరిభాగమునకు రాలేదు. కుసుమము లచ్చట విచ్చలవిడిగాఁ బుష్పించి దిగంతములకు సౌరభమును వెదజల్లుచుండెను. కాంచనమాల తనచీరెచెరఁగులోనికిని గుణాలుఁడు తన యుత్తరీయాంచలములోనికిని బూవులను జకచక

గోష్ఠి చేసికొనుచుండిరి. పుష్పాపచయము కష్టముగా లేదు. పుష్పములకై హస్తమెత్తిన వక్కయయ్యేలేక ముట్టుకొన్నమాత్రమున నది రాలుచుండెను. ఆపూవు ఈపూవు ఆపూవు అని వారు జగిని జగిని పోవు చుండిరి. కొండకొత్తమువిూఁదను పార్శ్వ ములను లోయలోను వారు పూవులు కోయుచుండిరి.

పుష్పాపచయము చేయుచుఁ గ్రమముగా వారు మరలఁ ఉన్నతశిఖర మెక్కిరి. కాంచనమాల యప్సరసవలెను కుణాలుఁడు దేవతవలెను నుండిరి. విశ్రాంతికొఱకు చలువరాతి మాలప మొకటి యచటఁ గలదు. అందుఁ గూర్చుండి సామ్ములు అన్నియు బయటికిఁ దీసి వారు ధనుర్బాణములు సిద్ధముచేయ నారంభించిరి. గగన మండలమునుండి సుధాకర బింబము దుగ్ధఫేన ధవళకాంతులతో వసుధాతలమును నిండుచుండెను. శైత్యమాంద్య సౌరభ్యములు గల మలయసమీరము దక్షిణ దిశనుండి గంగమీఁదుగా నేతెంచి వారికి శీతల భావము కలిగించు చుండెను.

“కాంచనా, నే నీశైలాగ్రమునకు వచ్చినప్పుడెల్ల నాకా నాఁటి సంగతులు జ్ఞప్తికి వచ్చుచుండు” నని కుణాలుఁడు పలికెను.

“మీ రీఁక నన్నచటికిఁ దీసికొని రాకుండుట కుపాయమాలోచించుచున్నాను.”

“కాంచనా, యిచ్చటికి వచ్చినచో నానాఁటిసంగతులు జ్ఞప్తికి వచ్చును. ఆనాఁడు గయాశీర్ష పర్వతమునకు వేటకుఁ

బోయి—"

"చెవిలో నేను వ్రేళ్లు పెట్టుకున్నాను. ఆసంగతి వినను!"

"ఎందుచేత కాంచనా ? ఏనాఁడు నే నీధర్మము నవలంబించితినో యేనాఁడు నాకుఁ బ్రాణములభించినదో యేనాఁడు నాకు నీతోఁ బ్రథమసమాగమము కలిగినదో యానాఁటి సంగతులు వినుటకు నీ కిష్టము లే దేమి కాంచనా ?"

మృణాలకోమల మగు తనబాహుయుగళమును కుణాలుని కంఠమునకుఁ బెనవైచి యామె విహ్వాలభావముతో నిట్లనెను: "నాకంఠరత్నమా, మీకు సంతోషము కలుగుదానిని వినుట నా కిష్టము కాదా ? అయితే—"

"అయితే నీప్రశంస యున్నదని వినుట కిష్టములేదు."

"కాదు."

"మఱి యేమి ?"

"నన్ను గుఱించి మీ రేల చెప్పవలెను! మీసంగతి మీరు చెప్పుడు!"

"అదిమాత్ర మే మగును కాంచనా ? ఆనాఁటినుండి నాకథ చెప్పిన నది నీకథకూడ నగును. నీకథ చెప్పిన నాకథ—"

"అయినఁ గానిండు. మీరు చెప్పునది చెప్పుడు. తరువాత నాకథ నేను జెప్పెదను."

"కా గున్నది. రమారమి యెనిమిదిసంవత్సరములక్రిందట ఫాల్గునపూర్ణిమనాఁడు విహారమునకు బయలుదేఱి గయా

శీర్షపర్వతాగ్రం మెక్కితిని. అచ్చట నొకచో వ్యాఘ్ర సంఘాతంబులు కానఁబడ గుజ్జముపైనుండియే వాని నెదుర్కొంటితిని. కొంచెము పోరు జరిగిన తరువాత వ్యాఘ్రనఖ ప్రహారములచే స్మృతి తప్పి పడిపోతిని. తరువాత వృద్ధఋషి యానతిచొప్పునఁ బులులు మచ్చికపడిన కుక్కలవలె నాయన కంఠము కౌఁగిలించినవి. అప్సరసల రూపలావణ్యముల నధఃకరించు కన్యను నాయుపచారమునకై యాయన నియోగించెను. ఆ దేవకన్య నన్ను మెల్లమెల్లగా నొప్పవటవృక్షము చెంతకుఁ గొనిపోయి తత్ప్రాంతమునఁ బరుండఁ బెట్టెను. వట వృక్షముక్రింద రూపవతియును, రక్తాంబరధారి శ్వేతశ్మశ్రువు నగు వృద్ధఋషియుఁ గాన్పించిరి. వ్యాఘ్రములు లాయన కిరుపార్శ్వములఁ బరుండి యున్నవి. ఆయన యేదో స్తవము చేయుచుండెను. దానిచే నామనస్సు ద్రవింపఁజొచ్చెను. నేను వారి గృహమున నుంటిని. ఆహా! ఆసుఖదినములు మరల వచ్చునా? తరువాత నొకనాఁడు గయాశీర్షమం దున్న యాపర్వతమున కాదేవకన్య వెంట నరిగితిని. ఆమె యేమేమో మాటలాడినది. దినమెల్ల విహరించుచుంటిని. ఋషి ప్రవర్తనమందును దేవకన్యా ప్రరోచనమందును నామనః పరిభ్రమణమునందును నైహికముకన్న భిన్నమైన పదార్థము కలదని మొదటనే తెలిసికొనఁ గలిగితిని. క్రమముగా ఋషి దయవలన నాకు "త్రిరత్నములు" లభించినవి. తరువాతఁ జతుర్థరత్న మగునీవు లభించితివి!"

"ఇం కెంత చెప్పుదురు ?"

"పిమ్మటc బూర్వమతమును బరిత్యజించుటవలన నాయన గారు నన్ను దేశమునుండి వెడలనడచిరి. ఎన్నో యవస్థలకు లోనై యెన్నో ప్రదేశములు తిరిగితిని. ఇంటిలోc గాని యడవిలోcగాని వృక్షతలమునcగాని శయ్యపైcగాని సర్వావస్థలయందు నీవు సమానముగానే యుంటివి !"

"ఎవరిగుణ మది ? మీదా నాదా ?"

"నేc డీకొండ యెక్కగానే వెనుకటి వృత్తాంత మంతయు జ్ఞప్తికి వచ్చినది. ఏనాcడు నాకు త్రిరత్నములు ప్రాప్తించినవో యేనాcడు నీవు నాకు లభించితివో యేనాc డైహిక పారలౌకిక సుఖములకు బీజము నాcటుకొంటినో యానాcటి వృత్తాంతము నేcడు జ్ఞప్తికి వచ్చుచున్నది. అది యంతయు నొక విధము, ఇది యంతయు నింకొకవిధము. కాంచనా, యిందు నీ కేది బాగున్నదో చెప్పు, చూతము !"

"ప్రతిదిన మరణ్యములోను బర్వతము మీcదను మిమ్ముc జూచుచుంటిని. మీరు పులివేcటకుc బోయి పులివీcపున బల్లెము గ్రుచ్చి యొక పర్వతశిఖరమునుండి యింకొక పర్వతశిఖరము మీcదికిc బోవుచుండునపుడు మిమ్ముc జూచితిని. అప్పటినుండి నాయనగారితోపాటు సద్ధర్మ మనుష్ఠించుటయందు వేఱయి పోతిని. ఆనాcటివృత్తాంతము జ్ఞప్తికివచ్చిన నా కానందము కలుగును. మీ రపుడు నాయం దెంతదయతో నుండెడివారో చెప్పలేను. కాని బోధివృక్షము చెంతకు

వచ్చినప్పుడు నాతో నొకటి రెండు గడియలు మాటలాడనిదియే వెడలుచుండువారు కారు. అదియంతయు నొక్కదినమువలె నున్నది? ఏనాటి వృత్తాంతము చెప్పుటకు మీ కింత యుత్సాహముగా నున్నదో! నాఁడు మాతండ్రిగారు వచ్చి పులిగోటి దెబ్బలచే బాధపడుచున్న పిట్టను రక్షించినారు. ఆనాఁటి మీ వ్యధ చూడఁగ నాకెంత సంతాపము కలిగినదో యెట్లు చెప్పగలను! ఆ పిమ్మట పిట్టను బోధివృక్షము చెంతకుఁ దీసికొని పోతిని. అపుడు నాకెంతో యానందము కలిగినది, కాని బోధిద్రుమ మాకస్మికముగా ముకుళించుకొని పోయినది. అదివఱకది యెంత పరిశుద్ధమై శోభావంతమై యుండెడిదో నాకు బాగుగాఁ దెలియును. నాఁ డది యట్లు లేదు. నాయనగారు దానిని జూచి "ఈ రాకుమారునివలన సద్ధర్మము వృద్ధియగును" అని వచించిరి. అంతకుముందుగనే మీయెడ నాకనురాగము కలిగినది. మీరు నాయెడ విముఖులుగా లేరు. కేవల భోగమే పర్యవసానముగాఁ గల ప్రణయమునందు నాకంతి ప్రవృత్తి లేదు. చిరకాలమునుండి నే నభిలషించు సద్ధర్మము మీవలన వృద్ధి నొందు నని యెప్పుడు వింటినో, "అహింసా పరమో ధర్మః" అను వాక్యము మీరు ప్రచారము చేయుదు రనియు సర్వప్రాణులయెడ సమభావము వృద్ధి చేయుదు రనియుఁ దెలిసినపుడు మీతోఁ గూడియుండవలె (వివాహమై) నను కోరిక యతిశయించినది. నాయనగారి యనుగ్రహము వలనను త్రిరత్నముల ప్రసాదమువలనను మీ

నయకుఁ బాత్రమునైతిని. మీతోడిసహవాసము నాకెన్నఁడు కష్టముగా లేదు. ఇపుడు సద్ధర్మప్రచురము హెచ్చినకొలఁది నా యానంద మతిశయించుచున్నది. కాని సత్యము చెప్పుచున్నాను. సద్ధర్మాభివృద్ధిని నిరుపమానమగు మీ ప్రేమమందున నిమగ్నమై యన్యచింత లేకుంటిని !''

ఈరీతిగాఁ బ్రణయపూర్వము హృదయానందకరము నగు వాక్యలహరిని సృజించుకొని వారు పరస్పరము ముగ్ధులైరి. పర్వతాగ్రమున మందానిలము వీచుచుండెను. నిర్మలాకాశమున నక్షత్రములు ప్రకాశించు చుండెను. అగాధము నపారము ననంతము ప్రశాంతము నగు వారి ప్రణయమునకు జగత్తు ప్రతిబింబమువలె నుండెను. నిర్ఝరధ్వానము వారి ప్రణయపూర్వస్వరలహరికిఁ బ్రతిధ్వనించు చున్నట్లుండెను.

౫

వారిరువురు సంభాషించు చుండిరి. సంభాషణలో వారి హృదయము లున్మత్తము లగుచుండెను. వారి మానసములు మర్త్యలోకము వీడి స్వర్లోకముఁ జొచ్చి యందు భువర్లోక మహర్లోక జనలోక తపోలోకము లాదిగాఁగల పదునేడు స్వర్గముల నతిక్రమించి సూక్ష్మము నవ్యక్తము సుధామయము ప్రేమమయము నగు దివ్యధామమున కెగిరి పోవుచుం

డెను. సామాన్యలోకము వారి స్మృతిపథమునుండి జాఱి పోయినది. శరీరము లున్నవో లేవో జ్ఞాన మున్నదో లేదో వారికిఁ దెలియదు. మానసపదార్థములుమాత్ర మున్నవి. సుధామయము సుఖమయము ప్రేమమయము ననిర్వాచ్యము నగు స్వరలహరియు నత్తుల్యము లయిన యాత్మలునుగలవు.

అట్టిసమయమున దూరమునుండి వాద్యము మ్రోగెను. అది యభినయారంభ సూచకధ్వని. అపుడు వారి కస్తిత్వ జ్ఞానము కలిగినది. అప్పుడు వారు మందానిలస్పర్శను చంద్రకాంత శిలాస్పర్శను ననుభవించిరి. ఆకస్మికముగా స్వర్గము నుండి భ్రంశ మొందినట్లు తోఁచెనో మఱేమో కాని కాంచనమాల మిగుల నుత్కంఠిత యయ్యెను. తోడనే యామె మన స్సేమో యయ్యెను. తనవస్తు వేదో పోఁగొట్టు కొన్నట్లును దనకాంతు డేదియో పూర్తి కానట్లును నామెకు దోఁచెను. ఇంతవఱకుఁ దాను నిమగ్నయై యున్నసుఖ మింత నిహజన్మమునఁ గలుగదని స్ఫురించెను. తా నేయే యాశలతో నింతవఱ కువ్విళ్లూరుచుండెనో యవి యన్నియు స్వప్నసదృశములనియు నెన్నటికిని నెఱవేఱ వనియు ననిపించెను. అంతట నామె భర్తను జూచి “నామన సుద్విగ్న మయిన దేలనో, చెప్పుఁ” డనెను.

“మన మాత్మచింతలయందు మునిఁగి యుంటిమి. ఉన్నట్లుండి నూతనచింత కలుగుటచే నామనసుకూడ నుద్విగ్న మయినది.”

"కాదు. ఇది యట్టి యుద్వేగము కాదు. త్వరలో నేదో యాపద రానున్న దని తోఁచుచున్నది."

ఇట్లు సంభాషించుచు వారిరువురు శైలశిఖరమునుండి సత్వరముగాఁ గ్రిందికి దిగి వచ్చిరి.

పరిచ్ఛేదము ౨

౧

కుణాలుఁడు దిగి వచ్చి చూడ కాంచనమాల యుద్విగ్న యగుటకుఁ గారణము తెలిసినది. కుణాలుని పుష్పాభరణము లున్నవి, గాని కాంచనమాలవి లేవు. ఎవరు తీసికొని పోయినారు? రాత్రివేళ నచటి కెవ్వరు వత్తు రనుకొనుటకును వీలు లేదు. వెదకుటకు వేళలేదు. తోడనే యభినయ మారంభ మగును. లలితవిస్తరములోని తృతీయాధ్యాయము ప్రారంభము కాగానే కాంచనకుణాలులు రతిమన్మథ వేషములు ధరించి బుద్ధదేవుని ధ్యానభంగమునకుఁ బోవలెను. ఇరువురు మిక్కిలి వ్యాకుల పడిరి. ఏమి చేయవలెను? కాంచనమాల సంక్షోభముచే మూర్ఛ నొందున ట్లుండెను. ఆమె నోదార్పవలె ననుకొన్నను కుణాలునకు సాధ్యము కాలేదు. మంగళ తూర్యధ్వని యయ్యెను. ప్రస్తావన ముగిసినది. పాత్రప్రవేశ మవసరము. "కాంచనా, నీ వీలాగుననే రమ్మ. ఆభర

ణాములు లేకున్నను నీవు రతీదేవి సౌందర్యము నధఃకరింపఁ గలవు" అని కుణాలుఁడు పలికెను.

కాంచనమాల ప్రత్యుత్తర మీయ లేదు. ఆమె యుత్కంఠ స్పృష్ట యయ్యెను. మనోవ్యథచే నామె కుణాలుని మాటలకు బదులు పలుక లేదు. ఆతని పల్కు లన్నియు నామెకు వినఁబడెనో లేదో.

"మా పత్ని పాత్రము నాటకములో లేనే లేదు. నీకు మోదము గూర్చుటకై రతీదేవి పాత్రమును బ్రవేశ పెట్టితిని. అభినయములోనికి నీవు రాకున్నను నేను వెళ్ళవలెను. వెళ్ళని యెడల నాటకమునకు విఘాతము కలుగును" అనుచు కుణాలుఁడు వేగముగా నభినయశాలకుఁ బోయెను.

"నాయకుండగళ యెంతటిత్తో విరచించునా?" యని కాంచనమాల తలపోసెను.

౨

కుణాలుఁ డరుగునప్పటి కంతయు సిద్ధముగా నుండెను. నేపథ్యగృహమున నందఱు నతనికోసము వ్యగ్రభావముతో నెదురు చూచుచుండిరి. అతనిని వెదకుటకు మనుష్యులను గూడఁ బంపిరి. ఇంతలో నతఁడు నేపథ్యశాలలోని కరిగి వృథావాక్యవ్యయము చేయక రంగస్థలమునఁ బ్రవేశించి "నా సేనాపతులు, నా పుత్రికలు నెచట నున్నా" రనెను.

అపుడు రతీదేవి పాత్రము ప్రవేశించి "నాథా! అందఱు

సిద్ధముగా నున్నారు. వసంతుఁడు కోకిల కుహూరవములు ఆమ్రముకుళములు దక్షిణానిలము మొదలగు సైన్యముంతయు సిద్ధముగా నున్నది" అని పలికెను.

కుణాలుఁడు మిక్కిలి వ్యాకుల మొందెను. రతీదేవి పాత్రము ధరించినవా రెవరు? ముఖము చూచుటకు వీలు లేదు—ముసుఁగిడి యున్నది. కంఠస్వరమును బట్టి చూడ కాంచనమాల కాదు. కాని యెంత యాశ్చర్యము! కాంచనమాల కూర్చిన పుష్పాలంకారముల నీమె యొడలి కలంకరించుకొన్నది. ఈయలంకారముల నీమె యెచటినుండి గ్రహించినది? కుణాలుఁ డీసంగతు లాలోచించుచు నన్యమనస్కుఁ డయ్యెను. రతీదేవి వేషము ధరించిన రసికురాలు ప్రత్యుత్పన్నమతి. అప్పు డామె యి ట్లనెను. "నాథా, ఇంత చింతించుటెందులకు? కృతయుగమున విశ్వామిత్రాది మహర్షుల తపోభంగము చేసిన మీరు కలియుగమున సామాన్య రాజకుమారుని తపోభంగము చేయలేరా?

"ఇది బహుకఠినప్రదేశము!" అని కుణాలుఁడు భయవిస్మయసూచక కంఠస్వరముతో ననెను. అతని భావప్రదర్శన మతిమధురముగా నుండెను. "బాగుగా నున్నాఁడు, బాగుగా నున్నాఁడు!" అని సభ్యులెల్లరు నతని నభినందించిరి. కుణాలుని విస్మయజడిమ కొంచెము తగ్గినది. అటుపిమ్మట నతఁడు సందర్భానుసారముగా నభినయింపసాగెను. రతీవేషధారిణి హావభావములచేఁ దనమనస్సును మఱపింప

యత్నించుచున్న ట్లతఁడు తెలిసికొనెను. ఆమె యెవరో గ్రహింపవలె నని యతనికుతూహలము మెండగుచుండెను. ఈవిధముగాఁ గౌతూహలవిస్మయములు పెనగొన్న యతని యభినయము నేఁ డితరసమయములకన్న నెక్కువ హృదయ రంజకముగా నుండెను. సభలోనివా రెల్లరు నతని యభినయ కౌశలమును బ్రశంసించిరి. అభినయమున నేర్పుగల కుణా లుఁడు నేఁడు పాండిత్యముచేఁ గాక త్రస్తభావముచే జన రంజనము చేసినాఁడు. అతనియభినయ మేల రమణీయముగా నుండెనో సభ్యులకుఁ దెలియదు; వా రేల ప్రశంసించు చున్నారో యతనికిఁ దెలియదు!

ఈరమణి యెవరు? ఈమె కాంచనమాల పుష్పదామము లను హరించినదా? నిజముగా నీమె హరించినది! కాకున్న కుణాలుఁడు స్వహస్తములతో గ్రుచ్చినవి దేవదుర్లభము లయినవియు నగుకుసుమాభరణము లీమె కెక్కడ లభించును? ఈవేషధారిణి కిరీటమునకుఁ గుచ్చు లేదు. కుచ్చు కూర్చు టకుఁ గావలసిన పూవుల కొఱకే కొండయెక్కి యమాయకు రాలగు కాంచనమాల నేఁడు మనస్తాపము నొందవలసి వచ్చెను. ఈమె యెవరో? పట్టుపడుదు నన్న భయము కూడ లేదు. పైగా నెవరిపుష్పాలంకారములు హరించినదో వారి యెదుటనే వానితోఁ దొణుకు బెణుకు లేకుండ నిర్దోషురాలివలె మాటలాడుచున్నది! ఎంత సాహసము! ఈమె సామాన్యురాలు కాదు. దొంగిలించినవస్తువులు ధరించి

రాజసభ కేలవచ్చినదో? ఈమె వైఖరి చూడ ననుమా
నము కలుగు చున్నది.

ఈమె జరిగి కుణాలుని చెంతకు వచ్చి నిలుచు చున్నది. పలుకునపు డెల్లఁ గంఠస్వరము చలించుటచే నీమె భావభంగి తెలియుట లేదా? ఎంత బాగున్నది! మంచియుపాయము! కుణాలుఁడు తప్పఁ బ్రేక్షకు లందఱు నీమె కాంచనమాల యనియే తలఁచుచున్నారు. పాపము! కాంచనమాల హతా శయై యభినయము చూచుటకైన రాలేదు. ఈ బుద్ధిమంతురాలు రతీపాత్రమును కాంచనమాలా పాత్రము నొక్క సారిగా ధరించి యభినయించుచున్నది.

మొట్టమొదటకు కుణాలుఁ డనుమానించి యన్యమనస్కుఁ డయ్యెను. తరువాత నతఁడు సందర్భానుసారముగా నభినయింపసాగెను. ఈ దుర్మార్గురాలు వెంటనే యేలబయటికిఁ బోవదని సూచించున ట్లామెపై దృష్టినిగిడ్చెను. కుణాలుఁడు మాటిమాటికిఁ దనవంకఁ జూచుచుండుటచే మృగము వలలోఁ బడినదని యామెతలఁచెను. అప్పు డామె రతీదేవి చేయవలసిన పనులు చేయసాగెను. అశోకుని దీక్షాగురువు బౌద్ధ ధర్మమునకు మూలభిత్తియు నగు శ్రీ ఉపగుప్తుఁడు బుద్ధ వేషముధరించి కనులు మూసికొని యెదుట బోధిద్రుమ ముక్రింద ధ్యానము చేయుచుండెను. ప్రశాంతమూర్తి స్థూల కాయుఁడు ముండితశిరస్కుఁడు రక్తవర్ణకాపీనమాత్ర పరిధానుఁడు నగు ఉపగుప్తుఁడు నిష్కంపముగాఁ గూరుచుండి

యుండెను. అతనిని ప్రలోభపెట్టుటకే రతిమన్మథులు వసంతుఁడు మొదలగు సేనలను మారపుత్రికాదులను వెంటఁగొని వచ్చిరి. మన్మథపత్ని నృత్యము చేయసాగెను.

ఆకస్మికముగా సమస్తము నిశ్శబ్దమైనది. ఒకవైపున రాజపరివారము నడుమ అశోకమహారాజు నింకొకవైపున సామంతప్రభువులు రాజమిత్రులు నడుమ మంత్రులు ప్రాడ్వివాకులు మొదలగువారు కూర్చుండియుండిరి. ప్రక్కన స్త్రీలు నిశ్శబ్దముగా నుండిరి. అందఱు నేకాగ్రచిత్తముతో బుద్ధదేవునివంకఁ జూచుచుండిరి. అర్హతశ్రేష్ఠుఁడగు ఉపగుప్తుఁడు ధ్యానభంగము కాగా మాటలాడుచుండెను. మారపుత్రిక లతనిని లోభపెట్టుచుండిరి. వారికతఁడు ప్రత్యుత్తరమిచ్చుచుండెను. ఏమి యాగంభీరభావము! ఏమి యాగంభీరస్వరము! దేవాసుర యక్షరాక్షస కిన్నరులకు సద్ధర్మవ్యాఖ్యానము చేయు కంఠస్వరమున ఉపగుప్తుఁడు మన్మథపుత్రికలతో నిట్లనెను. "మీరెల్లరు నాకు నిర్వాణమార్గము చూపఁగలరేనిఁ జూపుఁడు. మీభోగాశలకు నామనస్సు లోను గాదు. మీరు వెడలి పొండు! అసంఖ్యాకు లగుప్రాణులు జరాదుఃఖాదులచే నలువంకల మరణించుచున్నారు. చూచుచు నే నా దుఃఖముల కెట్లు పాలు కాఁగలను? ప్రాణత్యాగమయినను జేసి యసంఖ్యాకులగు నీజీవులకు మోక్షోపాయము చూపెదను. నన్ను మీరు భ్రమపెట్టఁ దలఁచుకొన్నారా?"

ప్రేక్షకు లెల్లరు స్తంభీభూతులై తామువాసించు కేనత నోటనుండి వచనామృతము నాస్వాదించి తమజీవనములు ధన్యమయిన ట్లెంచిరి. కుణాలుని నేత్రము లానందాశ్రు పూరితము లయ్యెను.

చోకుని మానసము వంచనముమీఁదనే యుండును. ఆరమణి కుణాలుని వెనువెంటనే చనుచు నభినయించు చుండెను. ఉపగుప్తుని యుపన్యాసమునకు సభాస్తారు లెల్లరు సమ్ముగ్ధు లయిరి. ఆమె మాత్ర మాతని మాటలు చెవిఁ బెట్టక కుణాలునితో కామోద్దీపక మగు మాట లేవియో యనుచుండెను. కాని ధర్మబుద్ధి యగు కుణాలుఁడు ఉప గుప్తుని యుపన్యాసమునకు ముగ్ధుఁడై కన్నులవెంట వానంద బాష్పములు రాల్చుచుండెను.

ఆమెప్రవర్తన మంతకంతకు కుణాలునకు దుస్సహము కాఁజొచ్చెను. అతఁడు తొలఁగిపోయి ఉపగుప్తునకు దూర ముగా నిలుచుండెను. ఇంతలో ఉపగుప్తుఁడు మారపుత్రికల ప్రలోభము నతిక్రమించి మరల ధ్యానమగ్నుఁ డయ్యెను. వేషధారులు రంగస్థలము విడిచి యెవరి తావులకు వారు పోయిరి. బయటికి వచ్చి కుణాలుఁడు రతీపాత్రధారిణిని వెద కెను. ఆమె యతనికిఁ గనఁబడలేదు. అంత నతఁడు కాంచన మాల నోదార్చుటకును నీయద్భుతవిషయమును గ్రహిం చుటకును త్వరితముగా కాంచన పురాభిముఖుఁడై పోయెను. నాటకాంతమున దేవదంపతుల వేషము వేసికొని అశోక

మహారాజు నాశీర్వదించుటకై మరల రావలసియుండెను. ఈసారి నిరాభరణ యగు కాంచనమాలను వెంటఁ గొనిపో వలెనని యతఁడు స్థిరపఱచుకొనెను.

3

త్వరితముగాఁ బోవుచు నతఁ డిట్లనుకొనెను: "ఇంతవఱకు కాంచన యెంత మనస్తాపము నొందినదో కదా! పాప మామె యభినయమునఁ బాల్గొన నుత్సాహముతో నుండెను. ఏ మొగము పెట్టుకొని యామెను జూచెదను? ప్రాయశః మంచముపైఁ బండుకొని యుండి నాకొఱ కామె యెదురు చూచుచుండును; కాకున్న గృహకృత్యములందు నిమగ్నయై యుండును. అట్లును గాకున్న గవాక్షముచెంత నిలుచుండి త్రోవవెంటఁ జూచుచుండవచ్చును. ఆప్రణయమూర్తి జ్యోత్స్నావగాహము చేయుచు వెన్నెలలోఁ గలిసి యుండును!"

ఇట్లు తలపోయుచు నతఁడు మిక్కిలి త్వరితముగా నడచి పోవుచుండెను. అట్టియెడ రాజసౌధమునుండి యొకానొక పరిచారిక యెదురుపడి "మీపుష్పాలంకారములను హరించినవారిని జూడ నెంచెదరా?" యనెను.

"అవును. చూచెదను."

"అట్లయిన నా నికుంజములోనికిఁ బొండు."

"ఒంటిగాఁ బొదరింటిలో నున్న స్త్రీ చెంతకుఁ బోవుట

యుచితమా! కాని పుష్పమాలికను హరించిన దెవరు? హరించుటలో నామెయభిప్రాయ మేమో?" యనుకొని యతఁడు తద్విషయములను దెలిసికొని కాంచనమాలకుఁ దెలుపవచ్చు ననుకొనెను. ఆయాశయే యతని యుత్సాహమునకుఁ గారణము. కొంచె మాలోచించి యాతఁ డాపొదరింటిలోని కేఁగుటకు నిశ్చయించుకొనెను.

౪

ఆమె యేమార్గమున వచ్చినదో తెలియదు. వచ్చి యామె పొదరింటఁ బ్రవేశించినది. లతాకుంజము నానావిధపరిమళద్రవ్యములతోడను వివిధవిలాస సామగ్రులతోడను నిండి యుండెను. ఒకచోట సుగంధ జలము మఱియొకచోట స్వాదుజలము వేఱొకచోట రుచ్యములగు భోజనపదార్థములును విరాజిల్లుచుండెను.

"ఎన్నిరోజులనుండియో కుణాలునిఁ గన్నులారఁ జూడవలె నని యభిలాష. అతఁడు మహారాజుసౌధమున నాకంటఁబడిననాఁటనుండియు రాజపరివారమున నతఁడుతప్ప నాకు వేఱుగతి లేదని తెలిసినది. అతనిని జూడవలె నని యెన్ని ప్రయత్నములు చేసినను చూచుటకు వీలు కాలేదు. ఎన్ని దినములు సంజ్ఞలు చేసి పరిజనులచేత కబురు పంపినను బదులు వచ్చినదికాదు. నేఁ డతఁడు కొండపై నుండఁ దనివి తీరఁజూచితిని! అతఁడు మరలివచ్చుసమయమునఁ బూలదం

డెట్లు ప్రారంభించుట మే లయ్యెను! రంగస్థలమున నే నెవ్వరో యెన్నఁడును గుర్తింప లేదు. నాజీవనసర్వస్వము నతనికి మనసారా నర్పించితిని. అతనిని నాథాయని సంబోధించితిని. కొన్నిమాటలు పలికితిని, కొన్ని కటాక్షములు ప్రసాదించితిని. కటాక్షములను గొంచెము గమనించినట్లు తోఁచుచున్నది. గమనించుట లేదా? ఇంకను సందేహమా? మాటిమాటికిని వెంటవెంట వచ్చి నన్నుఁ జూచినాఁడు? ఏల చలింప కుండును? ఏ చెట్లయినను చేయుదును గనము! నే ననుకొన్నది నెఱవేఱినది. చూచెను. మనసారఁ జూచెను! పట్టుకొంటిని పట్టు కొంటిని! రంగస్థలమున నతనిచెంత నతనిభార్యవేషము వేసి కొని నిలుచుండుమని కాంబోలు విధాత యీపుష్పాలంకారములు నామార్గమునఁద్రోసెను! తరువాత రంగమునఁ గాంచినదానినిబట్టి విధాత యార్ద్రహృదయుఁ డనితోఁచు చున్నది. ఏమి కన్నుల పండువు! అట్టి నేత్రములు నే నెచ్చ టను జూచియుండలేదు. అబ్బా! ప్రాణములు పోవుచున్నవి! అతని కటాక్షపాతముచే నాహృదయము బలవంతముగా నాకృష్ట మయినది. ఆకన్నులే నన్నింతమోహపెట్టినవి; ఆకన్నులే నా కీకళంకము దెచ్చిపెట్టినవి. కళంకము మాత్ర మే మున్నది? ఈసంగతి యెవ్వరును గ్రహింపలేరు. ఒకవేళ నెవరి కయినను దెలిసినను వృద్ధరసికుఁ డెన్నటికిని విశ్వ సింపఁడు! లోకులుమాత్రము రోజు చేయుదురు. కాని యీ క్రొత్తవల పన్ని కూర్చొంటిని. ఇంతవఱకు దీనివలన నేమియుఁ

గాలేదు.''

ఇట్లు తలపోయుచు నాయువతి యాకులపాటుతోఁ గొంచెముసేపు వెలుపలఁ జూచుచు నిలుచుండెను. అప్పటికిని కుణాలుఁ డటునిటు నాలోచించుచుండెను. పిమ్మట నతఁడు వెడలిపోవ నిశ్చయించుకొన్నప్పుడు లతాకుంజములో నతని సవతితల్లి యగు తిష్యరక్షా దేవి యీవిధముగాఁ జింతాకులితయై యున్నది.

౫

క్రమముగా కుణాలుఁడు దగ్గఱకు వచ్చుచున్న కొలఁదిని తిష్యరక్షా దేవి సంతోషముతో నుప్పొంగి పోవుచుండెను. ఆమె తలుపుచాటున డాగియుండి యతని భంగిమమును బరికించుచుండెను. కుణాలుఁడు పొదరింటఁ బ్రవేశించి యచట నెవ్వరిని గానక తికమకపడుచుండ తిష్యరక్షా దేవి నవ్వుచు బయటికి వచ్చి "ఏమి, రాజకుమారా! ఆలోచించుచుంటివా;" యనెను. అప్పటి కామె యభినయ నేపథ్యము విడువలేదు. కుణాలుఁ డిట్లనెను: "అవును. పూలదొంగా!—"

"అట్లయిన నీనిర్జనప్రదేశమున నింతప్రొద్దు పోయినతరువాత దొంగచెంతకు రాఁ దగునా?"

ఇంచుక గంభీరమైనస్వరముతో కుణాలుఁ డిట్లనెను. "కాంచనమాల పుష్పాలంకారములు నీ వేల హరించితివో తెలిసికొనవచ్చితిని."

"నిజము చెప్పి యుందువా?"

"నిర్భయముగాఁ జెప్పితిని."

"నీవు నాహృదయము నేల హరించితివి?"

"నీమాటలు నాకుఁ దెలియుట లేదు."

అప్పుడు తిష్యరక్ష తనమనసులోని యాశను వ్యక్తపఱచెను; భర్తయెడఁ దనకుఁ గలవిరక్తిని స్పష్టముచేసెను. "నీకుఁ బాపము చుట్టుకొనునని నే నెఱుఁగుదును. కాని యీలోకములో నత్యంతపరిశుద్ధ నగు ప్రాణ్యె మెచ్చలను లేదు. నీహృదయము విశాలము. అందొక మూల నా కించుక తావిమ్మా! దారుణమైన నాపిపాస కింత నీరుపోయుము!"

"అమ్మా?"

"అట్లు సంబోధింప వద్దు. నీ నోటినుండి యట్టి సంబోధనము నాకు విషమువలె నుండును!"

"నీ వింక నిట్టిమాటలు రానీయ వలదు!"

"చూడు, కుణాలా! నన్ను నీచరణములపైఁ బడవేసికొనుము. నీకు నే నుపకారము చేసెదను. మహారాజునకు నేను ప్రాణము నని నీ వెఱుఁగుదువు. ఈవిశాలమగధసామ్రాజ్యమునకు నిన్ను త్తరాధికారిని జేయించెదను. నీ కన్నదమ్ము లనేకు లున్నారనునది తెలిసినవిషయమే. నీకే రాజ్యము వచ్చునను నాశ లేదు. రాజకీయోద్యోగులయందుఁ జాల మంది నీకు శత్రువులు. హిందువు లెల్లరు నీకు వైరులు. నీప్రాణములు దీయుట కనేకులు సిద్ధముగా నున్నారు.

నీకు బంధువులు లేరు. నీవంటి గుణవంతునితో సాధుశీలు నితోఁ జుట్టములు కలియుదు. కావున నీకు బంధువు కావలె నేని సామ్రాజ్యమునకు భవిష్యత్కాలమునఁ బ్రభువవు కాఁ గోరెదవేని నాకు భిక్ష పెట్టుము! ఇంకను విచారించి చూడుము. మహారాజు ప్రాణములు నా పిడికిట నున్నవి. కోరితివేని నిన్ను జేపే యుత్తరాధికారిని జేసెదను."

"ఇట్టి కఠినవాక్యములు నీ నోటవెంట రారాదు. క్షీరత్న ములే నాకు సహాయులు, నాకు బంధువులు! ఉత్తరాధికారి త్వము నాకక్కఱ లేదు. నీవు పెట్టినమూశవంటి నచ్చు చిం ద్రత్వ మయినను స్వీకరింపను. నేనింక నేమియు మాటలా డను. వెడలిపోవుచున్నాను."

"మాటలాడవుగా? నీవు స్త్రీహత్య చేయుచున్నా వని తెలుసుకో! మాతృహత్య చేయుచున్నావని తెలుసుకో!"

"నేను నిర్దోషిని."

"ఒకానొకనాఁడు నీవు దీనికిఁ బరితాపము నొందవలసి వచ్చును. తిమ్మరక్షను మన్నించిన యెడల నా కీవిపత్తు వచ్చి యుండదని యొకప్పు డనుకొందువు!"

"ఎన్నడు ననుకో" ననుచు కుణాలుఁడు నికుంజమును విడిచి వేగముగాఁ జని కాంచనమాల నన్వేషింప దొరకొనెను.

౬

అంతట తిమ్మరక్షుహృదయములో సుమతికుమతులు ప్రవేశిం చి ద్వంద్వయుద్ధము చేయ నారంభించిరి.

“ఏమి! నవకోమలమగు నగ్గలికఁ బోయినందులకుఁ దగిన శాస్త్రియైన దినమా?” అని సుమతి పలికెను.

“చక్రపాణికిఁ జేసే సాగె విడుతురా యేమి?” అని కుసుమ.

“నీవు బోయెదవా యేమి?”

“పోఁ! చక్రపాణి లేదా! నేఁడుకూడ నావద్దకు వచ్చినాఁడు. తనా నే నతనికడకుఁ బోయెదను.”

“సర్వ్యావు! మరల నట్లే యయినయెడల? ఈసారి మంచి యుపాయ మేదైన నాలోచింప లేదా?”

“లేదు.”

“అట్లయిన నింకేమిలకు? వృథాశ్రమ మగును. ఆ యాశ విడుచుకొనుము.”

“చక్రపాణి మాట! అట్లే చేసెదను! ఇంతటి యవమానము సహించెదను! ఇదంతయు వదలిపెట్టుటకే యనుకొందునా?”

“పట్టుకొనుట చేతఁగానప్పు డేల వదలిపెట్టవు? వృథా ప్రయత్నము వలన నేల కష్టముపాలయ్యెదవు? అందుచే తనే చెప్పుచున్నాను. ఆయాశ విడిచిపెట్టు! కుణాలుఁడు మంచివాఁడు.”

అంతట నా కిటువుడను గొంచెము ఆగి మరల సంభాషించి. సుమతి యిట్లనెను. “ఈయవమానమునకుఁ బ్రతిక్రియ చేయవా యేమి? ఏనమ్మకముతోఁ బోవుచున్నావో యది

యుక్తిదే !”

“బాగున్నది. కొంచెము గర్వభంగము కావించినచో నతని నిచ్చుటకే గొనివచ్చుట తేలిక.”

“అట్లయిన నదియే మంచిది. పోయి రమ్ము.”

సంభాషణము ముగించి యిరువురును నిష్క్రమించిరి. తిష్యరక్ష పొదరిల్లు విడిచి యెచటికో పోయెను.

పరిచ్ఛేదము 3

౧

కునాలుఁ డత్యంత విచారముతో కాంచనమాలను వెదుకఁ బోయెను. అతని కామె యంతఃపురమునఁ గనఁబడ లేదు. అంతట నుద్యానమున వెదకెను. అచటను గనఁబడ లేదు. అతఁడు మిగుల నుద్విగ్నుఁ డయ్యెను. రంగస్థలమునకుఁబోవునపు డామె నెచట విడిచిపోయెనో యచటఁ గొంచెము సేపు నిలుచుండి యాలోచించెను. అచటినుండి యతఁడు చెంత నున్న మఠాయతనమునకుఁ బోయి చూచెను. అప్పటికిని దీపము వెలుఁగుచునే యున్నది. కాంచనమాల త్రిరత్న సేవకొఱకుఁ బ్రత్యహ మచటికిఁ జనుచుండెను; కాని యింత రాత్రివేళఁ బోవునది కాదు. ఇంత రాత్రివేళ నామె యెన్నడు కునాలుని విడచియుండినది కాదు. నేఁడు తన్ను విడిచి యెచ్చటికి వెళ్లియుండునా యని కునాలుఁడు తలపోయ

సాగెను. ఒకసారి మఠమునకుఁ బోయి చూతునాయని యుత్కంఠితచిత్తముతోఁ దొట్రుపాటుతో నచటికిఁ బోవసాగెను.

కుణాలుఁడు తన్ను విడిచిపోయినతరువాత కాంచనమాల యసహాయురాలై భర్త యిఁక రాఁ జేరఁ డని భయ మందఁ జొచ్చెను. ఆమె యంతఃపురమునకుఁ బోవలేదు. రంగస్థలమునకును బోలేదు. కొంతసేపు త్రిరత్నములను ధ్యానించి “[illegible]ఁడా, రక్షింపుము! నా కేయాపద తటస్థించినను [illegible] ఆయనకు ముల్లుగూడ గ్రుచ్చుకొనకుండఁ జూడుము! అభినయాంతమున నా కాయనను జూపుము!” అని యామె ప్రార్థించెను. క్రమముగా మఠమున సాయంపూజ ప్రారంభమయ్యెను. కాంచనమాల యచటి కేగి స్వహస్తములతోఁ బూజావిధిని నిర్వర్తించెను. పూజావసానమున “అర్హతుల” యనుమతిఁ బొంది త్రిరత్నమూర్తి సమ్ముఖమునఁ గూర్చుండి స్తవ మారంభించెను. మఠనివాసు లనేకు లభినయము చూడఁ బోయిరి. అందుచే నామె కెట్టి యంతరాయము కలుగ లేదు. కాంచనమాల విచారము నొక మూలకుఁ ద్రోసి యేకాగ్రచిత్తముతో “ధర్మమా, సంఘమా, శ్రీబుద్ధదేవా, నాయుత్కంఠను దొలఁగింపుఁడు! భర్త కెట్టి యమంగళము కలుగకుండఁ జూడుఁడు! స్వస్థశరీరముతో నాథుఁడు నాచెంతకు వచ్చునట్లు ప్రసాదింపుఁడు!” అని ప్రార్థించెను.

అట్టియెడ కుణాలుఁడు స్వయముగా త్రిరత్నమూర్తి సన్నిధికి వచ్చి కంఠమునకు వస్త్రము చుట్టుకొని నమస్కార

ము చేసి యిట్లు ధ్యానించెను. "త్రిరత్నములారా, త్రిశరణములారా, నాకు విపత్పరంపర దాపరించినది. నాచిత్తమును సుస్థిరము చేయుడు. నేడు విన్నదానివలనను నాకింత వఱకుఁ దెలిసినదాని వలనను మనస్సు చిక్కువడి వ్యాకులితమయినది. ధైర్యము సడలినది. దేవా, నాకుఁ జిత్తస్థైర్యమిమ్ము. రాజ్యముగాని ధనముగాని నాకక్కఱలేదు. సద్ధర్మప్రచారమే నా యభీష్టము. దేనివలన ధర్మప్రచారమగునో వాని నన్నిటిని నాకుఁ బ్రసాదింపుము. పాపమునుండి నన్నుఁ దొలఁగింపుము!"

ఇరువురు నవనత మస్తకులై నిశ్శబ్దముగా గద్గదకంఠముతోఁ బ్రార్థనలు సలుపుచుండిరి. కుణాలుఁడు వచ్చినసంగతి కాంచనమాలకుఁ దెలియదు. అతఁడు భార్యధ్యానము భంగము చేయలేదు. కాని ప్రియుల హృదయములందుద్వేగముద్భవించెనేనిఁ దద్బలమున వారు పరస్పరవృత్తాంతములను గొంతవఱకు గ్రహింతురు. విశేషించి వారొక్కచోట నున్నప్పుడు మానసమునందలి సుఖ వృత్తాంత మెవ్వరో వచ్చి చెప్పినట్లు తెలియును.

ప్రచండ ఝంఝూవాతము వీచిన తరువాత నాకాశము నిర్మల మయిన ట్లయ్యెను. దారుణమైన గ్రీష్మతాపము నొందిన తరువాత శీతలసుగంధమందానిలము వీచిన ట్లయ్యెను. అంతట దైవము ప్రసన్న మయ్యెనని యెంచి కాంచనమాల తలయెత్తి చూడఁ బార్శ్వమునందే కుణాలుఁడు ధ్యానమగ్నుఁ

డై కానఁబడెను. ధ్యానభంగము చేయుదునా యని సంశయించి తుదకు మెల్లగా నామె యతని ధ్యానభంగము గావించెను. ఉద్వేగ విచారములు తొలఁగినంతఁ బరస్పర సందర్శనము జరిగినంతఁ బరస్పరగాఢాలింగనము జరిగినంత కాంచనమాల యిట్లనెను. "నాథా! త్రిరత్నమూర్తి నా మొఱఁ బ్రసన్నుఁ డయినాఁడు. మనకుఁ బటస్థించిన యమంగళము తుదకు శుభప్రదమగును. కాని నాథా, రాజసౌధమందలి సమస్తసుఖములును దుఃఖమయములే. నావలన నూటికి మాటికిని హృదయమున నుత్కంఠ జనించుచుండును. అడుగడుగునకును బాధలు కలుగుచుండును. కనుక, నేను మొదలుకొని యీ వృథాభోగములను బరిత్యజించి సద్ధర్మప్రచారార్థము ప్రతి గ్రామమునకుఁ దీర్థమునకుఁ బోవుదము. మన కింక వియోగ మెన్నటికిని గలుగదు. సైగా నా కీ వ్యాకులత యేల కలిగెనో గాని దీనివలన ఫలసిద్ధి యగును!"

కుణాలుఁ డిట్లనెను. "కాంచనా, నీ వేమని తలఁచుచున్నావు? సుఖభోగములకై రాజసౌధమునకు వచ్చియుంటి ననియా? ధనలోభముచేఁ గాని కీర్తి నపేక్షించి కాని వచ్చితి ననుకొంటివా? ఎంతమాత్రము కాదు! ఇచట నున్నయెడల మహారాజునకుఁ బ్రియపుత్రుఁడ నగుటచే సద్ధర్మప్రచారమున కెక్కువ సౌకర్య ముండునను నాశతో వచ్చితిని. చూడు. నేను బ్రచారము చేసినను జేయకున్నను, రాజపరివారములోఁ గొందఱు కొందఱు బౌద్ధమతము స్వీకరించుచున్నారు.

మహారాజు సద్ధర్మదీక్షితుండయినాఁడు. శ్రీ ఉపగుప్తుని సన్నిధిని మరల దీక్షాగ్రహణము చేయుచున్నాఁడు. ఈ సారి మహారాజు సద్ధర్మప్రచారార్థము విహిత విధానములు కావించును. ఈసారి నా వలన ననేకకార్యములు నెఱవేఱు నను నమ్మకము కలిగినది.”

“నాథా, మీ కిట్టియుద్దేశ మున్నదని నే నెఱుఁగనా? ఎఱుఁగుదును. కాని నేఁడు నా దొక మనవి కలదు. ఈ పూర్ణిమారాత్రము శుభలగ్నము. నేఁడు త్రిరత్నమూర్తి మనయెడఁ బ్రసన్నుఁడయి యున్నాఁడు; ఉండకున్న నంత విచారము కలిగిన పిమ్మట నిమ్ము నా చెంత కేల తీసికొని వచ్చును? అందుచే నీ నిశీథమున దేవసాన్నిధ్యమం దీశుభలగ్నమున సద్ధర్మప్రచారార్థము మన జీవనముల వినియోగింప దీక్ష పూనుద మని నా యభిలాష.’’

అని కాంచనమాల పలుక కుణాలుఁడు “చాల బాగున్న” దని చేతులు జోడించి మోకరించెను. ఉభయులు నేకాగ్రచిత్తముతో నేకగ్రీవముగా నిట్లనిరి. “త్రిరత్నములారా, ధర్మమా, సంఘమా, బుద్ధదేవా, బోధిసత్వా, ప్రత్యేకబుద్ధా, శుద్ధబుద్ధా, జీవన్ముక్తగణమా, మీరందఱు సాక్షులు, దంపతుల మిఱువురము నేఁటి శుభలగ్నమున సద్ధర్మాభివృద్ధికి మా జీవితములు కైంకర్యము చేయుచున్నాము. సద్ధర్మౌన్నత్యమునకు భంగకరములును శ్రీబుద్ధదేవుని మహిమాప్రచారమునకు విరుద్ధమైనట్టియు కార్యము లెన్నడును జేయము.

త్రిరత్నములారా, శ్రీ బుద్ధదేవా, బోధిసత్వగణమా, మాకు స్థైర్యము ప్రసాదింపుఁడు!”

అప్పుడు మతాయతనములోని దీపము జాజ్వల్యమానమయ్యెను. త్రిరత్నమూర్తినాననమున మందహాస మావిర్భవించెను. శీతలసుగంధమలయమారుతము వీచెను. ఆకాశమున సంగీతసూక్ష్మధ్వని మ్రోగినట్లయ్యెను. ఈ విధముగా తమ జీవనమునను కైంకర్యము చేసిన పిమ్మట దీక్షానంతరము అశోకమహారాజు నాశీర్వదించుటకై వారు దివ్యసంపతుల వేషములు ధరింప నరిగిరి.

౨

భయస్నేహములు చూపి కుణాలుని వశపఱచుకొనవలసినదే కాని వేఱుపాయము లేదని తిష్యరక్ష నికుంజమునుండి యీవలకు వచ్చి భావించెను. కావున అశోకుని సంపూర్ణముగా స్వాధీనపఱచుకొనుటయే యుక్తియుక్తమని యామె తలంచెను. మహారాజును సంతోషపెట్టుటకొక్కటే మార్గము కలదు. రాజుభార్యలలో నెవ్వరును నింతవఱకు బౌద్ధధర్మమును స్వీకరింపలేదు. కావునఁ దాను సద్ధర్మమును అశోకునితో నా రాత్రియే స్వీకరించిన యెడల మహారాజునకుఁ బ్రీతిపాత్రము కావచ్చునని యెంచి యామె యనాయాసముగా నొక మతమును విడిచి వేఱొకమతమును స్వీకరింప నిర్ధారణ చేసికొనెను. అంతట తిష్యరక్ష నిజమందిరమున కరిగి అశోకుని

పేర రహస్యముగా జాబు వ్రాసెను. అంజలి తాత్పర్యమిది :—

“కొన్ని మాసములనుండి శ్రీబుద్ధభగవానుఁడు నాకు స్వప్నములలోఁ గానఁబడి తనధర్మమును స్వీకరింప నన్ను శాసించుచున్నాఁడు. లోకు లేమైన ననుకొందురేమో యను భయమున దేవరవారి కీవిషయము విన్నవింప లేదు. కాని నేఁటి యుత్సవసమయమున దేవరవారి కీవిషయము విన్నవింపకుండఁ జాలనైతిని. ఈదాసురాలిప్రార్థన గ్రాహ్య మగు నని విశ్వాసము.”

ఈయుత్తరము నామె దాసిచేతి కిచ్చి ప్రాడ్వివాకుని సన్నిధికిఁ బంపెను. చాలకాలమునుండి యతఁడామెకు బహు కారణములచే వశవర్తి యగుటవలన శీఘ్రముగా జాబును సభలోనున్న మహారాజునకుఁ జేర్చెను. లేఖను జదివి అశోకుఁడు మహానందము నొంది తిష్యరక్ష రక్తాంబరము ధరించిరావచ్చునని యనుజ్ఞ నొసఁగెను. అంతట మహారాజు మహాదరముతో నుత్తరమును పార్శ్వవర్తులగు ననుచరులకుఁ జూపి తిష్యరక్షాదేవి యప్పుడే బౌద్ధధర్మము స్వీకరించునని ప్రకటించెను.

౩

గంభీరము నిష్కంపము నిస్తబ్ధము నగుసముద్రమువలె మహాత్ముఁడగు ఉపగుప్తుఁడు బుద్ధవేషధారియై బోధిద్రుమ

మూలమున ధ్యానమగ్నుఁడై యుండెను. ఆయన సమస్త బాధలను సమస్తవిఘ్నములు నతిక్రమించెను. క్రమముగా నాయనవదనమున హర్షచిహ్నములు కానఁబడఁజొచ్చెను. నేత్రములు ముద్రితములై ముఖమున మందహాస మంకురింపఁ సాగెను. ఆహ్లాదముచే నాయన శరీరము కంపింపఁ దొడఁగెను. క్రమముగా నతఁడు కన్నులు తెఱచినాఁడు. త్రిశరణముల నామములు కంఠమునుండి వెలువడ సాగెను. స్వర్గమునుండి సిద్ధపురుషుఁడు క్రిందికిదిగి "భగవన్, తమ తపస్సిద్ధికిఁ దాత్పర్య మేమి" అని యడుగ "మగధసామ్రాజ్యము ధర్మభ్రష్టమై యున్నది. ఇచ్చట సద్ధర్మము వ్యాపింపఁ జేయవలెనని సంకల్పము" అని యతఁడు బదులు పలికెను. అంతట సిద్ధపురుషవేషధారి అశోకమహారాజుహస్తమును గ్రహించి ఉపగుప్తుని యెదుటకిఁ గొనిపోయి "మహారాజు సద్ధర్మదీక్షితుఁడు కాఁగోరుచున్నాఁడు. ఈయన ప్రియమహిషి తిష్యరక్షాదేవియు దీక్ష వహింపవేడుచున్నది" అని విన్నవించెను.

అప్పుడు బుద్ధవేషధారి యగు ఉపగుప్తుఁడు రెండుచేతులతో నిరువురను బట్టుకొని యుచ్చైఃస్వరమున గాథలు పాడఁజొచ్చెను. సభలోనివా రెల్ల రాగంభీరధ్వని కేకాగ్రచిత్తులై గాథల నాకర్ణింపసాగిరి. కొంతసేపటికి దేవదంపతులు స్వర్గమునుండి యవతరించిరి. వారల శరీరములు నిరాభరణములయ్యును దత్కాంతులచే సభాభవనమందలి దీపావళి నిస్తేజ

మయ్యెను. వారు మహారాజు ని ట్లాశీర్వదించిరి :—

"ససాగరయు సద్వీపయు నగుపృథివి కధీశ్వరుఁడు సధర్మము స్వీకరించుచున్నాఁడు. శీఘ్రముగా ససాగరయు సద్వీపయు నగుపృథివీమండలమున బౌద్ధధర్మమహిమ వ్యాపించును. అశోకునికీర్తి దిక్చక్రవాళము నాచ్ఛాదించును. ఇఁక మహారాజునకు జన్మము లేదు. ఇహలోకమునందే నిర్వాణము లభించును. కౌముదీ ప్రవాహము బ్రహ్మాండోదరము నిండునట్లు అశోకుని కీర్తిప్రవాహము దిగంతముల వ్యాపించుగాక!"

దేవదంపతులు వెడలిపోయిరి. రాజదంపతుల కేమేమో కానఁబడెను. ఉపగుప్తుఁడు శరీరములు స్పృశించునప్పటికి వారి యూహలు మర్త్యలోకమునకుఁ దిగినవి. ఉపగుప్తున కప్పుడు వారు ప్రణామము చేసిరి.

"కుణాలుఁడు కాంచనమాలయు నెచ్చట నున్నారు?" అని ఉపగుప్తుఁడు ప్రశ్న చేసెను. వారు పరమధార్మికులు, ధర్మముకొఱకు బహుక్లేశముల ననుభవించినారు. కావున వారి నాశీర్వదింపవలె నని ఉపగుప్తుని తలంపు.

ప్రియపుత్రుని ప్రశంస విని అశోకమహారాజుల్లాసము నొంది కుమారుని రప్పించుటకై భటుని బంపెను. కుణాలుఁడు పైభాగమునఁ గూర్చుండి తిష్యరక్షభావమును బరిశీలించుచుండెను. జరిగిన వెల్ల నతనికి జ్ఞప్తికి వచ్చెను. మంచి దానివలె నామె కూర్చుండి జపము చేయు కొంగవలె అశో

కుని పార్శ్వమున నుండి యాశీర్వచనము నొందుటఁ జూడ నతని కామె చాతుర్యపరమావధి సంస్ఫురించెను. ఇంతలోఁ దమకోసము తండ్రి భటుని బంపెనని కుణాలుఁడు తెలిసికొని భార్యతోఁ గ్రిందికి దిగివచ్చి జనకునకు నమస్కారముచేసి యాతని యాశీర్వాదము నొంది ఉపగుప్తుని సన్నిధి కరిగెను. ఉపగుప్తుఁడు వారిమస్తకములపై హస్తము లుంచి గాథలు పాడుచు నాశీర్వచనము చేసెను. అప్పుడు కుణాలునకుఁ జేతనమున శ్రీబుద్ధభగవానుఁడు సద్ధర్మము నుపదేశించుచున్నట్లును సిద్ధ చారణ కిన్నర దేవమానవు లాకర్ణించుచున్నట్లును శ్రీ బుద్ధదేవుఁడు పూర్వ జన్మములను వివరించి క్రమముగా దశభూముల నతిక్రమించి బుద్ధత్వము నెట్లు పొందెనో వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నట్లుండెను. ఆ వాగమృతము నాస్వాదించి యెల్లరు పులకితచిత్తు లయిరి. శరీరములు రోమాంచము నొందెను. ఇంతలో బుద్ధదేవుఁడు కుణాలుని దన పీఠముప్రక్కఁ గూర్చుండఁ బెట్టెను. "జయ. కుణాల జయ కుణాల!" యని జనసమూహము జయధ్వని చేసెను.

కాంచనమాల కిట్లు స్ఫురించెను. ఆమె బోధిద్రుమమూలమున ధ్యానమగ్నయై యున్నదఁట. ఆమెకు నిర్వాణము సమీపించుచున్నదఁట. దశమభూమి నామె యించుమించుగా నతిక్రమించుచున్నదఁట. ఆ సమయమున బ్రహ్మాండములోని పశుపక్షులు కీటకములు దేవదానవులు సిద్ధచారణులు నామెకు నల్వంకల నిలిచి "అమ్మా, మా కేమి గతి

చూపి పోవుచున్నావు?" అని శోకన మారంభించిరి. అప్పుడు కాంచనమాల యిట్లనెను: "అవలోకితేశ్వరుని వలెఁ బ్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను! సమస్తబ్రహ్మాండములో నెల్లయు నిర్వాణ మొందిన యొక్కప్రాణి నిర్వాణ మొందక నిలిచియున్నను నాకు నిర్వాణ మక్కఱ లేదు!"

ఈమాట లనునప్పటికి సప్తస్వర్గ సప్తపాతాళ పృథివీ నరకములనుండి జయధ్వనులు బయలుదేరెను. భగవాన్ అవలోకితేశ్వరుఁడు తేజఃపుంజముతో నామె దేహమున లీన మయిన ట్లయ్యెను!

నల్వంకల జయధ్వనులు వినవచ్చినవి. ఆశీర్వచనమయ్యెను. ఉపగుప్తుఁడు కాంచన కుణాలులను గాఢముగాఁ బరిష్వంగించి అశోకుని సంబోధించి "మహారాజా, నీకుమారునితోను కోడలితోను సమానులు లోకములో లేరు! సద్ధర్మప్రచారము కొఱకు వీరు జీవనములు కైంకర్యము చేసినారు" అని యుగ్గడించెను.

తనకు బౌద్ధధర్మము నెడ నభిమానము జన్మించినది మొదలుకొని అశోకునకు కాంచన కుణాలులమీఁద నత్యంతానురాగము కలిగెను. నేఁడు ఉపగుప్తునినోట వారి ప్రశంస విని మహారాజానందోన్మత్తుఁ డయ్యెను. నిర్భరప్రేమమున అశోకుఁడు వారిని గాఢముగాఁ గౌఁగిలించెను. అప్పుడు ధర్మమునకు జయ మగుగాక! ధర్మాశోక మహారాజునకు జయ మగుఁగాక! కుణాలునకు జయ మగుఁగాక! కాంచనమాలకు

జయ మగుగాక! రాజమహిషి తిష్యరక్షా దేవికి జయ మగుగాక! అని జయధ్వానములు చెలరేగెను. అప్పటికి రాత్రి మూడు జాము లయ్యెను. ఎవరి నివాసములకు వారు వెడలి పోయిరి.

పరిచ్ఛేదము ౪

౧

ప్రాతఃకాలమున తిష్యరక్ష యేమి చేసెనో చెప్పుటకు ముందుగా నామెపూర్వచరిత్ర తెలుపుట యవసరము. తిష్యరక్ష మంగలివాని కూతురు. ఆమె తండ్రి స్థితిగతు లంత మంచివి కావు. నడవడినిబట్టికాని వంశమునుబట్టికాని వానికి ఖ్యాతి లేదు. తిష్యరక్ష రాణి యగునని యామె పుట్టగానే దైవజ్ఞుడు చెప్పినాడు. చిన్నతనమందే యీసంగతి తెలిసికొని యామె రాణి కావలె నని మిక్కిలి యభిలషించుచుండెను. తనతో సాటివాని కామె నిచ్చి పెండ్లి చేయవలెనని తండ్రి తలంచెను. కాని యామె "నేను రాణి నగుటకు వీలు లేని యెడల శూర్పనఖవలె గర్భాధానగృహమునందే వైధవ్య దీక్ష ప్రారంభించెదను!" అని పలికెను.

ఈసమయమున బిందుసారుని పుత్రుడు అశోకుడు మిగుల దుర్మార్గమున బ్రవర్తించుచుండెను. రాణులు మంత్రులు ప్రజలు నతనివిషయమై యాకులపా టొందిరి. ఇట్టి కుపుత్రుని రాజధానినుండి వెడలనడచుతలంపుతో కీకటదేశపు

దక్షిణారణ్యమున నున్నపింగళవత్సుని సన్నిధికి శిక్షార్థము పంపివేసెను. పింగళవత్సుఁ డొక్క జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందే కాక సమస్తశాస్త్రములందును ప్రవీణుఁడు. ఆయన మహారణ్యమున నివసించు చున్నాఁడని తమ దుస్సంతానమును శిక్షార్థము లోకు లాయనసన్నిధికిఁ బంపుచుండెడివారు.

అశోకుఁ డచటికిఁ జనిన కొలఁదిరోజులకు తిష్యరక్ష దానికిఁ దాళలేక తండ్రి యామెను పింగళవత్సునికడకుఁ బంపెను. ఆయనయింట నీపడుచువారలకన్యోన్యసందర్శన మాయెను. అశోకున కప్పటికి రెండు వివాహము లయినవి. బిందుసారుని పుత్రులలో అశోకుఁడే రాజగునని పింగళవత్సుఁడు గుణించి చెప్పెను. ఈసంగతి విన్నది మొదలు అశోకుని మోహాపెట్టుటే తిష్యరక్షకుఁ బ్రధానకార్యమయ్యెను. ఆమె గట్టి పట్టుది; ఎట్లయినను అశోకుని వివాహమాడ సంకల్పించెను. పన్నాగములు పన్నుటలో నామె చిన్నప్పటినుండియు బృహస్పతి వంటిది. మొదటనుండియు నామె యతనిని వ్యామోహపెట్ట వివిధప్రయత్నములు చేయుచుండెను. మంగలివాని పుత్రిక యని యతని కామెయెడ నేహ్యాభావ ముండుటచే వివాహముమాట యన్న నతఁడు మండిపడుచుండెను. ధర్మమును బరిత్యజించి యయినను అశోకుని గూడెదనని యామె ప్రతిజ్ఞ చేసికొనెను.

అశోకున కీసమయమునఁ బాపపుణ్యములని కాని ధర్మాధర్మము లనికాని మంచిచెడ్డ లని కాని వివేకము లేదు. కావున

తిష్యరక్ష ప్రతిజ్ఞ నెరవేఱుట కెక్కువ ప్రయాసము లేకపోయెను. శీఘ్రకాలములోనే యామె కోరిక తీరినది. ధర్మమును విక్రయించి తిష్యరక్ష మొకట మహావిపత్తునకు లోనయ్యెను. ఈసంగతి బయలు పడినయెడల అశోకుండామెను శాశ్వతముగా విడిచిపెట్టును; గూఢముగా నున్నచో నామె రాణి యగుటకు వీలు లేదు. కావున నామె తండ్రికి రహస్యముగా జాబువ్రాసెను. "ఇక్కడ దుర్మార్గు లనేకు లున్నారు. ఎక్కువరోజు లున్నచో దుష్టులబారిని బడవలసి వచ్చు" నని తండ్రికిం దెలిపినది.

ఉత్తరము చదివి యాధూర్తుఁడు సమస్తము గ్రహించి తోడనే పింగళవత్సుని యాశ్రమమునకుం బోయి స్థితిగతులాయనకుం దెలిపెను; తెలిపి "మాజాతిని రక్షించుమార్గము చూడుం" డని ప్రార్థనచేసెను.

పింగళవత్సుఁడు కోపాంధుఁడై అశోకుని బిలిపించి బలవంతముగా తిష్యరక్షకు నతనికిని వివాహము చేసెను. సక్రమముగా మహారాజునకు సమస్తవిషయములు వ్రాసి "ఇట్టివానిని శిక్షించుట నాపని కాదు. తమరే తమపుత్రుని కోడలిని బిలిపించుకొనుఁ" డని లిఖించెను.

వారి నిరువురను బిందుసారుఁడు రాజధానికిఁ బిలిపించెను. కుమారుని తగినట్లు చీవాట్లు పెట్టి కోడలి నంతఃపురమునకుం బంపెను. దైన్యముతో నామె రాచనగరిలోఁ గాలయాపనము చేయుచుండెను.

కొలఁదిదినములలోనే రాజకుమారుని మండగములనుండి నాగరకులు మరల వెళ్లఁ జొచ్చిరి. కుమారుని రాజధానినుండి మరల నావలకుఁ బంపివేయవలెనని రాజు తలచుచుండుటనం తలో తక్షశిలలోని బ్రాహ్మణక్షత్రియులు విరుద్ధముగా లేచిరని వార్త వచ్చెను. ఉత్తరుణమున రాజు అశోకుని సేనాధిపతిగా నియమించి తక్షశిలాప్రదేశమునకుఁ బంపెను.

తిష్యరక్ష అశోకునిభార్యయై యంతఃపురమున నుండెను. కాని రాజభార్య యగుట కవకాశము చాల స్వల్పమని గ్రహించెను. అశోకున కగ్రజులు కలరు. వారిని వంచించిననే గాని తనభర్త ప్రభువు కానేరఁడు. కావున వారిని మారీభూతులఁ జేయు నుపాయమునఁ బ్రవృత్తురా లయ్యెను. ప్ర ప్రథమమున నత్తగా రగు సుభద్రాంగికి సేవ చేయుచు తిష్యరక్ష యామె కిష్టురా లయ్యెను. కోడలు చాల సాధుశీల యని రాజునకుఁ దెలిసెను. కావున నప్పటినుండి యామె యెడ నాదర మతిశయింప నామె యూడిగమునకు సేనకు రాండ్రను మహారాజు నియోగించెను. అంతఃపురములోని యితరస్త్రీలు తిష్యరక్షకు వైరు లయిరి. ఆమె మహారాజ్ఞి సన్నిధిని గూరుచుండి యితరులమీఁద నేరములు చెప్పుచుం డును. మిగిలిన కోడండ్రవిషయమై మహారాజునకును నేర ములు తెలియుచుండెను. అంతఃపురమున తిష్యరక్ష యేమి తలఁచుకొన్న నది యగునని త్వరలో నెల్లరు గ్రహించిరి.

ఆసమయమున రాధగుప్తుఁడు నూతనముగాఁ బ్రాసాద

మున నుద్యోగి యయ్యెను. అతఁడు చాణక్యుని శిష్యుఁడు.
రహస్యాలోచనలందును రాజనీతియందును విషాదిప్రయోగ
ములందును నించుమించుగా చాణక్యునితో సమానుఁడు.
ఇంతేకాక యతఁడు లోకు లామర్మము లెఱుఁగరు. ఏదైనఁ గోలా
హలము సంభవింపని పక్షమున శీఘ్రముగా వృద్ధిలోనికి
వచ్చుటకు వీలు లేదని యతఁడు గ్రహించెను. రాజ్యములో
విప్లవముకొరకు మాతఁ డెదురు చూచుచుండెను. తిష్యరక్ష
తనకు బహువిషయములలోఁ దోడ్పడు నని యతఁడు కని
పట్టెను. రాథగుప్తునిఁ జేతఁ బట్టుకొన్న యెడలఁ దాను రాజ
మహిషి కావచ్చునని తిష్యరక్ష భావించెను. కావున మధ్యే
మార్గమున వారిద్దఱు కలిసిరి. ఉభయమనస్సు లేకీభవించి
నవి. వారు బహుకాలము నిరీక్షింప నక్కఱ లేకనే విప్ల
వము తలచూపెను. మహారాజు ప్రథమపుత్రుఁడే విప్లవము
నకు హేతువయ్యెను. ప్రభు వనేకవిషయములలో సుషీము
నితో సంప్రతించుచుండును. కుమారుఁడును బుద్ధిమంతుఁడు
విచక్షణుఁడు ధీరుఁడు బహువిద్యాపారంగతుఁడు, కాని విష
యలంపటుఁడు. కావున రాథగుప్తునకును ప్రధానామాత్యు
నకును నతఁ డన్న సరిపడదు. ఒకానొక వణిజ్మహిళయెడల
సుషీముఁ డవినయము సలుపుటచే లోకులు కుపితులై చెల
రేగిరి. అతనిని వెడల నడప వలసిన దని వారు మహారాజును
ప్రార్థించిరి. ప్రధానామాత్యుఁడు రాథగుప్తుఁడు తిష్యరక్షయుఁ
బ్రజలకోపమును బ్రజ్వరిల్లఁ జేయ యత్నించిరి. తుదకు

సుషీముఁడు ప్రాసాదమున నివసించుట కూడఁ గష్ట మయ్యెను. వేఱుపాయము గానక మహారాజు సుషీముని తక్షశిలకుఁబంపి అశోకుని పాటలీపుత్రమునకుఁ బిలిపించెను. నెలరోజులలో అశోకుఁడు రాజధానికి వచ్చెను. అతఁడు వచ్చిన రెండు మూఁడు రోజులలోనే మహారాజు ప్రధానామాత్యుఁడు నాకస్మికముగా మరణించిరి. మరణములకు హేతువు నిర్ధారణ కాలేదు. కొందఱు కొందఱు విష మని చెప్పుకొనిరి. కాని యెవరు పెట్టిరో యెవ్వరికిని దెలియలేదు. ఒకటిరెండుదినములలో నాగరకులు నూతనరాజాభిషేక మహోత్సవమత్తులై వెనుకటిసంగతులు మఱచిరి. రాధగుప్తుఁడు అశోకు నభిషేకించెను. అతఁడు మహామంత్రి యయ్యెను. అశోకుని ప్రధానభార్య పట్టమహిషియై యర్ధసింహాసనాధికారిణి యయ్యెను.

పట్టాభిషేక మహోత్సవాహ్లాదము నారమురోజులలో భయముగాఁ బరిణమించెను. సుషీముఁడు మహాసేనతో పాటలీపుత్రము నరికట్టెను. అన్నతో వివాదము పెట్టుకొనుటా మానుటా యని అశోకుని మానసము సంచరించుచుండెను. ఆతఁ డేమియు నిర్ధారణ చేయఁజాలకున్నసమయమున తిష్యరక్ష యరుదెంచి యతనితో సల్లాపము లారంభించి భర్త మనస్సు చంచలముగా నుండుట గ్రహించి, "మహారాజా, నేను దేవరవారిస్థితిలో నున్నయెడల నారామములోని సమస్తఫలవృక్షములనుగూడ ఖండించివేసియుందు!"

నని పలికెను.

ఉత్తేజకములయిన యామె వాక్కులు వినినప్పటికి అశోకునకు ధైర్యము కలిగినది. "ఇదిగో పోవుచున్నాను! ఉద్యానములో నొక్కచెట్టు మిగిలినను కుఠారమును విడువను!" అని యతడు ప్రస్థానించెను.

అంతట నతడు సశస్త్రముగా యుద్ధమునకుం జనెను. అశోకుడు వీరాగ్రగణ్యుడు. ఆతని భుజబలముచే సుషీముడు పరాజితుడు హతుడు నయ్యెను. చంద్రగుప్తుని వంశములోని గర్భస్థశిశువులనుకూడ సంహరించి అశోకుడు విస్తీర్ణమగధసామ్రాజ్యమున కేకాధీశ్వరుం డయ్యెను. శుభద్రాంగి ప్రార్థించుటచేం గనిష్ఠసహోదరుడగు వీతాశోకుని మాత్రము బ్రతుక నిచ్చెను. కాని వానిని ధర్మభ్రష్టుని జేసి బౌద్ధమతమునందు బాధించవలసినదని తిష్యరక్ష యాలోచన చెప్పెను. వీతాశోకుడు శాక్యభిక్షువై పౌండ్రవర్ధననగరమున భిక్షమెత్తి జీవయాత్ర నడుపుచుండెను.

౨

అశోకుం డీవిధముగా రాజయ్యెను, తిష్యరక్ష రాజమహిషి యయ్యెను. ఆమె మంగలివాని పుత్రిక యగుటచేతను సంపూర్ణముగా వివాహిత కాకపోవుటచేతను బట్టమహిషి యగుటకు వీలు లేకుండెను. ఆమె మహారాజ్ఞియగునని దైవజ్ఞుడు చెప్పినాడు కాడా? కావున నామెకు మనోవ్యథ లేదు.

బాల్యమునుండియు నే యభిలాషను నెఱవేఱుటకై ధర్మా ధర్మములను పాపపుణ్యములను లెక్కసేయక సమస్త దుష్కార్యములు చేసెనో యాకోర్కి సఫల మయినది. అశోకుడు రాజయ్యెను. తిష్యరక్ష రాణి యయ్యెను. ఇరువురు లోకములోని సర్వోచ్చపదవి నధిష్ఠించిరి. ఉద్దేశ్యములు సఫలములై యానందమున గొన్నిదినములు గడచెను. రాజత్వము రాజ్ఞీత్వము క్రమముగా బ్రాంతవడెను. ఉభయులును బాగుగా యోజింపవలసిన యవసరము కలిగెను. "సమస్తము సంఘటిల్లినది. కాని నాకేమి వచ్చినది?" అని వారు ప్రత్యేకముగా భావించిరి. "ఇంత శ్రమపడి యిందఱు లోకులను సంహరించి యింత రాత్మీయులను వధించి యీ యుచ్ఛస్థానమునకు వచ్చినాను. ఇందువలన నాకు వచ్చిన దేమి?" అని యతడు తలపోసెను.

"నాకు వచ్చిన దేమి?" అని అశోకుడు భావించినది పారలౌకిక విషయము; తిష్యరక్ష తలపోసినది తన నారీజన్మ సౌఖ్యము.

అశోకుని యాలోచనకు ఫలితములు బౌద్ధధర్మాశ్రియము, లోకమున "అహింసా పరమో ధర్మః" ప్రచురము.

తిష్యరక్షకు భర్తపై మనసు కలుగుట లేదు. అతడు పెద్దవా డగుచుండెను. పైగా నతడు రాజకార్యతత్పరుడై బౌద్ధధర్మప్రచారము చేయుచుండెను. ఈభర్తవలన దనకు నారీజన్మసౌఖ్యము సంఘటిల్ల దని య్యామె తెలిసికొని యామె

పరపురుషసంగతిని సుఖాన్వేషణము చేయ జొచ్చెను. ఈసమయమున భువనమోహన విగ్రహుఁ డగు కుణాలుఁ డామె దృక్పథమునఁ బడెను. అతని స్నిగ్ధశ్యామల తరళ నయనములను గాంచి తిష్యరక్ష ముగ్ధ యయ్యెను. అతనిపొందు కయి యామె బహువిధముల యత్నము చేయసాగెను. కాంచనమాల సౌఖ్య మామెకు విషప్రాయ మయ్యెను. ప్రచ్ఛన్నభావమున తిష్యరక్ష యతనిని సర్వదా వీక్షించుచుండును. కావున నేఁటి సంధ్యాసమయమునఁ గృతకాద్రి మీఁద నిలిచియుండి, కాంచనకుణాలులు పుష్పమాలికలు గ్రుచ్చుట చూచుచుండెను. తరువాత నామె కాంచనమాల కుండలను హరించి మారవేషధారి యగు కుణాలునకుఁ బత్నీ వేషము దాల్చి రంగస్థలమున నిలిచెను. పిమ్మట లతాకుంజమున నిర్లజ్జముగాఁ దన మనోగతమును కుణాలునకు విశద పఱుపఁగలిగెను.

పరిచ్ఛేదము ౫

౧

కుణాలుఁడు కాంచనమాలయు గృహాభిముఖులై పోవఁ జొచ్చిరి. త్వరలో నాపద కలుగునని యిరువురిమనస్సులలోఁ గూడ భయంకరముగా సంశయము కలిగెను; కాని సద్ధర్మమునకు శుభమే పరిణామ మని యాశయుఁ గలిగెను. మార్గము

వెంటఁ జని వారు కాంచనకుటీరద్వారము చేరిరి. తలుపు తెఱచినతోడనే పైనుండి భూర్జపత్రి మొకటి క్రిందఁ బడి నది. అం దిట్లు వ్రాసియున్నది:—

"నేఁడు నీతో నాకుఁ జాలపని యున్నది. తిమ్మరసుకుంజ ములో న న్నొకసారి కలిసికొమ్ము. అభినయ మయిన తరు వాత నీకోస మచ్చట వేచియుందును."

చూడగా నవి పట్టపురాణి యగుపరిమ్యరక్షితాదేవి వాస్త్రా క్షరములు. అంత నతఁ డాలసింపక కాంచనమాలతో నిట్లనెను. "కాంచనా, మహారాణి నన్ను స్మరించుచున్నది. ఆమెదర్శనము చేసి వచ్చెదను."

"ఇంత రాత్రివేళ నామె యేల రమ్మన్నదో?" యని కాంచనమాల పలికెను.

"రమ్మన్నప్పు డామె యానతి శిరసావహించ వలసినదే" యని కుణాలుఁడు కుంజముపైపునకుఁ బోవసాగెను. అంతః పురమునఁ గేవలము భయము విచ్ఛేదము నధర్మము నుండు నని కాంచనమాల భావించెను. అంతకన్న నడవిలో సంచ రించుటయే మేలని తలఁచి యామె పడకటింటిలోఁ బ్రవే శించెను.

కుణాలుఁడును త్వరితగమనమునఁ గుంజములోఁ బ్రవేశించి చూడ నం దెవ్వరును గానరాలేదు. అచ్చెరువొంది యతఁ డామెకోస మెదురుచూచుచుండెను.

౨

నిజముగా తిష్యరక్షిత యనర్థములకు మూలకందము. పరిష్యరక్షితాదేవి సౌధమునుండి యామె భూర్జపత్రమును హరించినది. ఆ రహస్యలేఖ యందుచే నందెవ్వరి పేరును లేదు. ఆమె యాపత్రమును కుణాలుని ద్వారబంధమున గ్రుచ్చిపోయెను. అభినయ మైనపిమ్మట నీయుపాయముచే మరల కుణాలుని కంజమునకు రప్పింప వచ్చుననియు నాతని వలన నభీష్టము నెరవేఱు ననియు నామె భావించెను. అభినయాంతమున మహారాజామెను జూచి "ప్రేయసీ, నేఁడు దీక్ష పూని నాకెంతయు సంతసము సమకూర్చితివి. నీసౌధమున రాత్రి గడపెద" నని పలికెను.

ముఖమున మహానందము వెలిఁబుచ్చుచు తిష్యరక్ష భర్తతో "మహారాజా, ఈసేవకురాలియెడ నింతకన్న నెక్కువ యనుగ్రహ మేముండు!" నని పలికెను; కాని లోలో నిక్కిలి విసిగికొనుచు నేయుపాయమున మునలివానిని శీఘ్రముగా నిద్రపుచ్చి తనయభీష్టము నెరవేర్చుకొనుట కెప్పుడు పరుగెత్తుదునా యని చింతింపఁ జొచ్చెను.

"నీసౌధమునకు వత్తుననగా యన్యమనస్కవయితివే?" మని చక్రవర్తి యామె నడిగెను.

"దేవా, నేఁటిరాత్రి జాగరణముచేయవలెనని సంకల్పము. అసద్ధర్మముతో బహుకాలము గడచినది. ఎన్నఁడు బౌద్ధదేవాయతనము చూడలేదు. కావున దీక్షఁ బూని ప్రాసాద

మండలి మఠములను నగరమండలి మఠములను సందర్శించి నమస్కరించి వత్తమని తలపోయుచున్నా" నని యా దుర్మార్గురాలు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

మహారా జత్యంతానందముతో, "ప్రేయసీ, నీసంకల్పము ప్రశంసనీయము. కావున నీమందిరమునకు రాను. నా మేడ లోనికే పోయెద" ననెను.

అప్పుడు తిమ్యరక్షుఁ డడ్డము వచ్చి యిట్లనెను. "దేవా, దేవదర్శనముకంటెను దేవర పాదదర్శనమే వాంఛనీయము. కాఁబట్టి దేవరవారు నామందిరమున నుందురేని నేను శీఘ్రముగా దేవదర్శనము చేసికొని వచ్చి తమపాదసన్నిధిఁ జేరుదును. అందువలన సమస్తపాపములు తొలఁగి పోవును. సద్ధర్మము స్వీకరించుట కధికారిణి నగుదును!"

మహారాజు మిక్కిలి సంతుష్టాంతరంగుఁడై యా ప్రస్తావనకు సమ్మతించి తిమ్యరక్షును వేనోళ్ళఁ బొగడఁజొచ్చెను.

౩

మహారాజు నెట్లో నిద్రపుచ్చి తిమ్యరక్షు త్వరితగమనమునఁ గుంజమధ్యమునఁ బ్రవేశించెను. చాలసేపటినుండి కుణాలుఁడు విసుగుతో వేచియున్నట్లును వెడలిపోవ నుద్యమించుచున్నట్లు నామె కనుఁగొనెను.

అంత నామె యతని యెదుటికిఁ బోయి నిలిచెను. తిమ్యరక్షును గాంచినంతనే యొడలెల్ల మండుకొని పోవ నతఁడు

"నీవే పన్నాగము పన్ని నన్నిచ్చటికి రప్పించితివా?" యనెను.

మందహాసము చేయుచు నామె యిట్లనెను: "అవును, రప్పించినాను. పరిష్యరక్షి తాదేవి పత్రమును హరించి నీమందిరద్వారబంధమున గ్రుచ్చితిని. ఆరహస్యలేఖమీఁద నే విలాసము లేకపోవుట నా కెంతయుఁ దోడ్పడినది. అది యట్లుండ నిమ్ము. నీ కోసము నే నింతపని చేసితినని యైనను నీమనస్సు కొంచెము చలించుట లేదా? మునలిభర్తను వంచించి నీసన్నిధిఁ జేరినాను. నీ వింత కఠినచిత్తుఁడ వేమి?"

తిరస్కారసూచకముగా మొగము చిట్లించుచు కుణాలుఁ డచ్చటినుండి వెడలిపోవ నుద్యుక్తుఁ డయ్యెను. కాని తిష్యరక్ష యతని కడ్డముగా నిలిచి యిట్లనెను: "నీ వొక్కసారి నాకు లభ్యమైనప్పుడు నామాటలు కొంచె మాలకింపక తప్పదు. అట్లు కానియెడల నిన్ను విడిచిపెట్టను. పైగా నిప్పుడే కేకలు వేసి మహారాజును లేపెదను!"

కుణాలునకుఁ బెద్దచిక్కు వచ్చినది. ఆమెను నెట్టుకొని పోవుటకు వీలు లేదు. కోపముచే నవయవములు చలించుచుండ నతఁడు "చెప్పు! నన్నుమాత్రము తాకవల!" దనెను. "మంచిది, వినుము. మహారాజుమీఁద నాప్రభావమెట్టిదో తెలియునా! క్షణములో నందతికంటెను మహారాజునకుఁ బ్రియతమ నయితిని. నీ వేది కోరిన నది యిప్పించఁ గలను. నాప్రస్తావనకు సమ్మతింపుము. సమ్మతింపవేని మహారాజును వశపఱచుకొని నిన్నును కాంచనమాలను నాశము చేయిం

చెదను?”

“చేయించఁ దలఁచినది చేయించుము. ఇప్పుడుమాత్రము నన్ను విడుము!”

“అట్లయిన నంతఃపురములో నీకు నేను బరమ శత్రువు నని యెంచుకో!”

“మంచిది. అందువలన నా కేమియు నష్టము లేదు. ఇంకే మయినను జెప్పవలసిన దున్నాదా?”

“లేదు. కాని యొకానొకనాఁడు నీవు నాయెదుట నిలువఁ బడవలసి వచ్చును!”

“జరుగ వలసిననాఁడట్లే జరుగును. ఇప్పుడు మాత్రము నన్నుఁ బోనిమ్ము.”

ఇంతలో దూరమున మనుష్యుల పాదధ్వని వినవచ్చెను. పరిష్యరక్షిత కుంజములోనికి వచ్చుచుండె నని గ్రహించి తిష్యరక్ష సాంద్రలతాంతరమున దాగి, “నీవు పొమ్ము!”మ్మని కుణాలునితోఁ జెప్పెను.

౮

పరిష్యరక్షిత లతాగృహముఁ జొచ్చి మహామాత్యుఁడగు బ్రాహ్మణునితో “నేఁ డేమి జరిగిన?” దనెను.

బ్రాహ్మణుఁడు మొదటినుండి తుదివఱకు నన్నియు సవిస్తరముగాఁ జెప్పెను. తిష్యరక్ష బౌద్ధధర్మము స్వీకరించినదని విని పట్టపుదేవి యులికిపడి “ఏమీ! ఇదివఱలో నామె కుడి

భుజమే నాకు!" అని యాశ్చర్యపడెను.

"ఆమెయభిప్రాయ మేమో గ్రహింప లేకున్నాను."

"అట్లయిన నెవ్వనిని విశ్వసింపరాదు. మనవ్యవహారము మిక్కిలి రహస్యముగా నుంచవలెను. మీసలహాయేమి?"

"నిస్సంశయముగా నది రహస్యముగా నుండఁగలదు. కాని యీ విఘ్నప్రవాహము నెట్లడ్డగింపఁగలము?"

"స్వయముగా దేవతలే రక్షింతురు! కాని మన మిప్పుడేమి చేసినచో లోకుల మనసు మరలింపఁ గలము?"

"బ్రాహ్మణులు ప్రబలులై యున్నతావులం దెల్లఁ దిరుగుబాటులు జరుగును."

"కాని మహారాజు నెదిరించి యెవరు నిలువఁ గలరు?

"అందఱు నేకీభవించినచో నే మగునో చెప్పఁజాలము. కాని యందఱు నొక్క టగుదు రనునాశ లేదు. బ్రాహ్మణానా మనేకత్వమ్!"

"తిరుగఁబాటుతో మనకు సంబంధము లేదు. ఇంక నే యుపాయమైనఁ జెప్పఁగలరా?"

"ఒక్కయుపాయ మున్నది. మనము బోధిద్రుమమును దాచిపెట్టుదము. మఱునాఁడు విధర్మ్ములవృక్షమును దేవతలు నాశము చేసినా రని చాటింపింతము."

"అది యెట్లు చేయుదురు? అచ్చట రక్షకభటు లెందఱో యుందురే."

"ఆభారము నాది. వృక్ష మదృశ్య మయినప్పుడు లోకులు

దేవతలమహాత్మ్యమునే కొనియాడుదురు. ధర్మేతరులనోట దుమ్ము పడును!"

ఇందుల కుభయులు సమ్మతించిరి. వారు వెడలిపోవు నప్పటికిం బ్రొద్దెక్కువ లేదు. ఈసంగతు లెవరికిని వెలింబుచ్చరా దనియు నవసరమైనపక్షమున నగరములోం గలకలము చేయవలె ననియుం దమ కిరువురికుం దప్ప నావిషయములు రెండవచెవిని బడరా దనియు వారు ప్రతిజ్ఞలు చేసిరి.

తిష్యరక్ష తెంగెలచాటునం గూరుచుండి సర్వమాకర్ణించెను; ఆకర్ణించి చాలసే పూరకుండెను. ఇంకం బనిలే దని యొకమాఱును, అభీష్టసిద్ధి కానప్పుడు ప్రాణములతో నేమి ప్రయోజన మని యింకొకమాఱు ననుకొని తిష్యరక్ష కుణాలుని విషయమై తలపోయుచుండ పరిష్యరక్షితయు బ్రాహ్మణుండును జెప్పుకొన్నమాటలు జ్ఞప్తిరా నామె యిట్లు భావించెను; "ఈపరిష్యరక్షితను వెడలంగొట్టించి పట్టమహిషి నగుట కెంతో యవకాశము లభించినది. పట్టపుదేవి నగుదు నేని యీయామెకంటెను నాకెక్కువయధికారము లభించును. కుణాలుని వశపఱచుకొనుట కెక్కువ వీలుండును. మహారాజ్ఞి నగుదునేని నేనే మహారాజును, నేనే మహామంత్రిని, నేనే సేనాధిపతి నగుదును. అప్పు డొకపర్యాయము చూచెదను!"

పరిష్యరక్షితను రూపు మాపి తానే పట్టమహిషి కావలె ననెడి సంకల్పము కలిగిన పిమ్మటం గొంతకాలము కుణాలుని మఱచిపో వలెనని యామె నిర్ధారణ చేసికొనెను.

౫

కుణాలుఁ డింటికిఁ జని చూచునప్పటికి కాంచనమాల "నాథా, యెచ్చట నుంటిరి? నాథా, యెచ్చట నుంటిరి!" అని ఖేదముతోఁ బలవరించెను.

కుణాలుఁడు శయ్యాప్రక్క నిలుచుండి వెన్నెలలో కాంచనమాలవంకఁ జూచుచుండెను. ఆమె యులికిపడినది. ఏదో దుస్స్వప్నము గాంచి భయవిహ్వలయు జ్ఞానశూన్యయునయి నట్లు కాంచనమాల పడియుండెను. కుణాలుఁడు మెలమెల్లన శయ్యపైఁ గూర్చుండి మృదులముగ నామెమేను నిమురుచు "కాంచనా, యిదిగో వచ్చినాను!" అని యామె నూరడించెను.

కాంచనమాల రోదనము చేయుచు "అదేమి? మీకుఁ ద్రోవ కనఁబడుట లేదా? అంధత్వము వచ్చినదా!" యనెను.

"ఏమి కాంచనా! నాకు దివ్యచక్షువు లున్నవా?" యని కుణాలుఁ డనెను.

"లేవు లేవు! మీ రంధు లయినారు. సంశయ మేల? నడువుఁడు. ఇక్కడఁ బని లేదు. ఇదిగో భగవంతుఁడు పిలుచుచున్నాఁడు. కట్టుపట్టుకొన్నాను: మీరు నావెంట మెల్లగా రండు. మెలమెల్లగా! కాకున్నఁ బడిపోదురు!" అని కాంచనమాల కలవరించెను.

ఆమె మిక్కిలి బాధపడుచున్నట్లు కుణాలుఁడు గ్రహించెను. అనావృత మైన యామె శ్వేతవక్షము తరంగిత మగు

గంగాసలిలమువలె లేచుచుఁ బడుచుండెను. అతఁడు మెల్ల మెల్లన నామెశరీరము చేతితో నిమురుచు నామెను శాంత పఱచుచుండెను. ఆమెను నిద్ర లేపుట కతనికి సాహసము కలుగలేదు. "పగలంతయు నుత్కంఠముగా నుండుటచే నిద్రించుచున్నది. లేపనేల" యని యతఁడు భావించెను.

చాలసేపు శరీరము నిమురుచున్నను స్వప్నపీడ తొలఁగిపోలేదు. మాటిమాటికిని కాంచనమాల నిట్టూర్పులు విడుచుచుండెను. ఆమె వక్షఃస్థల మింకను లేచుచుఁ బడుచుండెను. అంత నతఁడు మెలమెల్లన నతిమృదుస్వరమున నామెను నిద్రలేపెను.

మెలఁకువ వచ్చునప్పటికి కాంచనమాల యించుక నేదదేఱినది; కాని యింకను రొజుచు "నాథా, యేమిచేసితిరి? ఇది నాలుగవజాములో స్వప్నమా?" యని భర్తతో ననెను.

"కానిమ్ము. మరల నిద్రపొమ్ము." అని కుణాలుఁడు చెప్పెను. ఇరువురును శయనించిరి. మిగుల బడలియుండుటచే నతనికిఁ దేలికగా నిద్రపట్టినది. ఎంతయత్నించినను కాంచనమాలకుమాత్రము నిద్ర పట్టినది కాదు. ఆమె మనస్సు వికలమయ్యెను. మాటిమాటికి నామె ప్రాణనాథుని స్పృశించుచుండెను. భయోద్వేగములు మాత్రము తొలఁగిపోలేదు.

పరిచ్ఛేదము ౬

౧

తెల్లవాఱక పూర్వమే తిష్యరక్ష తనసౌధమునకు మరలి వచ్చి చూడ మహారాజు ఇంకను నిద్రించుచుండెను. ఆమె నిద్రపోవక అశోకుని పాదసన్నిధిని గూర్చుండి పాదము లొత్తుచు వీవనతో విసరుచుండెను. రాత్రి యంతయు మేల్కొనియుండుటచే నడుమనడుమ నిద్ర వచ్చుచున్నను నతికష్టమున నిరోధించుచు మహారాజు నిద్రలేచుటకై వేచి యుండెను. ఒకసారి యామె కొంగుపఱచుకొని యతని పాదప్రాంతమున శయనించెను.

కొంచెముసేపటికి లేచి యామె మరల నతనికి వీవన వేయఁజొచ్చెను. సూర్యోదయమునకుఁ గొంచెము ముందు మహారాజు మేల్కొని చూచునప్పటి కామె పాదము లొత్తుచుండెను. "నీ వింకను నిద్ర పోలేదా?" యని యతఁడు లేచి యనెను.

"లేదు దేవా! నిద్రపోవుటకు వీలులేకపోయినది."

"అది యేమి? దేవుని జూచివచ్చితివా?"

"లేదు దేవా! దేవుని జూడఁ బోలేదు."

"నీవు వెలుపలికిఁ బోవుట చూచినానే."

"వెళ్లినానే కాని వెంటనే మరలి రా వలసి వచ్చినది."

"రావలసి వచ్చినదా? ఇచ్ఛాపూర్వకముగా రాలేదా?"

"లేదు. అ దంతయుఁ జెప్పి లాభము లేదు" అని తిష్య

రక్ష వేగముగా లేచి మహారాజునకు ముఖప్రక్షాళనార్థము పరిమళోదకము గొనివచ్చి యిచ్చెను.

మహారా జేదో స్వప్నము గాంచి మిగుల నుద్విగ్నుం డయ్యెను. తిష్యరక్షమాటలు వినుటచే నాతని మనస్సు మఱింత వ్యాకులమయ్యెను. అంత నతం డామె చేయుచున్న పని యాపుమని "నీవేల తిరిగి రావలసివచ్చినదో చెప్పవా?" యనెను.

"ఏ మున్నది? భయము వేసినది."

"కాదు కాదు. నీవు దాచుచున్నావు. ఏమి జరిగినదో సరిగాఁ జెప్పు."

"ఏమియు లే" దని తిష్యరక్ష ముఖప్రక్షాళన ప్రయత్నములు చేయఁ జొచ్చెను.

"నీవు చెప్పక తప్ప" దని మహారా జనెను.

"దేవా, నాకు నిజముగా భయము వేసినది!"

"ఎవరివలన?"

"దేవా, నేను సౌధమునుండి బయలుదేఱి యుద్యానము దాఁటితినో లేదో, నికుంజమధ్యమున నెవరో కూర్చుండి మాటలాడుచుండుట కనుఁగొంటిని. అప్పుడు నాకుఁ జాల భయము వేసినది. ఇద్దఱు ముగ్గు రీసౌధమువైపు వచ్చుచుండిరి. దేవర వా రొంటిగా శయనించి యుండిరని నాకు భయము పుట్టినది. వేఱొక మార్గమున మరలి రా వలెనని యత్నించితిని. కాని ప్రతిమార్గమువెంట నొకరిద్దఱు మనుష్యు

లుండిరి. ఇంతలో నా కాలిక్రింద నెండుటాకులు నలిగినవి. వాని నడుమఁ జల్లనివస్తు వేదో తగిలినది. మెల్లగా నెత్తి చూచునప్పటి కది చుఱకత్తి! అప్పుడు నాకు సంశయము విడిపోయినది. భయమునఁ బ్రాణము పోవున ట్లయ్యెను. మహారాజుగారు నామందిరమున నొంటిగ శయనించి యున్నా రేయని దిగులుపడితిని.”

“ఎండుటాకులనడుమఁ జుఱకత్తియా?”

“అది కనఁబడుటచే మఱింత భయము వేసినది. అంతట నాకుఁ దత్తరము పుట్టినది. మహారాజుగా రొంటరిగా శయనించి యున్నారు. కావున నే నెచ్చటికిని బోవుట తగదని నిశ్చయించుకొంటిని.”

“వారికి నామీఁదఁ గోపమున్నదని నీకుఁ దోఁచినదా?”

“ఎట్లు తెలియును దేవా! నే నాకత్తిసహాయమున సాహసించి యుద్యానమువైపునకుఁ బరుగెత్తుకొని వచ్చితిని. ఈ మందిరమువైపు వచ్చుచున్నవారు నావెంటఁ బడిరి. ఎగ ఊపిరితోఁ బరుగెత్తి వచ్చి ద్వారముమూసి గడియవేసితిని. మీ కాచప్పుడు వినఁబడలేదా?”

మహారాజు స్వప్నములో నేదో చప్పుడు వినియుండుటచే “ఝణత్కారము విన్నాను. ఏదో దడదడమన్నట్టు వినఁబడిన” దనెను.

“అట్లయిన గడియ వేసినచప్పుడు మీరు విన్నారు.”

మహారా జన్యమనస్కుఁడై “కావచ్చు” ననెను. తిమ్మ

రక్షు. మరల ముఖప్రక్షాళనార్థము యత్నించుచుండ మహారాజామె నడ్డగించి “ఎవ రెవరువచ్చినారో గుర్తింపగలవా?” అని ప్రశ్న చేసెను.

“గుర్తింప లేను దేవా!”

“వా రెట్టివేషములు ధరించియున్నారు?”

“మొదలే నాకు భయము వేసినది. పైన వెన్నెలలో నంతయు మిలమిల లాడినది.”

“కొంద ఱిటునటు నుండఁ జూచితివిగదా, యెవ రేదిక్కు-నుండి వచ్చిరో జ్ఞప్తియున్నదా?”

“ఒక రిద్దఱు మనుష్యులు కాంచన కుటీరము వైపునుండి వచ్చిరి.”

“కాంచనకుటీరము వైపునుండియా? సంగతి యేమియో తెలియుట లేదు. కానిమ్ము. నీవు నన్నుఁ బిలువలే దేమి?”

“తలుపు వేయగానే కొంతసేపటివఱకు మతిభ్రంశమయిన ట్లయినది. తరువాత మిమ్ము లేపుదమని వచ్చిచూడ మీరు నిద్రించుచుంటిరి. సౌధములో నెట్టిశబ్దము వినరాలేదు. మిమ్ము నిద్ర లేపవలెనని యొకసారి తలఁచితిని. మేడమీఁదికిఁ బోయి చూచివత్తమని యింకొకసారి తలఁచితిని. విశేష మేమైన నున్న యెడల దేవరవారిని నిద్రలేప నెంచితిని.”

“మేడమీఁదికి వెళ్లినావా? ఏమి కనఁబడినది?”

“ఏమియుఁ గనఁబడలేదు.”

“ఎంతమాత్రము కనఁబడలేదా? ఇంచుకయు మనుష్యు లెచ్చ

టికిఁ బోయినారో ?"

"ఒక రిద్దఱు పట్టపుదేవి సౌధము ప్రక్కగాఁ బోయిరి."

"సౌధము ప్రక్కగా బోయిరా ? కాక సౌధము లోనికే పోయిరా ?"

"సరిగాఁ జెప్పలేను. అంతవఱకు వెళ్లినారు. తరువాత వారు నాకుఁ గనఁబడ లేదు."

"చాల సందేహము కలుగుచున్నది."

"దీని యభిప్రాయము నాకు బోధపడ లేదు. రాత్రి నాకు జాల భయము వేసినది !"

నిట్టూర్పువిడిచి "భయపడుటకుఁ దగినంత కారణమున్న" దని మహారాజు సత్వరముగా రాధగుప్తుని బిలిపించి యావిషయమును బరిశోధించి కనుఁగొనవలసిన దని యాజ్ఞాపించి ప్రాతఃకృత్యములు నిర్వర్తించుటకై లేవఁ బోయెను.

ఆవిషయమై తనసౌధమునం దేమియుఁ జేయ వలదని తిష్యరక్ష ప్రార్థించినను మహారాజా మెమ్మాట వినలేదు.

౨

మహారాజావలికిఁ బోవగనే రాధగుప్తుఁడు సైగచేసి రాణి నేకాంత ప్రదేశమునకుఁ గొనిపోయి "మరలఁ జమత్కారము చేయుచున్నారా యేమి ?" యని యడిగెను.

"తెలియ లేదా ?"

"ఎవరిని నాశనము చేయుటకు ?"

"మొదట పరిష్యరక్షితను. తరువాతఁ జేతనయినయెడల

కుణాలుని."

"పరిష్యరక్షిత చేసిన యపరాధ మేమి? పట్టపుదేవి యన్న మీకుఁ గిట్టదా?"

"కంటకమును లాగివేయుట మంచిది"

"కుణాలుని మీఁదఁ గోప మేల?"

"బౌద్ధధర్మ మవలంబించినది మొదలు మహారాజున కాతనిమీఁద మిక్కిలి భక్తి. అతని నెచ్చటికయినను బంపి వేయుట యవసరము."

"తక్షశిలకుఁ గాదుగద?"

"బింబిసారుని వంశములో నేబిడ్డ తక్షశిలాజలము త్రాగ లేదు?"

"తెలిసినది. అట్లయిన కుణాలుఁడు పరిష్యరక్షితను బట్టుకొనియున్నాఁడా?"

"అంతే కాదు.

3

రాధగుప్తుఁడు కొంతసేపటికి మరలివచ్చి "ఏమియు సరిగాఁ జెప్పజాల కున్నా"నని మహారాజునకు విన్నవించెను.

మిగుల నౌత్సుక్యముతో నతని కోసము నిరీక్షించుచున్న మహారాజీమాటలు వినునప్పటికి కోపము చెంది "నావాకిటనే యెవరో గుమిగూడగా మీ రది యేమియుఁ గనిపెట్ట లేకపోయినారు. మీవంటి మంత్రులతో రాజ్యముచేయుట కేవలము విడంబన!" మని పలికెను.

రాధగుప్తుఁ డవనతవదనుఁడై యిట్లనెను ; "నే నేమియుఁ గనుగొనలేకపోయినాను. కాని దేవరవారు శీఘ్రముగా గనుగొనఁగలరు. గుమిగూడినవారిలోఁ గొందఱు కాంచన కుటీరము వైపునకును గొందఱు మహారాజ్ఞి సౌధమువైపునకు జనిరి. తమరు వారిలో నెవరినైనను బిలిపించి యడిగిన యెడల ననేకవిషయములు బయలుపడును. వీరి సేవకులను కంచుకులను విడివిడిగా నడిగినాను. వా రేమియుఁ జెప్పినారు కారు."

"చెప్పలేదా! శిరశ్ఛేదము చేయించెదను.—కంచుకీ, నీవు శీఘ్రముగాఁ జని మహారాజుగారు మిమ్ము స్మరించినారని పరిష్యరక్షితా దేవితోడను కుణాలుని తోడను జెప్పుము". కంచుకి తోడనే వెడలిపోయెను. మహారాజు మంత్రి తిష్యరక్ష—ముప్పురును గతరాత్రమున జరిగిన విషయమును జర్చింపఁజొచ్చిరి. తిష్యరక్షయు మంత్రియు మహారాజుభయమునౌత్సుక్యమును వృద్ధి చేయుచుండిరి.

౪

కంచుకి కాంచనకుటీరమును బ్రవేశించినంతనే బల్లి పలికెను. వామభాగమునఁ గాకి కాకా యని వికటముగా నఱచెను. చీఁకుగ్రద్ద నోటినుండి రక్తబిందువులు కాంచనమాల యెదుట రాలెను. ఉత్కంఠతో నామె కుణాలునికొఱకు నలువంకల జూచెను. తొలుత గంచుకి కానఁబడినంతనే యామె కతఁడు

యమభటునివలెఁ దోఁచెను. తత్తరపాటుతో నామె భర్త పార్శ్వమున కరిగి నిలిచెను. మహారాజు నాదేశము విను నప్పటి కామె కళవళపాటు వృద్ధినొందెను. కుణాలునకును గొంచెము ముత్కంఠ జనించినది. అతఁడు మహారాజ సన్నిధికిఁ బోవుచుండ కాంచనమాల తదేకదృష్టితో నాతని మార్గము వెంటఁ జూచుచుండెను. భర్త చూపుమేర దాఁటి నంతనే యామె చదికిలఁబడి యిఁక హృదయేశ్వరుని జూడ నేమో యని భావించెను.

౫

కుణాలుఁడు మహారాజు సన్నిధిని నిలిచెను. అతనియుత్కంఠను మ్లానముఖమును నుపలక్షించి మహారాజునైత మాశ్చర్యపడి భీతి నొంది కుమారునితో నిట్లనెను. "కడచినరాత్రి కొందఱు రహస్యముగా నేదోయభిప్రాయముతో నీసౌధోద్యానమున గుమిగూడిరి. వారి చేతులలో శస్త్రాదు లుండెను. కొందఱు నీ మందిరమువైపుగాఁ జనిరి. వా రెవరో నీకుఁ దెలియునా?"

"తెలియదు. తిష్యరక్షా దేవిగారి నికుంజమునకువచ్చితిని."

"నీవా!"

"చిత్తము."

"సశస్త్రముగానా?"

"అభినయమునకుఁ బోయిన నేపథ్యముతో."

"అట్లయిన నీ వభినయాంతమున నింటికిఁ బోలేదా!"

"వెళ్లినాను. అచ్చట జాబు కనఁబడినది."

"ఎవరు వ్రాసినది?"

"పరిష్యరక్షితాదేవి వ్రాతవలె నుండెను."

"పరిష్యరక్షితదా?"

"చిత్తము"

"నే ననుమానించినట్లే యయినది. మహారాజ్ఞికి సద్ధర్మ మన్న ద్వేష?" మని మంత్రిపలికెను.

ఇంతలోఁ బ్రతీహారి పరిష్యరక్షితాదేవి యాగమనమును నివేదించెను. సముచితాదరముతో మహారాజామెను దన ప్రక్క గూర్చుండఁ బెట్టుకొని "దేవీ, నీవు నిన్న కుణాలుని తిష్యరక్షాకుంజమునకు ర మ్మంటివా" యని యడిగెను.

"కుణాలునా? ర మ్మన లేదు."

మహారాజు మంత్రివంకఁజూచి కుణాలునితో "ఆ యుత్తర మేది?" యనెను.

"ఎచ్చటఁ బడవైచితినో గుర్తు లేదు."

"ఇట్టిమాటలిచ్చటఁ బనికిరావు. నిజము చెప్పవలెను. మహారాజుగారి శయన గృహము దగ్గఱకు శస్త్రపాణులెవరో వచ్చిరి. అందులకు నిదర్శనము మీజాబు!" అని మంత్రి యనెను.

మహారా జిట్లనెను; "ఇదేమి కుణాలా! నీ తండ్రిని వధింప వచ్చిన వారిని నేఁడు విచారింతురు. అందులకు నీవు పట్టు దలతో నిదర్శనములు సంగ్రహించుటకు మాఱుగా వారిని

గమ్మి వేయఁ జూచుచున్నావే!"

"నేను దోషిని గాను. ఎవ్వరిని గమ్మఁ జూచుట లేదు. కాని తమరు నామాటలు సంపూర్ణముగా నవధరింపలేదు."

"ఈవిషయములో నీ కింకేమిమాట లుండునో నాకుఁ దెలియకున్నది."

"జరిగినసంగతి యిది. వ్రాత పరిష్యరక్షితాదేవి దయి నను జాబు పంపినది తిష్యరక్షాదేవి."

"అందులకుఁ బ్రమాణ మే?" మని మంత్రి యనెను.

"తిష్యరక్ష కుంజగృహములో నిన్న నాతో నన్నది."

"అట్లయిన తిష్యరక్షను నికుంజగృహములోఁ జూచితివా?"

"అవును."

మహారాజ నసహ్యాభావముతో తిష్యరక్షవంకఁ జూచెను. ఆమె వదనము వివర్ణ మయ్యెను. పిమ్మట నామె "దేవా, భయముచేఁ దమ కంతయుఁ జెప్పనైతిని. నేను బౌద్ధదేవాయతనములను సందర్శించుటకుఁ గుమారుని వెంటఁ బెట్టుకొని పోవ నెంచి రమ్మని జాబుపంపితిని." అని విన్నవించెను.

"పరిష్యరక్షిత యక్షరములు నీ కెక్కడనుండి వచ్చిన?" వని మహారాజు ప్రశ్న చేసెను.

అమ్లానముఖముతో నామె "పరిష్యరక్షితాదేవి చేవ్రాలు చేయక చిరునామా వ్రాయక యిట్టి యుత్తరము లనేక మితరులకుఁ బంపుచుండు" ననెను.

ఇఁక సహింపఁ జాలక పరిష్యరక్షిత యిట్లనెను. "మహా

రాజా, ఇఁక నే నిచ్చట నుండఁజాలను. తమరు బౌద్ధధర్మము స్వీకరించినప్పటినుండియు నాపై నిష్టములేనట్లు కనఁబడు చున్నారు. దుర్మార్గు లీతపుణమున నాకుఁ గీడు చేయ యత్నించినారు. దేవా, మీరు ప్రభువులు. బాగుగా విచారింపుఁడు. నే నిఁక నిచ్చట నుండి లాభములేదు." ఇట్లు చెప్పి యామె తొట్రుపాటుతో నచ్చటినుండి వెడలిపోయెను.

కుణాలునకుఁ గొంతసేపటి వఱకు నోట మాట రాలేదు. మహారాజు మంత్రి తిష్యరక్షయు నించుకసేపు పరస్పరము ముఖములు చూచుకొనిరి. "ఇంకను విచారింపవలసినది కల" దని రాణి పలికెను.

పరిష్యరక్షితయే తన ప్రాణనాశనమునకై ప్రయత్నించిన దని మహారాజు సంపూర్ణముగా నమ్మెను. ఈయభిప్రాయ మతఁడు వెలిఁబుచ్చుటకుఁ బూర్వమే నగరమున విప్లవముప్పతిల్లెను. అందఱును దొట్రుపడుచు మేడపై కెక్కి చూచునరికి కుక్కుటారామము భస్మీభూతమగుచుండెను. మహారాజు భార్యవంకఁ జూచి "అది వారి పని కాదా?" యనెను.

"విచారణలోఁ దేలినట్లు చేయుఁడు. నామాటలతోఁ బని లేదు!" అని యామె బదులు చెప్పెను.

మహారాజు క్రోధాంధుఁడై మంత్రివంకఁ జూచి పరిష్యరక్షితామందిర మరికట్ట వలసినదని యాజ్ఞాపించి విప్లవము నణచుటకై నగరాభిముఖముగాఁ జనెను.

౬

ఇట్టి మహా కోలాహల సమయమున తిష్యరక్ష యూరకుండ లేదు. ఆమె పురుషవేషము ధరించి పది పదునిద్దఱు సైనికులను వెంటఁగొని కలకలము జరుగు చోటికి సూటిగాఁ బోయి యందుండి తప్పించుకొని మహామాత్య బ్రాహ్మణుని యిల్లు చేరెను. అమాత్యుఁడు కల్లోలమును రేపి యేమియు నెఱుఁగనట్లు నిశ్చింతముగా గృహములోఁ గూర్చుండి యుండెను. తిష్యరక్ష జనసంఘమును భేదించుకొని పోయి యాకస్మికముగా నాతనియింటఁ జొచ్చెను. మహామాత్యుఁడు నిర్ఘాంత పోవ నామె యిట్లనెను. "పురుషవేషముతో నున్నాను, గాని నేను బురుషుఁడను గాను. నాపేరు తిష్యరక్ష. నానికుంజమునఁ గూర్చుండి మీరు పట్టమహిషియుఁ జేసిన యాలోచనము విన్నాను. మీరే యీకల్లోలమునకుఁ గారకు లని మహారాజునకు విన్నవించితిని. మీరు జీవింపఁ దలఁచితి రేని వృక్ష మెచ్చట నున్నదో చూపుఁడు. చూపిన పక్షమున మిమ్ము నిరాతంకముగా నగరము వెలుపలకుఁ బంపెదను. అట్లుకాకున్న నిప్పుడే మహారాజుగారి సన్నిధికిఁ గొంపోయెదను. మీకుఁ బ్రాణదండనము విధింపఁజేసెదను. బౌద్ధ ప్రభువు రాజ్యములో బ్రాహ్మణు లిఁక నవధ్యులు కారని తెలిసికొండు!"

బ్రాహ్మణుఁడు భయముతో ననుమానముతో మతి గోల్పోయి, యొక్కమాటయుఁ బలుగ లేక యామెకు సురంగ

ముఖము చూసెను. తిష్యరక్ష యతనిని వెంటఁగొని నగరము వెలుపలి కరిగెను. అచట బ్రాహ్మణుఁడు నోరు తెఱచెను. పరిష్యరక్షిత కెట్టి గతి పట్టెనో యతని కామె తెలియఁ జెప్పెను. అతఁడు చేతులు జోడించి నానావిధముల నామెను స్తుతించుచు బతిమాలుకొని తన కృతజ్ఞతను వెల్లడిచేసెను. తిష్యరక్ష యతనిని గంగాతీరమునకుఁ గొనిపోయి "నేఁటి నుండి నేను జెప్పినప్రకారము చేయునట్లు ప్రమాణము చేయు" మని నిర్బంధించెను.

ప్రమాణము చేయించినతరువాత తిష్యరక్ష మరల నిట్లనెను. "కుంజరకర్ణా, మీరు, తక్షశిలకుఁ బొండు. మీతో నాకుఁ జాలపని యున్నది. నాప్రాణము లిచ్చి యైనను మీకు మేలు చేసెదను."

కుంజరకర్ణుఁడు నమస్కారము చేసి వెడలిపోయెను. తిష్యరక్ష తనసౌధమున కరిగెను.

౭

అశోకకుణాలుల పరాక్రమముచే విప్లవము వెంటనే శమించెను. కుక్కుటారామమున నగ్ని నిర్వాపితమయ్యెను. కాని బౌద్ధధర్మమున కెట్టి యపయశము వాటిల్లినది! బ్రాహ్మణుల దేవతలు జాగరూకులై యున్నారా యేమి? నాస్తికుల వట వృక్షమును దేవతలు హరించినారా! మఱి వృక్షము దొరకినది కాదు. అశోకుఁడు కుణాలుఁడు ఉపగుప్తుఁడు మొదలగు

బౌద్ధప్రముఖులెల్ల విషణ్ణవదనులై భోజనము చేయకుండ వృక్షముకొఱకు విచారించుచుండిరి. ఇచట తిష్యరక్ష మహారాజువృత్తాంతము దెలిసికొన మాటిమాటికిని సేవకుల నంపుచుండెను. మహారాజు రాలేదు. తిష్యరక్ష అశోకుని దర్శింపవలెనని ప్రార్థనము దెలిపెను. అతఁడు సమ్మతించి బోధిమంటపమునకుఁ బోయి యచట నున్నవారివలెఁ దాను సైతము విచారపడుచుండెను. కొంతసేపటికి తిష్యరక్ష యిట్లనెను: "దేవా, భగవంతుఁడగు అవలోకితేశ్వరుఁడు మనయెడఁ బ్రసన్నుఁ డయినాఁడు. బుద్ధిబలముచే నే నిప్పుడే యీబోధివృక్షమును దెప్పించఁగలను. తమరు కొంతసేపు మఠాయతనమున కెచ్చటికైనను బోయి ధ్యానము చేయుచుండుడు." తిష్యరక్ష బోధివృక్ష మున్నచోటఁ గూర్చుండి తీవ్రముగా ధ్యానము చేయఁజొచ్చెను. క్రమక్రమముగా బోధివృక్షము పైకి లేవఁదొడఁగెను. భూమిని బ్రద్దలు చేసికొని యీబోధిద్రుమము తల పైకిఁజూపసాగెను. తిష్యరక్షకుఁ జయమగుఁగాక యని నలువంకలనుండి ధ్వనులుప్పతిల్లెను. వృక్షము యథాస్థానమున సంస్థాపిత మయ్యెను. దేవతారాధకుల ముఖములు వాడిపోయెను. బౌద్ధులజయధ్వనులు మిన్నుముట్టెను.

అశోకమహారాజు మొదలగుబౌద్ధు లెల్లరు తిష్యరక్ష చుట్టును నిలిచి జయధ్వనులు చేయసాగిరి. ఉపగుప్తు డాసభలోనే తిష్యరక్షను "అర్హతను" జేయఁ బ్రస్తావించెను. ఆమెకు

"అర్హతీ" దీక్ష నొసంగినపిమ్మట నతఁడు తనజీవితము ధన్యమయిన ట్లెంచెను. అంతట మంత్రి సద్ధర్మవిద్వేషిణియుఁ బతిప్రాణ హరణోద్యోగినియుఁ గుటిలవర్తనయు నగు పరిష్యరక్షితకు మాఱుగా బుద్ధిమతియుఁ బతిపరాయణయు ధర్మానురాగిణియు రమణీకులలలామయు నగు తిష్యరక్షను మహారాజ్ఞిగాఁ జేయు ప్రస్తావన తెచ్చెను. తత్క్షణమే యామెను బట్టమహిషిని జేయ స్థిరమయ్యెను. అంతే కాక పరిష్యరక్షితను పౌండ్రవర్ధనదుర్గములో బందిగమునం దుంచవలెనని తీర్మానము జరిగెను.

౮

ఈవిజయోల్లాసములో తిష్యరక్ష మాటిమాటికిని కుణాలునిపై దృష్టి సారించుచుండెను. కుణాలునిముఖమున నాజూగుప్పయే యాయనాదరభావమే యావిరక్తియే యామెకు గోచరించుచుండెను.

౯

తరువాత నాలుగైదు దినముల కామె కభిషేకము జరిగెను. తక్కినరాణులవలె తిష్యరక్ష యంతఃపురమునకు మాత్రము యజమానురాలు కాదు; సామ్రాజ్యమున కధీశ్వరి యయినది. ఏయాజ్ఞ యయినను అశోకతిష్యరక్షల పేరనడచుచుండెను. ఆలోచనాసభయందుఁగూడ నామె మహారాజున కెడమ ప్రక్కఁ గూరుచుండును. ద్రోహ మేమియు జరుగకుండ

టకై అశోకుఁడు తిష్యరక్షాదేవి మందిరమున నివసించు చుండెను. కాఁబట్టి యప్పటినుండియు తిష్యరక్షయే మగధ సామ్రాజ్యమున కధీశ్వరి యయినది. అంతఃపురజనులును మంత్రులును సభాసదులును నామె యాజ్ఞానువర్తులై మెలఁగు చుండిరి. ఇంతయేల ! అశోకమహారాజు సయితమామె మాటచొప్పున నడచుచుండెను. “నాయభీష్ట మెట్లు సంసిద్ధి నొందు” నని తిష్యరక్ష నిరంతరము తలపోయుచుండెను.

పరిచ్ఛేదము 2

౧

తిష్యరక్షకు రాజ్యాభిషేక మయినది మొదలుకొని బౌద్ధ ధర్మము మిక్కిలి వృద్ధి నొందఁజొచ్చెను. ప్రాసాదమున ధర్మ సభ నొకదానిని స్థాపించిరి. భగవాన్ ఉపగుప్తుఁడు తత్సభా పతి. అశోకమహారాజు కుణాలుఁడు తిష్యరక్ష రాధగుప్తుఁడు నంసలిప్రధానసభ్యులు. బోధివృక్ష మలౌకికముగా నావిర్భ వించినదాదిగా బౌద్ధులు తిష్యరక్షను బుద్ధిమతి యనిపిలుచు చుండిరి. ఆసభలో మహారాజు ఉపగుప్తుఁడును ధమతము యుపాసనలనుగూర్చి సమీక్షచేయుచుందురు. రాజకార్యము లనుగురించి మంత్రి కళవళపడుచుండును. కావున బౌద్ధ ధర్మప్రచారభారము తిష్యరక్షమీఁదను కుణాలునిమీఁదను బడినది. రాజకార్యములందామె 'యతనికిఁ దోడ్పడుచు

మహారాజుతోఁగాని ఉపగుప్తునితోఁగాని యతని కభిప్రాయ భేదము కలిగినయెడల నతనిపక్షము సమర్థించుచుండును. దేనిచే సద్ధర్మవృద్ధి యగునో దేనిచే దేశ దేశాంతరములకు "అర్హాతులు" ప్రేరితు లగుదురో దేనిచే భిక్షుకులసంఖ్య హెచ్చునో దేనిచే శ్రమణులవిద్య యున్నతిఁ గాంచునో దేనిచే శ్రావకులసంఖ్య పెంపు చెందునో దేనిచే మఠము లెక్కునగా స్థాపింపఁబడునో యెద్దానిచే చైత్యములు ప్రతిష్ఠితము లగునో బుద్ధదేవుని విహారభూమి నెల్లరును దగినట్లు సన్మానింతురో వాత్సరిక విజ్ఞానసభ జయప్రద మగునో మానవచికిత్సాలయములు పశుచికిత్సాలయములు సంస్థాపింపఁబడునో బుద్ధదేవుని నఖకేశాదులు సురక్షితము లగునో "దండయాత్రా" ద్యుత్సవములు పెంపొందునో "త్రిశరణముల" యెడ లోకులమనస్సు లాకృష్టము లగునో యాయా విషయములం దెల్ల నామె ప్రయత్నపూర్వకముగా కుణాలున కుఁ దోడ్పడుచుండును. తనయెడ నతనికి గౌరవము జనించు విషయములం దెంతమాత్ర మామెలోపము చేయుటలేదు.

౨

కాంచనమాల యాసభకు వచ్చి కుణాలునితో తిష్యరక్షతో ఉపగుప్తునితో సంప్రతించుచుండును. ఆమె యంతఃపురములో నెక్కువగా నివసింపక రేయింబవళ్ళు నగరమున సామాన్యుల యిండ్లఁ బరిభ్రమించుచు భిక్షుకులకు భిక్షము

లిచ్చుచు బాలకులతోను బాలికలతోను గలిసి సద్ధర్మము వైపునకు వారిమనస్సు లాకర్షించుచుండెను. ఉపగుప్తుఁడు కుక్కుటారామమునఁ గూరుచుండి బౌద్ధమండలి కుపదేశము లొసఁగునాఁడు కాంచనమాల యనహితచిత్తయై భక్తితో నాయుపదేశము లాకర్షించుచు మఱునాఁడు ప్రతిపేటయందు గృహమునందు గోష్ఠమునందు నాయుపదేశవాక్యములను వెదఁజల్లుచుండును. సద్ధర్మ విద్వేషు లగువారియెడ నామె కెంతమాత్రము కోపము లేదు. వారికి శ్రమ కలిగినను వ్యాధి వచ్చినను నన్నము దొరక కున్నను జేతనయిన ట్లామె వారికి సాయము చేయుచుండును. అనుదిన మామె స్వహస్తము లతో "సంఘమునకు" భోజనము పెట్టుచుండును. శోకము వ్యాధి వైరము నుండుతావుల కామె చనుచుండును. ఎవ్వరిని గూడ నామె పరులనుగా భావింపదు. ఇతరులు సుఖపడుచున్న నామెకు సుఖము, ఇతరులు దుఃఖించుచున్న నామెకు దుఃఖము. ధర్మాలయములు చికిత్సాశాలలు మతాయతనములు మొదలగు ప్రదేశములం దామె సంచరించుచుండును. వే యేల? ఇతరులకోసమై యామె యొక విధముగాఁ దన్ను మఱచి పోయినది! మహారాజు కాంచనమాల ధర్మప్రవర్తనమునకు మిక్కిలి సంతసించి యామె యెప్పు డేదికోరిన నది నిరాటంకముగా నిచ్చుచుండ వలసిన దని కోశాధ్యక్షుల కాజ్ఞాపించెను.

కాంచనమాల నడవడిని జూచి కుణాలుఁడు మహారాజు

తుదకు తిష్యరక్షయు నగరమునఁ బరిభ్రమించుచు నాధివ్యాధి పీడితుల దుఃఖములను నివారించుచుండిరి. లోకులు కాంచనమాల దేవత యని భావించుచుండిరి. నూతనధర్మప్రచారమునకును వార్తుల దుఃఖనివారణము కొఱకును పామరజనులకు నిర్వాణదానమునకును భగవాన్ శ్రీ అవలోకితేశ్వరుఁడు రమణీరూపమున పాటలీపుత్రనగరమున విచరించుచున్నాఁడని జనులు చెప్పుకొనుచుండిరి.

3

ఈవిధముగా సంవత్సరము గడచిపోయినది. మగధమహాసామ్రాజ్యమున నెన్నో మార్పులు జరిగినవి. పాటలీపుత్రనగరమున సద్ధర్మవిరోధు లెవ్వరును లేరు. ఎల్లరు మార్పు చెందిరి గాని తిష్యరక్షాదేవి మనస్సుమాత్రము మాఱినది కాదు. కుణాలుని మోహపెట్టుటకై యామె యనేక ప్రయత్నములు చేసినది. అతఁడు చలింపలేదు. కావున నామె తనమనస్సులోనిమాట యతనియెదుట బహిరంగము చేయ సాహసింపలేదు. ఈవిధమున వత్సరము దాఁటిపోయినది. తిష్యరక్ష వివిధప్రకారముల నిభృతప్రదేశములం దతనిని కలిసికొన యత్నించుచుండెను. ఒకప్పుడు తన మందిరమునను వేఱొకప్పుడు కాంచనకుటీరమందును మఱియొకప్పుడు గంగాతీరమునను నొక్కసారి యుద్యాన మధ్యమునను నొక్కపర్యాయము కుంజవనమునను నతనితో సంభాషింప

యత్నించును గాని నోరు విప్పి యేమియుఁ జెప్పఁగలుగునది కాదు. ఒకనాఁడు మాత్రము మేకాంతప్రదేశమున కుణా లుని జూచి తిష్యరక్ష జాగరూకతతో నలుదిక్కులు విలోకించి "కుణాలా, నీ కేమియు బోధపడుట లేదా?" యనెను.

కాంచనమాల సమకూర్చు సంఘభోజనమునకుఁ దాను బోవలసియుండు నని కుణాలుఁ డచ్చటినుండి లేచి వెడలి పోయెను. అది మొదలామెతో నిర్జనప్రదేశమున సంభాషిం చుట కతఁ డెన్నఁడు సమ్మతింపలేదు. ఒకవేళ నామె యొంటి గాఁ గనఁబడినచోఁ దోడనే యతఁడు వేఱొకమార్గమునఁ జనుచుండును.

౪

ఒకనాఁడు తిష్యరక్ష అశోకుని ప్రాచీనసౌధమున ననగాఁ గేళీగృహమునకుఁ జని యం దొకగది వివిధవిలాస సామ గ్రులతో నలంకరించెను పచ్చిశృంగారపుబొమ్మలు గోడలపై వ్రేలాడఁ దీసి వివిధవేష భూషలతో నామె యలంకరించు కొని బహిరంగమైన యాజ్ఞాపత్రికద్వారా కుణాలుని బిలువ నంపెను. మహారాజు నానతి నుల్లంఘించుటకు వీలులేదు. కావున నతఁ డచ్చటికిఁబోవ బయలు దేఱెను.

కాంచనమాల యెచ్చటినుండియో యాకస్మికముగావచ్చి త్రోవ కడ్డము నిలిచి "నేఁడు మీ రెచ్చటికిని బోవల" దని

బలవంత పెట్టెను. ఆజ్ఞాపత్రిక నతఁడు చూపినను కాంచనమాల లక్ష్యము చేయలేదు. నేఁ డామె గట్టిపట్టు పట్టినది. ఏలనో యేమో యామె చెప్పలేదు. అంతి యాందోళన మెందులకో యామెకే తెలియలేదు. అతఁడు వెడలిపోవుట కామె యేవిధముగను సమ్మతింపలేదు. కాంచనమాల నతఁడు బహువిధముల మఱపింపఁ జూచి తుద కిట్లనెను. "కాంచనా, కుక్కుటారామమునకుఁ బశ్చిమమున మామిడితోఁట నడుమనున్న పుష్కరిణీతీరమందు రోగగ్రస్తులై యున్న బ్రాహ్మణబాలుఁ డీపాటికి మరణించి యుండును. అంతిమ దశలో వానిని జూచి వచ్చి చాలసేపయినది. నీవు పోయి వానితండ్రి నూఱడింపుము."

"సరే. మీ రెచ్చటఁగూడ నెక్కువసే పుండక శీఘ్రముగా నచ్చటికి రండు!" అని కాంచనమాల బయలు వెడలెను.

౫

కుణాలుని శిరస్సు మీఁదుగాఁ గాకి కాకా యని యఱచెను. అతఁడు కొంచెము దూరము పోయెనో లేదో క్రూరసర్ప మాతని త్రోవ కడ్డముగాఁ బ్రాకిపోయినది. దూరముగా నక్కకూతలు వినఁబడినవి. కుణాలుఁడు నిర్దిష్టస్థానము చేరి చూడగా నంతఃపురము విలాసద్రవ్య పూరితమై యుండెను.

గదినుండి గదికిఁబోయి తుదకతఁడు శయ్యాగృహద్వారము చేరెను. అడుగడుగున కాతనికి గోడలమీఁద జుగుప్సాకరము లగు చిత్రపటములే కానవచ్చుచుండెను. పడకటింటి గోడల మీఁద నతి వ్రీడాకరము లగు పటములు వ్రేలుచుండెను. నాల్గు గోడలకును బరస్పరాభిముఖముగా నాల్గుపెద్దయద్దము లున్నవి. అర్ధనగ్నయై విచిత్రాంగరాగవిభూషితయై తిష్యరక్ష గదిలో నడుమ శయ్యపై విరాజిల్లు చున్నది. ఆయద్దములలో నామెప్రతిబింబము లనంతములై యర్ధనగ్నయగు తిష్యరక్షను బ్రదర్శించు చున్నవి. కుణాలుఁ డదిచూచి మరలెను. తోడనే తిష్యరక్ష యాస్థితిలోనే పరుగెత్తిపోయి యతని పాదసన్నిధిని వ్రాలెను; వాలి తన యనాచ్ఛాదిత హృదయము నతని చరణములపై నుంచి పాదద్వంద్వము గట్టిగాఁ బట్టుకొనెను. సర్పము కాలికిఁ జుట్టుకొన్నచో మనుజుఁ డెట్లు పాదము విదలించునో యట్లే యతఁడు తిష్యరక్ష నావలికిఁ ద్రోసిపుచ్చి వెనుదిరిగి చూడక గంభీరగమనమున నచ్చటినుండి వెడలి పోయెను.

౬

చాలసేపటికి తిష్యరక్షకుఁ దెలివి వచ్చినది. కాలభుజంగునివలె లేచి నిలిచి యామె శిరోజములు సవరించుకొని కుణాలుఁడు చన్నమార్గమువంకఁ దీవ్రముగాఁ జూచుచు "ఆకన్నులు!—" అని నేలపైఁబడి దొరలెను.

"ఆకన్ను లోకానొకనాఁడు ఈలాగున కాలిక్రింద నలఁగఁ ద్రొక్కక పోయినయెడల తిష్యరక్షను గాను!" అని యీమె తలపోసెను.

పరిచ్ఛేదము ౮

౧

తిష్యరక్ష మరల నెప్పటియ ట్లయ్యెను. ఎట్టి యాందోళనము జరుగనట్లే యామె ప్రవర్తించుచుండెను. పూర్వమువలెనే జరిగెడి ధర్మసభాధివేశనములలో నామె కుణాలుని పక్షము సమర్థించుచుండెను. బౌద్ధధర్మము కొఱకామె యుత్సాహముతోఁ బని చేయుచుండెను. పైకి మృదువుగాఁ గానఁబడుచున్నను హృదయమునఁ బరాభవాగ్ని రవులుచునే యుండెను. ఈవిధముగాఁ గొన్నిమాసములు గడచినవి. ఒకనాఁడు తక్షశిలానగరమునుండి యశ్వారోహియగుదూత యొకఁడరుదెంచి యారాష్ట్రమున రాజద్రోహము చెలరేగినదనియు కుంజరకర్ణుఁడు ద్రోహుల సేనానాయకుఁడనియు విన్నవించెను. ఉత్తర మందగానే మహారాజు మిక్కిలి వ్యాకులపడెను; పాటలీపుత్రనగరమున యుద్ధ ప్రయత్నములు జరుగఁ జొచ్చెను. కమ్మర దుకాణములలో రేయుం బవళ్ళు ఠణఠణ శబ్దములు వినవచ్చుచుండెను. లెక్కలేకుండ ఖడ్గ

ములు తయారయి యాయుధాగారము లందు గుప్తము లగుచుండెను. పెద్దపెద్ద వెదుళ్ళుకోసి ధనుస్సులు చేయుచుండిరి. మత్తేభములను బంపవలసినదని మణిపుర పౌండ్రవర్ధన అంగ ఓఢ్ర విదేహసమతట ప్రభృతి ప్రదేశముల సామంత ప్రభువులకు మహారాజాజ్ఞాపత్రికలు పంపినాఁడు. వేలకొలఁది గుఱ్ఱములతో నశ్వశాలలు నిండిపోవుచుండెను. వజ్రంగులహర్నిశము రథములు చేయుచుండిరి. పాటలీపుత్రము రేవునకు వచ్చు నాహారపదార్థము లన్నియు యుద్ధముకొఱకుఁ గొనిరి. నానాదేశవీరులు, సైనికులుగను సేనాధికారులుగను నియోజితులగుచుండిరి. నగరోపకంఠమున భటులెల్లరు సర్వదాయుద్ధాభ్యాసము చేయుచుండిరి. యుద్ధోపకరణములను గొనిపోవుటకై శకటములను నౌకలను గొనివచ్చుచుండిరి. దేశమునఁ గోలాహలము ప్రబలెను. ఇఁక తక్షశిలా నగరమునుండి దూతపై దూత యరుదెంచుచుండెను. ఎవరి నోట విన్నను నొకటే సంగతి. "నేఁడీగ్రామము పోయినది. మఱునాఁడా గ్రామము పోయినది. ఈప్రాంతము రాజద్రోహులచేఁ జిక్కినది. బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులు నిచ్చటసమావేశ మయినారు. బౌద్ధదేవాయతనముల నన్నిటి సున్మూలించి బ్రాహ్మణులు యజ్ఞములలో బౌద్ధులను బలియిచ్చుచుండిరి" అని తెలియవచ్చుచుండెను.

పాటలీపుత్రమున నంతయు సంసిద్ధమయినది. సేనానిని నిర్ణయించుటకై మహారాజు మంత్రులను బ్రధాన పారిషదు

లను బిలిపించి సభ చేసెను. ప్రియపుత్రుఁడగు కుణాలుని బంపుటకు మహారాజు సమ్మతింప లేదు. మంత్రి చూపిన యుక్తులు మాత్రమెవ్వరును ఖండింపలేకపోయిరి. అతఁడుచెప్పినవి నాలుగు. ఒకటి: కుణాలుఁడు బౌద్ధధర్మావలంబి యగుటచే స్వధర్మమును బరిత్యజింపఁడు. రెండు: అతఁడు మహావీరుఁడు. మూఁడు: కష్టసహిష్ణువు; పైగా దేశమంతయు సంచరించినవాఁడు. నాలుగు: వివిధజాతులనుండి సమావేశమైన సైనికులు కుణాలున కనుగతులు.

ఈకారణములచే కుణాలుని రాజద్రోహము నణచుటకై సేనానాయకునిగా నెన్నుకొనిరి. ఉపాయాంతరము లేకుండుటచే మహారాజుగూడఁ గుమారునకు సర్వసైన్యాధిపత్యమిచ్చెను. తన మనస్సేల భయోద్విగ్న మయ్యెనో అశోకుఁడు తెలిసికొన లేకపోయినాఁడు.

౨

సేనాధిపతియై కుణాలుఁడు మిక్కిలి సంతోషించెను. త్రిరత్నములకై జీవము లర్పించినను నష్టములేదని యతఁడు భావించెను. ఈయవకాశమునఁ బాపాత్మురాలగు తిష్యరక్షా కుతంత్రములనుండి కొంతకాలము తాను బరిత్రాణము నొందవచ్చుననియుఁ దలపోసెను. కాంచనమాల మాట జ్ఞప్తికి రాగా నామెను విడిచి పోవలసి వచ్చెనే యని యతఁడు మనోవ్యథ నొందెను. “మహాత్కార్యములకొఱకుఁ దనజీవిత

ము ధారపోయుచున్న కాంచన నన్ను నివారించు ననితోఁచదు. నే నుండకపోవుటచే నామెకుఁ గష్టముగా నుండునని యే నాపను లన్నియు నామెపైఁ బెట్టి పోవుచున్నాను. తనకు మిగుల నిష్టమగు పనులు చేయుచున్న పక్షమున నామె నన్ను గొంతకాలము మఱవవచ్చు" నని కుణాలుఁడు తల పోసెను.

3

భర్త సేనాధిపతి యయ్యె నని విన్నప్పుడు కాంచనమాలకు హర్ష విషాదములు కలిగెను. పశ్చిమ ప్రదేశమున నించుమించుగా నశించు చున్న సద్ధర్మమును దన భర్త యుద్ధరించు నని తలఁచి యామె మిక్కిలి సంతసించెను. పుష్పములు పోయిన నాఁటిసంగతియును కంచుకి వచ్చిననాఁటి యనిమిత్తములను దలపోసి యేయమంగళము కలుగు నని భయపడు చుండెనో యా యమంగళ మీసారి తప్పక సంఘటిల్లు నని యామె విచారపడెను. కాని భర్త చేయుచున్న మహాత్కార్యము నడ్డగించుట కామె మన సొప్పలేదు. పో వలదని యొకసారియైన నామె యనఁజాలకుండెను. వీడుకోలు సమయమున కాంచనమాల యుత్సాహవాక్యములు చెప్పి శ్రీబుద్ధ భగవానుఁడు యశోధరాదేవిని విడిచిపోవు సమయమున పాడిన కీర్తన పాడి యిట్లనెను:—

"శ్రీభగవానుఁడు యశోధరాదేవిని విడిచిపోయి లోక హితము కొఱకుఁ గృతకృత్యుఁ డయినట్లే మీరును సద్ధర్మము

నుద్ధరించుపట్లం గృతకృత్యులు కందు! నే నిట్లే యుందును. ఒక్కసారి గయాశీర్ష పర్వతము మీఁదికిఁ బోయి నాయన గారిని జూచివచ్చుటకు మాత్రము నాకనుజ్ఞ దయచేయవలెను." తనభార్యధైర్యస్థైర్యములకు కుణాలుఁ డాశ్చర్య మొంది మనఃపూర్వకముగా నంగీకరించినా నని పలికెను. మోమున మందహాసముతోను నేత్రములందు బాష్పములతోడను నతఁ డశ్వము నధిరోహించి సేనాముఖమునకుఁ జనెను. కాంచన మాల యతనివంకఁ జూడఁ జొచ్చెను. ఇంతలో నతఁడు నయనపథమునుండి దాఁటిపోవగా కాంచనమాల శీఘ్రగమన మున నాపర్వతశిఖర మారోహించెను.

యుద్ధనౌకలు కదలి చనుచుండెను. నావికులు సైనికులు నేకగ్రీవముగా సింహనాదములు చేయుచు అశోకుని యశోగీతములను బాడుచుండిరి. వారల జయధ్వనితో నౌకాదండ ములధ్వని సమ్మిశ్రమై యొకానొకవిధమైన ప్రశాంతగంభీర శబ్దము బయలు వెడలుచుండెను. ఆనినాదము నాకర్ణించి నప్పుడు భీరువులకుఁ గూడ సాహస ముదయించును. నౌకా స్తంభములపై శ్వేతనీల పీతహరిద్రాది వర్ణములు గల పతాక లనుకూల వాయుతాడితములై "వైరులారా, పాఱిపొండు. మమ్ముఁ బ్రతిఘటింపఁజాల!" రనుచుండెనో యన్నట్లు కదలుచుండెను.

కాంచనమాల మఱియొకవైపు వీక్షించెను. తక్షశిలానగర మునకుఁ బోవుమార్గమున నిండి సైనికులు నడచుచుండిరి.

పదాతులు భేరీ పటహాది రణవాద్యముల...మ్రోగించుచుఁ బోవుచుండిరి. ఒకచో మహామేఘఖండముల చాడ్పున మదేభములు ధూళిపటలావృతములై భూమ్యాకాశముల కైక్యము సంపాదించుచుండెను. నడుమ నడుమ నాశ్వికుల శాణితఖడ్గములు సాంద్రమేఘమున క్షీణవిద్యుల్లేఖలవలె సూర్యకాంతిలోఁ దళతళలాడుచుండెను. మఱియొకచో నశ్వములు నీలపీతాది పృష్ఠావరణములతో విలసిల్లుచుఁ జను చుండెను. వానిపై మహాకాయు లగు వీరులు ఝణఝణధ్వానము చేయు కవచాదులు ధరించి "నేను ముందు పోయెద, నేను ముందుపోయెద" నని గుఱ్ఱముల పిఱుఁదులు చఱచుచుండిరి.

ఆమె యింకొకవైపు చూచినది. రథములు దిఙ్మండలము వఱకు వ్యాపించినవి. రథ్యములు వాయువుకన్న నెక్కువ వేగముగాఁ బరుగెత్తుచున్నట్లుండెను. పతాక లెగురుచుండ సారథిచోదితములై దిగంతవ్యాప్తము లగు నారథముల నడుమ నభ్రభేది యగుధ్వజముతోఁ జీనాంశుకపతాకతో మహారథ మొకటి కానవచ్చినది. ఆస్యందన స్వర్ణకింకిణులు సూర్యరశ్మిలోఁ బ్రతిఫలించుచుండెను. చూడగనే యది కుణాలుని రథ మని కాంచనమాల తెలిసికొనెను. అంతట నామె నల్వంకల విలోకించినది. వాయు వనుకూలముగను నాకాశము నిర్మేఘముగను నున్నది. బారులు దీర్చి బలాకలు నభోమండలమునఁ జనుచుండెను. చాతకములు మదభరమునఁ గూజితములు సేయుచుండెను. వీని యన్నిటినడుమ నొక్కటి

మాత్ర మామె కుత్కంఠ కలిగించెను. కుణాలుని రథ ధ్వజము మీఁద శకుని యొకటి తిరుగుచుండుట యామె కంట బడినది.

పరిచ్ఛేదము ౯

౧

కుణాలుని దండయాత్రావృత్తాంతము తక్షశిలానగరమునకుఁ దెలియవచ్చెను. ఆకాలమున తక్షశిలా ప్రదేశ మించుమించుగా నేఁటి ఢిల్లీనగరమువఱకును వ్యాపించియుండెను. ఎదురు తిరిగిన బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులును మహాకోలాహలము చేసి యుద్ధసన్నద్ధులు కాఁజొచ్చిరి. కుంజరకర్ణుఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. అతనికి బౌద్ధధర్మమన్న మహాద్వేషము. కావున బౌద్ధద్వేషు లెల్లరు నతనికిఁ దోడ్పడసాగిరి. "మీరు తిరుగఁ దీసిన ప్రదేశమును రాజసైన్యములు చేరగానే ప్రజలు వారితోఁ గలియవచ్చును. కావున రాజుదేశమునందే యుద్ధ మారంభించుట యుక్త"మని వారతని కాలోచనము చెప్పిరి.

పిమ్మట రణదర్పులగు బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులును లక్ష మంది తక్షశిలాప్రదేశపు సరిహద్దు దాఁటి అశోకుని రాష్ట్రము లోనికిఁ బోయి కుణాలునికై యెదురు చూచుచుండిరి. స్కం

ధావారమునకు నల్వంకలఁ గందకములు త్రవ్వి సైన్యము వానినడుమ విడిసెను. అల్పసంఖ్యాకులు మహావీరులునగు సైనికులతో కుణాలుఁడు వెనుకభాగమున శిబిరము స్థాపించె నని వారి కొక నాఁ డాకస్మికముగా వార్తవచ్చెను. కుణాలుఁడు చారులవలన శత్రువుల శిబిరవిశేషములు సవిస్తరముగాఁ దెలిసికొని శీఘ్రముగాఁ గొన్నియశ్వములను గజములను నిజసైన్యమునుండి వేఱుపఱచి పంపివేసెను. వారు చాలదూరము చుట్టు తిరిగి శత్రుశిబిరమున కించుమించుగా నైదుక్రోశముల వెనుక నిర్విఘ్నముగా విడిసిరి. శత్రువుల వస్తుసామగ్రుల నడ్డగింప వలదని కుణాలుఁడు తన భటుల కాజ్ఞాపించెను. "ప్రజలు మనవారు కావున వారి కెట్టిశ్రమము కలిగింప రాదు. నిరంతరము జాగరూకులై యుండుఁడు. మీ రెచ్చట నున్నదియు శత్రుల కేమాత్రము తెలియరాదు" అనియు బోధించెను.

యుద్ధమునకై వేగిరపడక యతఁ డాకసమును బరీక్షించుచు సేనాపతు లడిగినప్పుడు కొంచె మాగుదమని చెప్పుచుండెను. ఎవ్వరును మాఱుమాటాడుటకు సాహసింపలేదు. సైనికులు మాత్రము కాలవిలంబన మగుచున్న కొలఁది నధీరులు కాఁ జొచ్చిరి. ఒకనాఁటియుదయమున నాకస్మికముగా నతఁడు "నేఁడే యుద్ధ"మని యాజ్ఞాపించెను. మహోత్సాహముతో సైనికులు రణరంగమునకు దిగిరి.

౨

కుణాలుని సేనలో నెక్కువభాగము తమ కభిముఖముగా నున్నదని తెలిసికొని శత్రువులు సమ్ముఖయుద్ధము తప్పక జరుగునని యూహించిరి. కాని యాకస్మికముగా కుణాలుఁ డొకనాఁడు వెనుకవైపునుండి సాశ్వికపదాతిక సైన్యములతోఁ దమ్ము ముట్టడించుటచే వారించుక రిచ్చవడి తమ సేనను రెండుభాగములు చేసిరి. అం దొకభాగము కుణాలునితో యుద్ధము చేయఁబోయెను. రెండవభాగము శిబిరమున సిద్ధముగా నుండెను.

విద్రోహు లించుమించుగా నెల్లరు బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులు. వారెన్నఁడు యుద్ధరంగము విడిచిపోయిన వారుకారు. వారు మహోత్సాహముతోఁ దాకినప్పుడు బౌద్ధబలము చికాచిక యయిపోవఁ జొచ్చెను, కుణాలుఁడు రథమునుండి నిజసైన్యముల కుత్సాహము పురికొల్పుచు "ధర్మమే జయించును. బ్రాహ్మణు లెన్నఁడును జయింప" రని ధ్రువముగాఁ బలుకఁ దొడఁగెను.

అయినను కుణాలుని సేన క్షత్రియుల యెదుట నిలువ లేక పోయెను. వందల కొలఁది బౌద్ధులు యుద్ధమున నిహతు లగుచుండిరి. కొంతసేపటికి దైవము బౌద్ధులకుఁ దోడ్పడినది. ఆకస్మికముగాఁ బశ్చిమదిక్కున గాటముగు చీఁకటి వ్యాపించినది. పడమటిగాలివలన ధూళి యాకసమున కెగసి నల్వం

కలఁ జీకట్లను విస్తరిల్లఁ జేసెను. కుణాలునిసేన తూర్పు ముఖముగా నుండుట చేతను బ్రాహ్మణసైన్యము పశ్చిమాభిముఖముగా నుండుటచేతను ధూళి బ్రాహ్మణసేన నంధీభూతము చేసెను. కుణాలుఁ డంతట నుచ్చైఃస్వరమున "సైనికులారా, బౌద్ధులారా, ధర్మము మనకనుకూలము! శ్రీబుద్ధ భగవానుఁడు మన కనుకూలుఁడు! దుమారము తొలఁగిపోవులోగా ధర్మద్వేషులను ధ్వంసముచేయుఁ!" డని యుత్సాహ వాక్యములు పలికెను.

చండమారుతముతో ఖడ్గఝణాత్కారము వైరిసైన్యములకు భయోత్పాతము గావించెను. కన్నులు కనఁబడకపోవుటచే స్వపరభేదము లేక భ్రమవలన బ్రాహ్మణసైనికులు తమ్ముఁదామే ఖండించుకొనఁ జొచ్చిరి. కుంజరకర్ణున కిది యేమియుఁ దెలియలేదు. కుణాలుఁడు మాత్రము బాగుగా గ్రహించి నేర్పుతో తనసేనను భద్రముగా నుంచుకొనెను. దుమారము తగ్గిపోవుచున్న కొలఁదిని క్షత్రియులు తమభ్రాంతిని దెలిసికొనుచుండిరి. అప్పుడు బౌద్ధసేన సింహానాదము చేసి శత్రువులపైఁ బడెను. తనసైన్యము పలాయనోన్ముఖమయిన దనియు నిరోధించుట యసాధ్యమనియు కుంజరకర్ణుఁడు గ్రహించెను. అప్పుడు బ్రాహ్మణ శిబిరమున భయముచేఁ గలకలముప్పుట్టెను. ఈతరుణమునఁ బలాయనపరులగు శత్రుసైనికులకును వారిశిబిరమునకును నడుమఁ జొచ్చి కుణాలుఁ డాశ్వికదళమును వారిని వెన్నాడఁ బంపెను.

ఎక్కువ ప్రాణినాశము లేకుండ జయము కలుగుటచే కుణా లుని యుల్లాసమునకు మేర లేదు. కుణాలుని తరువాత ననే కులు దుమారముతో విజయములు గాంచిరి. కాని ప్రాణి హింసను నివారించుటకై యొక్కఁడుకూడ దాని నాశ్రయిం పలేదు. యవనులు మునల్మానులు పడమటినుండి వచ్చి బహు పర్యాయములు జయము గాంచిరి. అయినను దుమారము వారి కనుకూలముగను హిందువులకుఁ బ్రతికూలముగను నున్న ట్లింకలకును దెలిసినదే. అట్లు కానిచో బుద్ధిబలము నను భుజబలముననను బ్రాహ్మణులకును క్షత్రియులకును సాటి వచ్చువా రెవరు ?

3

క్రమముగాఁ జీఁకటి వ్యాపించినది. రెండువైపులను శత్రు సైన్యము లుండఁ గతిపయసైనికులతో నున్న కుణాలునకు భయము గలుగలేదు. రాత్రియంతయు మేల్కొని స్వయ ముగా నతఁడు పహారా యిచ్చుచు "ధర్మము జయించును! సత్యము జయించును! శ్రీబుద్ధదేవునకు జయ!" మని వారల కుత్సాహము పురికొల్పుచుండెను.

వెనుకటిరోజు కుణాలుఁడు పంపిన యాశ్వికసైన్యము శత్రు సేనలోని ప్రధానపురుషులఁ గొందఱను జెఱపట్టి తెల్లవాఱు గనే తీసికొని వచ్చెను. వారినడుమ విశ్వాసఘాతుకుఁ డగు కుంజరకర్ణుని గాంచి కుణాలుఁడేమో యడుగఁ దలఁచె

ను. కాని యతఁడు స్వతంత్రుఁడుగా నున్నట్లు ప్రవర్తించుట చేత కుణాలుఁ డతని నొకానొక సేనాధిపతి వశము చేసి మహారాజున కీయుద్ధవార్త నంపి కుంజరకర్ణుని విషయమై ప్రభువు నానతి కెదురు చూచుచుండెను.

౪

మఱునాఁ డుదయము ముందు వెనుకలనుండి యాక్రాంతమై హిందూశిబిరము ఛిన్నభిన్నమైపోయెను. అంతట కుణాలుఁడు తక్షశిలారాష్ట్రాభిముఖముగాఁ బ్రస్థానభేరి మ్రోగించెను.

మరల నారాజ్యమున శాంతి సంస్థాపిత మయినది. భగ్నమతముల నన్నిటి నుద్ధరించి యతఁడు అర్హతులను భిక్షుకులను శ్రమణులను శ్రావకులను మరల నిర్భయముగా బౌద్ధధర్మమును పాలింపఁజొచ్చెను. విజయము లభింపగనే కుణాలుఁడు శాత్రవుల శస్త్రాదులను లాగుకొని వారిని క్షమించెను. యుద్ధమును గూర్చి కాంచనమాల కతఁడు లిఖించిన యుత్తరము నందుఁ దుదిభాగమున నిట్లుండెను. "యుద్ధములో నెందఱో హిందువులకు బౌద్ధులకు గాయములు తగిలినవి. వారికిఁ జాల కష్టము కలిగినది. రోగులకు శుశ్రూష చేయించుచున్నమాట సత్యమే. కాని నీవిచ్చట నున్నపక్షమునఁ ద్వరలో వారల కారోగ్యము కలుగు నని తోఁచుచున్నది."

పరిచ్ఛేదము ౧౦

౧

కుణాలునిలేఖ రాజధానికి సకాలమునఁ జేరెను. కాని అశోకుఁ డప్పుడు ప్రభువు కాఁడు. కుణాలుఁడు దండయాత్రకుఁ బోయినది మొదలు ప్రియపుత్రునితోడి వియోగమువలనను విచారమువలనను అశోకుని మానస మత్యంత వ్యాకుల మయ్యెను. కుమారునకు కేదియో యనిష్టము కలుగునని యతని మన సెల్లప్పుడు బాధపడుచుండెను. ఆబాధచే నతఁ డధీరుఁ డయ్యెను. స్వయముగా యుద్ధభూమికిఁ బోవలెనని యతని కొకసారి బుద్ధి పొడమినది. కాని తనయుద్దేశ్య మెవ్వరికి నాతఁడు వెలిఁబుచ్చ లేదు. ఎక్కుడి యాలోచించుచుండుటచే నతని కతిమూత్రవ్యాధి జనించెను. ప్రథమావస్థయందు మిగుల భయంకరముగా నుండుట యీవ్యాధిలక్షణము. కుణాలుఁడు వెడలిపోయిన పది పండ్రెండుదినములకే అశోకున కిట్టి యవస్థ సంఘటిల్లినది.

పాటలీపుత్రనగరమందలి ప్రధానవైద్యు లుద్దండమైనవైద్య గ్రంథములు సంగ్రహించి రాజసౌధమున రాత్రిందివములు పీఠము వేసియుండిరి. పర్ణములు లతలు ఫలములు మూలములు గుల్మములు అస్థులు మొదలగు వానితో రాజభవనమునం దొకగది నిండిపోయెను. పంచవార్షిక సభయందేడెనిమిది పర్యాయములు పారితోషికములు గొప్ప మహా

వైద్యులు స్వయముగా నౌషధములు తైలములు ఆసవములు, వటికలు సిద్ధము చేయఁ జొచ్చిరి. పాటలీపుత్రమందలి ప్రధాన బౌద్ధమఠములకుఁ బ్రత్యహ ముపహారాదులు పంపుచుండిరి. భగవాన్ ఉపగుప్తుఁడు ప్రాసాదమున కేతెంచి మహారాజున కైహికాముష్మిక సుఖములు కలుగుటకై సదా ధ్యానము చేయుచుండెను.

పరిచర్యలో నేమాత్రము లోపము జరిగినను మహారాజు ప్రాణరక్షణము దుస్సాధ్య మగునని యెల్లరుఁ దలంచుచుండిరి. ఔషధసేవనము పథ్యప్రదానము నిద్రాభంగము శయ్యాగృహపరిష్కారము మొదలగు వానియం దెట్టిలోపము జరిగినను బరిత్రాణ ముండదు. తగిన పరిచారిక యంతఃపురమున దొరకుట దుర్లభము. ఇంచుమించుగా అశోకుని భార్యలందఱును బ్రాహ్మణపక్షపాతము; కావున వారిని నమ్ముటకు వీలులేదు. బౌద్ధమతావలంబిను లయినవారికి శుశ్రూష తెలియదు. కాంచనమాల రోగులకుఁ దల్లివలె నుపచారము చేయఁగలదు. కాని కోడలికన్న భార్య శుశ్రూష చేసిన మేలు. కావున నాభారము తిష్యరక్షపైఁ బడెను. పవ లనక రేయి యనక యాహారము లేక విశ్రాంతి లేక తిష్యరక్ష మహారాజునకు సేవ చేయఁజొచ్చెను. రెండుమూఁడు దినములలో అశోకుఁడు లేచుటకుఁ గూడ నోపిక లేనంత దుర్బలుఁ డయ్యెను. అప్పుడు తిష్యరక్షయే యతనికిఁ గాలు సేతు లయినది. ఆమె చేయు సేవకు విరామము లేదు. కొం

చేము విశ్రాంతి యుండునేని యామె భర్తసన్నిధిని గూర్చుండి వివిధకథలు చెప్పుచుండును. ఒక్కసారి యైన వెలుపలికిఁ జనక నతని కొడలు పట్టుచు విసరుచుండును. దాసీజనము నామె దగ్గఱకు రానిచ్చుట లేదు. అశోకుఁడు నిద్రించునప్పు డతనిప్రక్కఁ గూరుచుండి మక్షికాదులను దోలుచు నిద్రాభంగము కాకుండఁ జూచుచుండును. తాను మాత్రము కన్ను మూయదు. లోనికిఁ బోయినచో వెలుపలికి రా బుద్ధి పొడమకుండునట్లు గ్రీష్మసమయమున నామె సౌధమును సుశీతలముగా నుంచుచుండెను.

౨

ఇట్లు నిరంతరసపర్యలచే అశోకుని శరీరము స్వస్థము కాఁజొచ్చెను. అన్నపానములు వేళకు లేకుండుటచేఁ గృశించినను తిష్యరక్ష శుశ్రూషయందు విరతిఁ జెందుట లేదు. క్రమముగా నామె కొకవిధమగు శిరోవేదన జన్మించెను. అప్పుడప్పు డామె యొక్కొకజా మొడలు తెలియక పడియుండును. ఆరోగ్య మొంది తిష్యరక్ష యవస్థ చూచి మహారాజు మిక్కిలి బెగడొంది యామె కుపచారములు చేయించి స్వాస్థ్యము చేకూర్చెను. తరువాత నతఁ డామెను వర మడుగుమనెను. స్వతంత్రముగా మగధ సామ్రాజ్యము నొక్క సంవత్సరము తాను బరిపాలించున ట్లనుగ్రహింప నామె వరము వేడెను. అశోకుఁడు సమ్మతించెను. తిష్యరక్షా దేవి

మహారాజ్ఞిగా సంవత్సరము పరిపాలించునని నల్వంకలఁ జాటించిరి. ఆసంవత్సరకాలము తిష్యరక్షాదేవి యాజ్ఞానువర్తులై యుండుఁ డని సామంత గ్రామిక సేనాపతి దుర్గాధ్యక్షుల కాజ్ఞాపత్రము లంపఁ బడెను. ఆవత్సరము సామాన్యునివలె అశోకుఁడు నివసించునఁట.

3

నూతన ప్రభుత్వము ప్రారంభమయిన రెండవనాఁడు కుణాలుని దూత వచ్చి యతనికి జయము కలిగిన దనియు కుంజరకర్ణుఁడు బంది యయ్యెననియు మహారాజ్ఞికి విన్నవించెను. తిష్యరక్షాదేవి జయవార్త నగరమునఁ బ్రకటించి యుత్సవము చేయ నాజ్ఞాపించెను. రాత్రివేళ నగరమంతయు దీపమాలాలంకృత మయ్యెను. బౌద్ధమందిరములందు నేఁడు మహోత్సవము! అశోకుఁ డీ వార్త విని తనసౌధమును దీపశ్రేణితో స్వయముగా నలంకరించెను.

తిష్యరక్ష యస్వస్థముగా నున్నప్పుడు అశోకుఁడు కాంచనమాలయు నగరములోనికిఁ బోవుచు నచటి దీనులకు దరిద్రులకును గలుగు కష్టములు తొలఁగించుచుండిరి. ఈయుత్సవదినమున కాంచనమాల కాంచనకుటీరమును దీపమాలలతో నలంకరించెను.

అప్పుడు యుద్ధభూమినుండి వచ్చిన దూత యామెకు జాబిచ్చెను. ఉత్తరములోని చివరసంగతులు చదువుకొని

యామె మిక్కిలి క్లేశము చెందెను. తక్షశిలానగరమునకుఁ జనుట కనుమతికై యామె తిష్యరక్షను బ్రార్థించెను. స్త్రీలు యుద్ధభూమికిఁ బోవుట యనుచిత మను మిష పెట్టి తిష్యరక్ష యామె ప్రార్థనమును ద్రోసివేసెను. పోవుటకు వీలులేక కాంచనమాల విషణ్ణచిత్త యయ్యెను. కొన్నిరోజులవఱకు నామె ముఖమున నుల్లాసము కానరాలేదు. కుణాలుని కడనుండి జయవార్తయు నిశ్చల ప్రేమ వాక్యములును దెలియవచ్చుటచే కాంచనమాల సంతోషించెను.

తిష్యరక్షాదేవి సింహాసన మధిష్ఠించినవార్త యథాకాలమునకు కుణాలునకుఁ దెలిసెను; తాను యుద్ధమున విజయ మొందినందుల కామె మిక్కిలి యానందించినట్లు మఱునాఁడు తెలియవచ్చెను. కుంజరకర్ణుని విడువవలసినదని తరువాత నుత్తరువు వచ్చెను. "కుంజరకర్ణుఁడు నన్ను మాతగా నెంచును. కావున నతనిని తక్షశిలకుఁ బ్రభువుగా నియమించితిని. నీ వాతని యధీనమున నుండు" మని తిష్యరక్షాదేవి కుణాలున కాజ్ఞాపత్రిక నంపెను. ఈవృత్తాంతము తెలిసికొని యతని యధీనమందలి సేనాపతు లెల్లరు మిగుల నసంతుష్టిఁ జెంది నీచవంశోద్భవ యగు నామె యానతి నుల్లంఘింపుఁడని కుణాలునికిఁ జెప్పిరి. "ఏది యెట్లయినను నామె మహారాజ్ఞి. ఆమె యానతి శిరసావహింప వలసినదే" యని యతఁడు బదులుపలికెను. సేనాపతు లందఱు సమ్మతింపక తప్పినదికాదు. సైనికులు కోపముతోఁడను క్లేశముతోఁడను

న స్తిమితులు కాఁజొచ్చిరి. "స్త్రీ రాజ్యము చేయు ప్రదేశమునఁ బురుషులు నివసింపరాదు. ఎంత యన్యాయము! ద్రోహి విశ్వాసఘాతుకుఁడు పరాజితుఁడు నగువాఁడు ప్రభువయినాఁడు! విజయి యగు రాజకుమారుఁడు వాని కధీనుఁడయినాఁడు!" అని సైనికులు విచారింప సాగిరి.

ఈవిధముగా నాలుగురోజులు గడచెను. అయిదవనాఁడు కుంజరకర్ణుఁడు తోటుశ్రీపాటుతో కుణాలుని సన్నిధి కేతెంచి "నేఁడు మీరు నావెంట తక్షశిలాదుర్గమునకు రావలెను. దేవిగారి యానతి" యని పలికెను. కుణాలుఁడు మహారాజ్ఞి యాజ్ఞను శిరసావహించి మరేమియు మాటలాడక కుంజర కర్ణుని వెంట నరుగసాగెను. అతని వామాక్షి యదరెను. కాకులు గ్రద్దలు పైఁ నెగురుచుండెను. కాంచనమాల నిఁక జూడను గాఁబోలు నని కుణాలుఁడు చింతించెను. అయినను నంతరంగమునందలి యావేగ మేమాత్రము ముఖమునఁ గనఁబడలేదు. త్రిరత్నములను స్మరించుచు నతఁడు కుంజర కర్ణుని వెంటఁ జనెను.

కుంజరకర్ణుని వెంటఁ బోవలదని సైనికు లనేకులు కుణాలుని మిక్కిలి ప్రార్థించిరి. కాని యతఁడు చేసైఁగతో వారిని నివారించెను.

కొంతదూరము పోయిన తరువాత కుంజరకర్ణుఁడు "కుణాల కుమారా, మహారాజ్ఞి మీకుఁ గఠిన మగు నుత్తరువు పంపిన" దని చెప్పెను.

"అది యెట్టి దయినను శిరసావహించ వలసినదే."

"ఆమె యాజ్ఞను శిరసావహింతు రేని జీవనము మరణము సమాన మగును."

"కానిండు."

"మన మిరువురము కలసి తక్షశిలయందు నూతనప్రభుత్వ మేల స్థాపింప రాదు?"

కుణాలుఁ డేమియు బదులు పలుకక కుంజరకర్ణుని హృదయము కంపించునట్లు లనాదర సూచక దృష్టితో నతనివంకఁ జూడసాగెను.

"అట్లయిన నేను మహారాజ్ఞి యానతిచొప్పున మనుష్యులను బంపెదను. మనస్సు దృఢ పఱచుకొనుఁడు!" అని కంపమానకంఠముతో నని కుంజరకర్ణుఁడు వెడలిపోయెను.

౪

కుణాలుఁడు త్రిశరణములను స్తవము చేయసాగెను. ఏకాగ్రచిత్తముతో నతఁడు శ్రీ బుద్ధదేవుని చరిత్రమును స్మరించుచు "ప్రాణులకు సుఖము కలుగుటకయి ప్రాణములను త్యజించుట శ్లాఘ్యమే. కాని నే నెవరి కొఱకుఁ బ్రాణములు విసర్జించుచున్నాను? దుర్మార్గురాలి పాపవాంఛ నెఱవేఱుట కంటె వే తేదియు జరుగదు!" అని చింతించి మరల నిట్లు తలఁచెను. "ఆమె యెట్టిదయినను బ్రకృతము మహారాజ్ఞి. ఆమె యానతి నుల్లంఘించుటకు వీలు లేదు. ఉల్లంఘించినచో

యుద్ధహత్యలు ప్రారంభ మగును.”

ఇంతలో కాంచనమాలసంగతి యతని కాకస్మికముగాఁ బొడకట్టెను. “జీవితేశ్వరీ, ఇఁక నీజన్మమున మన కన్యోన్య సందర్శనము తటస్థింపదు. సెలవు!” అని హృదయపూర్వక ముగా నతఁ డనుకొనెను.

మహారాజ్ఞీయాజ్ఞాపత్రికను జేతఁ బట్టుకొని యప్పుడిరువురు చండాలు రాయింటిలోనికి వచ్చిరి. వారి నల్లని శరీరములం దంతటను నూనె చమిరియుండెను. నిరంతర మద్యపానముచే వారి విశాలనేత్రములు జపాకుసుమములవలె నెఱ్ఱవాఱి యుండెను. నూనెకాఱు వారివిశాలముఖములు నుంగరము లు తిరిగిన గడ్డములును జడలు కట్టి చిక్కువడిన వెంట్రుక లును భయము గొలుపుచుండెను. వారికి కంఠములందు జపాకుసుమమాలికలును హస్తములందు ధనుర్బాణములును గలవు. వచ్చినతోడనే వా రిట్లు ప్రసంగించిరి:—

“ఓరీ, యీరాజకుమారుని కన్నులు తీయఁ గలవా? ఇతని కన్ను లెంత పెద్దవి!”

“ఆజ్ఞాపత్రిక యీయనచేతి కియ్యరా!”

“చేతికిచ్చిన నేమగును? చూపించినచో నంతయుముగియును.”

“అట్లయిన నీకఁ బనిలేదు” అనుచు నిరువురును కుణాలుని నేత్రములకు గుఱిపెట్టి బాణములను సంధించిరి; మొదటి చండాలుఁ డెడమకంటికిని రెండవవాఁడు కుడికంటికిని గుఱి పెట్టిరి. కుణాలుఁడు లేచి నిలుచుండి “ముందుగా నాజ్ఞాపత్రిక

చూపి తరువాత మీ యిష్టము వచ్చినట్లు చేయవచ్చు" ననెను. "చూపిన నేమి లాభము? పని కానీయఁగూడదా?" యని చండాలురు పలికిరి.

"పత్రిక చూడనిదే ఏమ్మనియుఁ జేయనీయను" అని కుణాలుఁడు వారిచేతులు కంపించునట్లు తీక్ష్ణముగాఁ జూచెను. అంత నతఁడు వారిచేతులనుండి పత్రిక దీసికొని శిరముపై నుంచుకొని చదువుకొనెను. అందతని కన్నులు తీయుట కాజ్ఞ యున్నది. తిష్యరక్షి చేవ్రాలు గూడ కలదు.

అంత నతఁడు చండాలురతో "మీ కాజ్ఞ యిచ్చినప్రకారము చేయుఁ" డనెను.

"ఇఁక నేత్రములు తీయవచ్చునా?" యని మొదటిచండాలుఁడు ధనుర్బాణము లెత్తెను; కాని కుణాలుని నయనముల వంకఁ జూడలేకపోయెను.

పిమ్మట వాఁడు ధనుర్బాణములను క్రిందఁ బెట్టి కుణాలుని వామనేత్రమున వ్రేలు దూర్చి కన్నూడఁబెరికెను. కుణాలుఁడప్పుడు

ధర్మం శరణం గచ్ఛామి
సంఘం శరణం గచ్ఛామి
బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి

అని స్తుతింపసాగెను. మొదటివాఁడు కన్ను లాగి యున్మత్తప్రాయుఁడై రెండవకన్ను దీయ సిద్ధపడెను. అప్పుడు రెండవ చండాలుఁడు "ఆకన్ను నావంతు. నీవు తీయుటకు

వీలు లేదు" అని పలుకుచు కుణాలుని కంటి కన్ను [illegible] నిలిచెను. మొదటి చండాలుఁడు వాని నొక్క తన్నుతో దూరముగాఁ బడఁద్రోసి రెండవ కన్ను లాగెను. పిదప రెండు గ్రుడ్లను జేత నుంచుకొని సింహానాదము చేయుచు వాఁడు రెండవవానిని మరలఁ దన్ని వెడలిపోయెను.

౫

రెండవచండాలుఁ డేమి యాలోచించు చుండెనో గాని యింతవఱకును నోరు విప్పలేదు. మొదటివాఁడు వెడలి పోయినతరువాత కుణాలునిఁ జూచి "మీ రింకను ఆ మంత్రములే జపము చేయుచున్నారా?" అని యడిగెను.

"అవును."

"మీకు బాధగా లేదా?"

"కొంచెము."

"కన్నులు లాగినాఁడు కదా—బాధ కొంచెముగా నున్న దని యెట్లు చెప్పఁ గలిగితిరి?"

"నాకు బాధ కొంచెమే. కొందఱు నాకంటె నెక్కువ బాధ పడుదురు."

"ఏ మాలోచించుచు మీ రంతస్థిరముగా నుండఁ గలిగితిరి?"

"మా ధర్మోపదేశమును."

"మీ ధర్మోపదేశ మేది?"

"నీకష్టములను గమనింప వద్దు. పరుల కష్టములను గమనించి వానిని తొలగించుటకు యత్నింపవలెను అని."

"ఇదియేనా మీధర్మము ?"

"అవును."

"అట్లయిన నేను బోవుచున్నాను."

కుణాలున కేమియుఁ గనఁబడ లేదు. చండాలుఁ డతనికి సాష్టాంగ ప్రమాణము చేసి ధనుర్బాణములను జపాకుసుమ మాలికను బాఱవైచి పోయెను.

౬

కొంతసేపటికి కుంజరకర్ణుఁడు వచ్చి "కుణాలకుమారా, మీరీ యింటనే యుండవలెను. మహారాజ్ఞియానతి" యనిపలికెను. "శిరసా వహించితిని" అని యతఁడు పలుక కుంజరకర్ణుఁడు స్వయముగా నానేలమాళిగ తలుపులు మూసి వెడలి పోయెను.

పరిచ్ఛేదము ౧౧

౧

తిష్యరక్ష పాటలీపుత్రమున కేకాధీశ్వరి. మహామంత్రి రాధగుప్తుఁ డామెకు దక్షిణహస్తము. ఇరువురు సంప్రతించి

రాజ్యము పాలించుచుండిరి. ఒక్కొక్కప్పుడు అశోకుని యభి ప్రాయముకూడ గ్రహించుచుండిరి. ఈవిధముగాఁ గొన్ని మాసములు గడచెను. అయిరవమాసమున "కుంజరకర్ణుఁడు తక్షశిలా కారాగారము నుండి పాఱిపోయె" నని వార్త వచ్చెను. తరువాతఁ గొలఁది రోజులకు "కుంజరకర్ణుఁడు కుణా లునితో మరల యుద్ధమున కుపక్రమించినాఁ" డని యింకొక వార్త వచ్చెను. "కుణాలు నోడించి కుంజరకర్ణుఁ డతనిని చెఱఁబెట్టినాఁ" డని తరువాత వేఱొక వార్త వచ్చెను. యుద్ధక్షేత్రమునుండి వార్త వచ్చుటకు మాసము పట్టును. కావున కుంజరకర్ణుఁ డీలోపల నేమి చేయుచున్నాఁడో యెవ్వరి కిని దెలియలేదు. నగరవాసులలో నాందోళనము మెం డయ్యెను. కుంజరకర్ణుఁడు విజయియై సైన్యమును వెంటఁగొని పాటలీపుత్రమునకు వచ్చుచున్నా డని కొంద అనిరి. బ్రాహ్మణులు బౌద్ధుల నందఱను వధించుచు వచ్చుచున్నా రని మఱికొంద అనిరి. ఆఁడుదానికి రాజ్య మప్పగించినచో నంతయు నిరంకుశముగా జరుగునని వేఱొక కొందఱనిరి. ఈసంగతులు అశోకునకుఁ దెలియనీయ లేదని కొంద అను కొనిరి.

కొందఱు పాటలీపుత్రమునువిడిచి స్థానాంతరమునకుఁ దమ పరివారమును బంపివేసిరి.

కుణాలుఁడు బందియయ్యెననుమాట విని యుద్ధస్థలమునకుఁ బోవఁ దన కనుజ్ఞ నీయవలెనని కాంచనమాల తిష్యరక్షను

వేడుకొనెను. ఆమె వేడుకోలు నిష్ఫలమయ్యెను. మనోవ్యథ యసాధ్యమగుటచే నామె యీసారి యెవ్వరిమాటయు లక్ష్య పెట్టక రాత్రివేళ తక్షశిలా నగరమునకుఁ బ్రయాణ మయ్యెను. ఆమె యంతఃపురము విడిచిపోయిన దని నాగరకలోకమునఁ గలవరము పుట్టెను. రాజ్యలక్ష్మి అశోకుని విడిచిపోయిన దని యెల్లరు తలఁపసాగిరి.

తన తల్లి వంటి కాంచనమాల వెడలి పోయినది మొదలు దీనులు సర్వదా అశోకుని నిందింపఁ దొడఁగిరి. ఆమెను వెదకుటకై కొందఱు తక్షశిలా మార్గమునఁ జనిరి. కాని యామె జాడ దొరకలేదు. సైనికు లనేకులు ప్రేషితు లయిరి. వారు కొంతదూరము పోయిరో లేదో కుంజరకర్ణుఁడు వచ్చుచున్నాఁ డన్నవార్త తెలియవచ్చెను. నగరవాసుల భయమునకుఁ బరిమితి లేదు. "శత్రువు వచ్చుచున్నాఁడు. నగరరక్షణమున కుపాయ మేమి?" యని పౌరులు తిష్యరక్షా దేవి ప్రాసాదమును జుట్టు ముట్టి హాహాకారములు చేయఁ జొచ్చిరి.

తిష్యరక్ష వారిమాటలు లక్ష్యపెట్ట లేదు. వారందఱు నామెను నిందించుచు అశోకుని కొఱకుఁ జనిరి. నగరమునకుఁ జాలదూరములో నున్న వేణువనమున ఉపగుప్తునితో అశోకుఁడు నివసించుచుండెను. పౌరు లచ్చటికిఁ బోయి తమ విపత్తు నతనికిఁ దెలిపి స్వయముగా రాజ్యభారము వహింపవలసిన దని యతనిని వేడిరి. అశోకుఁ డప్పుడు తిష్యరక్షా

రాధగుప్తులయెడ నించుక యప్రసన్నుఁడై నగరములోని కరిగెను.

౨

అశోకుఁడు బయలుదేఱి వచ్చుచు మార్గమున నగరవాసుల వలన సమస్తవిషయములను సమగ్రముగా గ్రహించెను. కుణాలునకు కాంచనమాలకు సంభవించిన దురవస్థ కతనిహృదయము మహావ్యథ నొందెను. అతఁడు ప్రాసాదద్వారమునఁ బ్రజల నూఱడించి పంపి సూటిగా తిష్యరక్షాదేవి మందిరమునకుఁ బోయెను. ఆమెయు రాధగుప్తుఁడు నేదియో యాలోచించుచుండిరి. అశోకుఁడు రాధగుప్తునిజూచి "కుంజరకర్ణుఁడు ససైన్యముగా వచ్చుచున్నాఁడా?" యని యడిగెను. "కుంజరకర్ణుఁడు తక్షశిలను జయించినమాట నిజమే. కాని యతఁ డచ్చటినుండి వచ్చుచున్నాఁ డన్నవార్త నా కింకను దెలియరాలేదు."

"కుణాలుఁ డేమయినాఁడు? కాంచనమాల యెక్కడనున్నది? మీ రింతకాలము సైన్యము నేల పంపలేదు? పంపిన సేనను గూర్చి యేమి తెలిసినది? ఈవిషయములు నా కింతవఱ కేమియుఁ దెలియవచ్చినవి కావు."

అశోకుఁడు ప్రశ్నముపైఁ బ్రశ్న మడుగుటవలన రాధగుప్తుఁడు ప్రత్యుత్తర మీయలేకపోయెను. అశోకుఁ డాసమయమున వచ్చునని యతఁ డూహింపలేదు; కావున నతఁడు సిద్ధ

ముగా నుండలేదు. తన ప్రశ్నములకు సమాధానము రానందున అశోకుఁడు వ్యగ్రుఁడై ప్రశ్నములవర్షము కురిపించెను. అప్పుడు కంచుకి వచ్చి తక్షశిలనుండి విజ్ఞానవిదుఁడొకఁడు వచ్చినాఁడని తిష్యరక్షకు విన్నవించెను. వెంటనే దర్శనమిప్పింపుమని యామె యాజ్ఞ యిచ్చెను.

"తక్షశిలనుండియా?" యని అశోకుఁ డనెను. కంచుకి సాష్టాంగప్రణిపాతము చేసి "మహారాజునకు జయమగుఁగాక!" యనెను.

"జయము తరువాత నగును. అతఁడు వచ్చినది తక్షశిల నుండియేనా ?"

"చిత్తము."

"అతనిని వెంటనే ప్రవేశపెట్టు."

అప్పుడు మంత్రి కంచుకిని వారించి "దూత కిపుడు దర్శనమిచ్చుటకు వీలులేదు. విశేషించి దేవిగారు బడలియున్నారు" అని పలికెను.

అశోకుఁడు రాధగుప్తునివంకఁ దీవ్రముగాఁ జూచి కంచుకితో "మహారాజునాజ్ఞ నిర్వర్తింపుము" అనెను. కంచుకితొట్రుపాటుతో విజ్ఞానవిదుని దీసికొని రాఁబోయెను. మంత్రి యిట్లనెను: "దేవా, తమరు రాజ్యము స్వీకరించుటకుఁ గొలదిదినముల వ్యవధి యున్నది."

"ఈసంగతి జ్ఞప్తి యున్నది. ఇప్పు డీమాట జ్ఞాపకము చేయుటలో మీయభిప్రాయ మేమి ?"

"ఈ కొలఁదిదినములు నమ్ము స్వేచ్ఛగా వ్యవహారములు నిర్వర్తింప నీయకున్నఁ దమ ప్రతిజ్ఞ భంగము వచ్చును."

"ఈలోపల మగధసామ్రాజ్యము ధ్వంస మగును!"

అశోకుఁ డీమాట లనుచుండఁ గంచుకి విజ్ఞానవిదుని గొని వచ్చి మహారాజ్ఞి దర్శనము చేయించి వెడలిపోయెను.

విజ్ఞానవిదుఁడు తనయుత్తరీయము మడతలోనుండి చిన్న బరణి వెలుపలికిఁ దీసి రాణిచేతి కిచ్చెను.

"నీవు వచ్చినది తక్షశిలనుండియేనా?" అని అశోకుఁ డతని నడిగెను.

"చిత్తము" అని యతఁడు అశోకుని మాటలాడనీయక తిష్యరక్షతో నిట్లనెను: "దేవీ, ఈరెండు కన్నులు దెచ్చుట నా కెంత కష్ట మయినదో చెప్ప నలవి కాదు. రాజమార్గమున విశల్యకరణి దొరకినది కాదు. కావున నాకు—"

కన్నులమాట విన్నంతనే తిష్యరక్ష యదరిపడి బరణి తెఱచి నేత్రములు వెలుపలికిఁ దీసి చూచెను. అవి వెనుకటి వలెనే ప్రకాశించుచుండెను. వెంటనే యామె వానిని క్రిందఁ బడవేసి కాలితో రాచి వ్యాకులభావముతో వెడలిపోయెను.

అశోకుఁడు విషణ్ణచిత్తుఁడై "ఈకన్ను లెవరివి? ఎచట లభించినవి?" అని యాతని నడిగెను. విజ్ఞానవిదుఁ డామాటలు చెవిఁ బెట్టక తనమార్గాయాసమును వర్ణింపఁ జొచ్చెను. "విశల్యకరణి వెదకుచు నొకసారి పామునోటఁ బడుటకు సిద్ధమయితిని; ఇంకొకమాఱు పులినోటఁ బడుట కు

సిద్ధమయితివి. కాకున్నచో నీకీ యిటులుండవు" అని యాతఁ డేమేమో చెప్పుచుండెను.

తిమ్మ్యాక్షు వెడలిచన్న తరువాత రాధగుప్తుఁ డతనిని బిలిచి "దేవిగారి కస్వస్థముగా నున్నట్లు తెలియలేదా? నిన్నీసమయమున రమ్మన్న దెవ?" రని యడిగెను.

"నా కెట్లు తెలియును? ఒకానొకఁడు నాచేతికిఁ జాల ధన మిచ్చి యిది మహారాజ్ఞిగారి కిమ్మని చెప్పినాఁడు. దేవిగారికి సమర్పించినచో బహుమానము కూడ దొరకు నన్నాఁడు. నేను దెచ్చినాను."

"ఎవ రతఁడు?" అని అశోకుఁడు ప్రశ్న చేసెను.

"నాకుఁ దెలియదు. శాస్త్రపరీక్ష లెన్నో చేయవలెను. దానికి ద్రవ్యము కావలెను. అతఁడు నాచేతికి ధన మిచ్చి యింకను ధనము దొరకు నన్నాఁడు. నేను దెచ్చినాను."

"అతఁ డెవరో గుర్తు పట్టఁగలవా?"

"పట్టలేను."

"నీవు వచ్చిన దెక్కడ నుండి?"

"వాసుకీశిలమునుండి"

"అది యెక్కడ?"

"తక్షశిల కెనిమిది కోసుల దూరమున."

"అచ్చట శత్రువులసంగతి యేమైనఁ దెలిసినదా?"

"శత్రువు లెక్కడ?"

"తక్షశిలలో."

"అవును. కొంచెము కొంచెము తెలిసినది. ఐదారు మాసములక్రిందట తెగినకాళ్లు బాగుచేసినాను. శత్రువులు వారి కాళ్లు తెగఁగోసి నారఁట."

అతనివలన వృత్తాంతము తెలియరాదని నిశ్చయించుకొని అశోకుఁడు "ఏమి పరీక్షించుటకు నీకింత ధనము కావలెను?" అని యతనిని బ్రశ్నించెను.

"అంధత్వము పోఁగొట్టుటకు."

"అశోకుఁడు మరల సింహాసన మెక్కిన తరువాత రమ్ము. బహుమానము లభించును."

"మహారాజ్ఞి నా కెప్పుడు బహుమానము చేయును? అశోక మహారాజుగారి యభిషేకమువఱకుఁ గూరుచుందునా?"

"ఉన్నను నష్ట మేమి?"

"తప్పక లభించునని తెలిసిన యెడల నాలుగైదురోజు లుందును. రాజ్యము నితరులకు—విశేషించి స్త్రీకి—నొసంగిన వారికి మరల రాజ్యము వచ్చునా?"

మంత్రి యతనిని మందలించి "నీవు చాల ముగ్ధుఁడవు. ఎవరితో మాటలాడుచున్నావో తెలియునా?" యనెను.

"తెలిసినను దెలియకున్నను వాస్తవమైన విషయము యమునియెదుటఁగూడ ననఁగలను."

"ఇఁక నీ వతిథిశాలకుఁ బొమ్ము. మహారాజ్ఞికి విన్నవించి నీ బహుమానముసంగతి యేర్పాటు చేసెదను."

"కాని, నే నెక్కువరోజు లుండఁజాలను."

"నేఁడే యేర్పాటు చేసెద" నని మంత్రి యతనిని బంపి వేసెను.

3

విజ్ఞానవిదుఁడు వెడలి పోయినతరువాత అశోకుఁడు మంత్రిని జూచి "ఇది యంతయు నేమి?" యనెను.

మంత్రి అశోకుని పాదములపై వ్రాలి "దేవా, యీకొలఁది దినములు నన్నేమియు నడుగవలదు. తమ సేవకుఁడనైన నన్ను స్వయముగా నితరులచేతి కప్పగించితిరి! రాజ కార్యములు దుర్గ్రాహ్యములని తమకుఁ దెలిసినదే. ఈకొలఁది దినములు నన్నేమియు నడుగవలదు" అని విన్నవించెను.

"మంచిది. నగరవాసుల భయము నివారించుట కేమి యుపాయ మాలోచించినారు?"

"అదియు మహారాజ్ఞిగారి యిచ్ఛాధీనము."

ఇంతలో తక్షశిలా నగరమునుండి దూత వచ్చి కుణాలుఁడు పట్టు పడినది మొదలతని సైనికులు పెచ్చు పెరిగి కొందఱు శత్రుసైన్యములోఁ జేరిరనియుఁ గొందఱు ప్రజలను బాధించుచుండి రనియుఁ త్వరలో సైన్యమును సేనానిని బంపని యెడల వేలకొలఁది ప్రజలు నశింతు రనియు మంత్రికి విన్నవించెను. ఈవార్త నాకర్ణించి వా రిరువురును సత్వరముగా మహారాజ్ఞి సన్నిధికిఁ జనిరి. అశోకుని యావేగ మప్పటి

కిని తగ్గలేదు. ఆమె చేతితో సైఁగ చేసి ప్రకోష్ఠశాలలో వేచియుండుఁడని చెప్పి త్వరలోనే యచటికి మరలి వచ్చి అశోకుని జూచి "దేవా, ఇఁక నాకుఁ బ్రభుత్వముతోఁ బని లేదు. ఆఁడుదానను. రాజ్య చింత నాకుఁ దుర్భర" మని నివేదించెను.

అంతట మంత్రి మాటిమాటికిని మహారాజ్ఞి యస్వస్థతను గూర్చి హెచ్చరింపఁ జొచ్చెను.

"రాజ్యభారము వహింప" నని అశోకుఁడు చెప్పగా మంత్రి యడ్డువచ్చి "అట్లయినఁ బ్రధానామాత్యపదవి స్వీకరించి నాకు సెలవు దయచేయుఁ" డనెను.

"రాధగుప్తుఁ డుండఁగా నింకొక మంత్రి—"

"అట్లయిన నీవిప్లవసమయమున సేనాధిపత్యము స్వీకరింపుఁ" డని తిష్యరక్ష పలికెను.

"మంచిది. నేను నగరవాసులను శాంత పఱచి తక్షశిల కరిగెదను. నేను మరలి రానంతవఱకును మీరు వెనుకటి వలెనే ప్రభుత్వము నడుపుచుండుఁ" డని అశోకుఁడు పలికెను.

పరిచ్ఛేదము ౧౨

౧

తనభర్త బందియయినాఁడని తెలిసినప్పటినుండియు కాంచనమాల మనస్సు స్తిమితముగా లేదు. కేవల మభ్యాసవశమున నామె ప్రతిదినము చేయవలసిన పనులు చేయుచుండెనే కాని వానియం దామె కుత్సాహము లేదు. నిత్యమామె సంఘభోజనము పెట్టించుచుండెను. దరిద్రులకు వస్త్రము లిప్పించుచుండెను. రోగుల కౌషధము లిచ్చి వారల కుపచారములు చేయించుచుండెను. ఇవి యన్నియు నామె కేవల మభ్యాసవశముననే జరుగుచుండెను. తానాపనులు చక్కఁగాఁ జేయుట లేదని యామె తెలిసికొన్నది. ఒకనాఁ డామె సంఘభోజనము పెట్టఁబోయి ముందుగాఁ బాయసము వడ్డించినది. ఇంకొకనాఁడు రోగి కొకని కౌషధ మిచ్చి మఱునాఁడు పథ్యము పెట్టించవలసి యుండ సాయంకాలమువఱకు నామె కామాట జ్ఞప్తికి రాలేదు. జ్ఞప్తికి వచ్చినంతనే యామె త్వరితముగాఁ బోయి చూచునప్పటికి రోగి మృతప్రాయుఁడై యుండెను. మఱి యొకదినము దరిద్రబ్రాహ్మణున కన్నము గొనిపోవుచు నామె పుష్కరిణీతీరము చేరెను. కుణాలుఁడు తాను నచ్చటి కొకనాఁడు స్నానమునకు వచ్చిన సంగతి జ్ఞప్తికి రాఁగా గయాశీర్షమునందలి పులివేఁట మొదలుకొని జరిగిన సంగతులన్నియు నామె స్మృతికిఁ దగిలెను.

అచ్చట నిలుచుండి యామె చింతామగ్న యయ్యెను. అప్పుడు గ్రద్ద యొకటివచ్చి భోజనపదార్థములను గట్టునఁ దన్నుకొనిపోయెను. మానసికస్థితి యిట్లుండ నింట నుండుట యసంగత మని యామె భావించెను. ఉత్సాహము లేనిపని చేయరాదు. మనస్సు నిలకడగా నుండనిచోట నిలువరాదు. ఈరీతిగా నైదారు పర్యాయము లాలోచించి యామె యిల్లు విడిచిపెట్టెను. ఒకానొక నిశీథమున నంధకారము ప్రబలి యుండఁ దన భూషణములను గుటీరమున విసర్జించి భర్త నన్వేషింప బయలుదేఱెను. ఆమె శాక్యభిక్షుకురాలి వేషము దాల్చినది. శరీరమున ధూళి చల్లుకొని తప్తకాంచన సన్నిభమైన తనమేనిచాయను మఱుఁగు పఱచి ధర్మసంఘబుద్ధులకు నమస్కరించి మెల్ల మెల్లనఁ బ్రాసాదము విడిచి యొంటిగా నంధకారసముద్రమున లీనమై పోయెను.

౨

పాటలీపుత్రమునకు తక్షశిల చాలదూరమున నున్నది. జాబు వచ్చుటకు నెలరోజులు పట్టును. కాంచనమాల యొక్క తె యంతదూర మెట్లు పోఁగలదు? కాని యామె ఋషికన్య. ఆమె జన్మభూమి పర్వతము. రాచనగరునందలి సుఖము లామెకుఁ గష్టముగాఁ దోచెడివి. రాజధానియందలి విహంగములు మనసార సంగీతము పాడలేవు. పర్వతశిఖరమందుఁ బ్రాణులకు హాయి నింపుమారుతము ప్రాసాదమున లభింపదు.

మనసు విప్పి మాటలాడువారు రాచనగరులం దుండరు. కావున కాంచనమాలకుఁ బ్రాసాదనివాసమే కష్టమయ్యెను. ఆమెకు మార్గాయాస మంతగా లేదు. అయినను జింతాభారముచే నామెకుఁ బ్రయాణము కష్టముగా నుండెను. ఎంత త్వరితముగా నామె నడచినను హృదయభారము తగ్గలేదు. రాజమార్గము చాల వంకరలు తిరిగిన చుట్టుత్రోవ యగుటచేతను మగధసామ్రాజ్యములోని పట్టణములు చాల నదికి దానియంచున నుండుటచేతను దన్మార్గమున నరిగినఁ జాల యాలస్య మగునని కాంచనమాల పల్లెలమీఁదుగాఁ బోవుచుండెను. మైదానములు వెంటను గ్రామములగుండను విపినములలోను జనుచు నదులు దాఁటుచుఁ బతిగతప్రాణ యగుటచే నామె భర్త నన్వేషించుచుండెను. భర్తరూపము హృదయమున నంకితమై యుండుటచేతను మన స్సాతనియందు లగ్నమై యుండుటచేతను మార్గశ్రమ మామెకుఁ దెలియలే దనవచ్చును. సరయూనదీతీరమున నొకనాఁ డనేకులు గుమిగూడి యుండిరి. మధ్యాహ్న సూర్యకాంతిచే దేదీప్యమాన యగు దేవియో గంధర్వభామినియో విద్యాధరాంగనయో యన నొప్పు దివ్యమూర్తి వా రందఱును జూచుచుండ సరయూనదిలో దుమికెను. ఆసమయమున సరయూనది యుత్తాలతరంగమాలాలోలమై మృత్యుదేవతా కరాళదంష్ట్రావళివలె భయంకరముగా నుండెను. ఆ జనసమూహములో హాహాకార ముప్పతిల్లెను. నావను దీసికొని

కొందఱామె వెంట నరుగ యత్నించిరి. కాని యా దివ్య మూర్తి హస్తముతో వారిని వారించుచు "ధర్మం శరణం గచ్ఛామి, సంఘం శరణం గచ్ఛామి, బుద్ధం శరణంగచ్ఛామి!" అని పలుకుచు వక్షోభరమునను నిరంతర సంచాలిత కరద్వయముతోను నదీతరంగములను భేదించుచు మార్గము పరిష్కరించుకొనుచుండెను. ఇంతలో నామె సరయూనది దాఁటి యావలియొడ్డు చేరి యార్ద్రవసనములతోనే ప్రయాణము చేయఁ జొచ్చెను.

3

అహిచ్ఛత్రజను లొకానొక నిశీథమున నాకస్మికముగా మేల్కాంచిరి. భూమ్యాకాశములు నిండిపోవున ట్లెవరో గాథలు గానము చేయుచు రాజమార్గమునఁ బోవుచుండిరి. ఆమెను గాంచి పురాధిష్ఠాత్రియగు దేవత యని కొందఱును విద్యాధరాంగన యని కొందఱును భావించిరి.

ఒకనాఁటి సాయంకాలమున మదిపురప్రజలు పెద్దపుష్కరిణి చుట్టును గుమిగూడి కోలాహలము చేయుచుండిరి. బాలకుఁ డొకఁ డందుబడి మునిఁగిపోయెను. వారి నెవ్వరును బయటికిఁ దీయ లేకుండిరి. వాని తలిదండ్రులు గుండెలు బాదుకొనుచు విలపించుచుండిరి. కొందఱు వారి నోదార్చుచుండిరి, కొందఱు తేర్చుచుండిరి, కొంద ఱీఁతగాండ్రను బిలుచుచుండిరి. అట్టి సమయమున జయధర్మ జయసంఘ జయబుద్ధ యనుచు

రక్తాంబరధారిణి యగు దేవీమూర్తి యచటి కాకస్మికముగా నేతెంచెను. అచటివార లామెను గాంచి యాశ్చర్యాన్వితు లయిరి. ఆమూర్తి యెవ్వరితో నేమియు ననక పుష్కరిణిలో దుమికి మునిఁగిపోయెను. ఇంతలో జలము నిశ్చల మయ్యెను. జలగర్భమున నిరువురు ప్రాణు లున్నారను చిహ్నములు కనఁబడలేదు. యక్షిణి యెవ్వతియో వచ్చి బాలకుని పాతాళ లోకమునకుఁ గొనిపోయినదని యందఱు భావించిరి. ఆశ్చర్యము! ఆదివ్యమూర్తి బాలకుని బట్టుకొని యింతలో వెలుపలికి వచ్చెను. అచేతనావస్థయం దున్నవానిని దలిదండ్రులు హృదయమునకు హత్తుకొన వచ్చిరి. దేవీమూర్తి బాలకుని చరణములు పట్టుకొని గిఱ్ఱునఁ ద్రిప్పసాగెను. అచటివారెల్లరు నాశ్చర్య మొందిరి. వ్యాకులభావముతో వాని జననీజనకులు చేతులు పట్టుకొన యత్నించిరి. కాని దేవీబలమును నిరోధింప మానవులకు సాధ్య మగునా? కొంతసేపటికి దేవి యాకుఱ్ఱ వానిని జననిచేతి కందిచ్చెను. బాలకుఁడు తల్లిచంకను జేరి కిలకిల లాడెను. అచటివారెల్లరు నాదంపతుల యదృష్టమున కాహ్లాద మొందిరి. ఇంతలో దేవి యంతర్హిత యయ్యెను.

౪

కాంచనమాల క్రమముగా మాణిక్యాలాపురమునకుఁ బోయెను. ఆపట్టణము దాఁటిన తరువాత శత్రుప్రదేశము

వచ్చును. ఆమె యాపురములోని ప్రధానమఠమున విడిసి మందిరము లన్నిటికిని బ్రదక్షిణము చేసి ప్రాతఃకాలమునఁద్రిరత్నములను స్మరించి నిర్భయముగా శత్రురాజ్యమునఁ బ్రవేశించెను. రెండుమూఁడు రోజులు నిర్విఘ్నముగా, గడచినవి. మూఁడవనాఁ డామె శతద్రూనదిని దాఁటి నాలుగుకోసుల దూరము చనునప్పటికి బహుసంఖ్యాకు లగు సైనికు లొకానొకచో నామెకుఁ గానవచ్చిరి. వారిని గాంచి కాంచనమాల వేఱొకమార్గమునఁ బోవ నుద్యమించి కొంతదూరము చని సాలవనమునఁ బ్రవేశించెను. ఇంచుక దూరమేగెనో లేదో యామెకు భయ మొదవెను. సూర్యరశ్మి ప్రవేశించుటకు గష్ట మగునంత దట్టముగా నున్న సాలవృక్షము లామెకుఁ గానవచ్చినవి. కంబళము లొకచోఁ బడియుండెను. ఇంకొక చోట వృక్షశాఖలు విరిగియుండెను. వేఱొకచో భిన్నభాండములు కాష్ఠములు పడియుండెను. ఎచ్చటను మనుష్యుని జాడ లేదు. వెనుకవైపునుండి దూరమున నేమో వచ్చుచున్న ట్లామెకు వినఁబడెను. మనుష్యులో జంతువులో నిర్ధారణ చేయలేక యామె శీఘ్రముగా నడువఁజొచ్చెను. కొంతదూరము పోవునప్పటి కామెకు వికటధ్వని వినవచ్చినది. చప్పుడుప్పతిల్లిన వైపు పరికించి చూడ నశ్వారోహులు కొందఱు త్రాళ్లు పట్టుకొని పశువులను దోలుకొని వచ్చుచుండిరి. వారిని జూడగనే యామె చెట్లమాటునఁ బోవసాగెను. ఇంతలో నరణ్యభూమి యదరునట్లు భీషణసింహనాద ముప్పతిల్లెను.

ప్రతివృక్షమునుండి యిద్దఱు ముగ్గురు చొప్పున బహు సంఖ్యాకులు దిగి యడవి నిండిరి. ఏ వంక జూచినను యోధవేషులామెకుఁ గానవచ్చిరి. వస్త్రములు ఛిన్నభిన్నములై శరీరము లపరిష్కృతములై యున్న యాబ్రాహ్మణసైనికులలో గొందఱకు యజ్ఞోపవీతములున్నవి, కొందఱకు లేవు. వృక్షములనుండి క్రిందికి దిగినవా రెల్లరు నాశ్వికులవైపు పరుగెత్తిరి. రౌతులు వీరికోసము భోజనసామగ్రులు తెచ్చి యుండవచ్చును.

కాంచనమాల రక్తాంబరమును జక్కగాఁ గప్పుకొని యొకానొక చెట్టుపంగమీఁదఁ గూర్చుండెను. దుష్టస్వభావు లగు సైనికు లసామాన్యరూపవతి యొకతె నడవిలో నుండుట చెట్లపైనుండి చూచిరి. అప్పు డనేకుల కనేకవిధములగు భావము లుదయించినవి. కాని వా రేమి చేయుదురు? రౌతులు మరలివచ్చువఱకును వారు వృక్షములు దిగఁగూడ దని యాజ్ఞ. కావున నింతవఱకును వా రేమియుఁ జేయలేదు. ఇప్పు డా సుందరి యెందరిగినదో యని వారు వెదక నారంభించిరి. వృక్షమూలమున రక్తాంబరము కనఁబడగా నా వైపున కేడెనిమిదిమంది సైనికులు పరుగెత్తిరి. ఇఁక దాగియుండుట నిష్ప్రయోజన మని తెలిసికొని కాంచనమాల చెట్టెక్కినది; ఎక్కి కొమ్మమీఁద నిలుచుండి యుచ్చైఃస్వరమున వారిని సంబోధించి "భర్తను వెదకుటకై బహుదూరమునుండి వచ్చుచున్నాను. ఆయన తక్షశిలానగరమున జెఱసాలయం దున్నారు.

నే నచటికిఁ బోవుచున్నాను. నన్నడ్డగింపకుఁడు!" అని పలికెను.

ఒకానొక సైనికుఁడు పెద్దపెట్టున నవ్వి "అంతదూరము పోనక్కఱ లేదు. ఇచ్చటనే పతిలాభము కలుగు" ననెను. "పతినా, ఉపపతినా వెదకునది?" అని మఱియొకఁ డనెను. ఇద్దఱు ముగ్గురు వృక్షము నారోహింపఁ జొచ్చిరి. "చెట్టెక్క వలదు. ఒకతన్నుతోఁ గ్రిందబడవైచెదను!" అని కాంచనమాల పలికెను.

అందఱును బెద్దపెట్టున నవ్విరి. చెట్టెక్కుచువ్వారిలో నొకఁడామెను సమీపింప నామె వానిని గట్టిగాఁ దన్నెను. దానితో వాఁడు నెత్తురు కక్కుకొని క్రిందఁ బడెను. మిగిలినవారు భయపడి సత్వరముగా వృక్షము దిగిపోయిరి. చాలమంది వృక్షమూలము చుట్టును జేరిరి. అంత నెల్లరు నేమిచేయ వలెనో యాలోచింపసాగిరి. ఒక్కఁడును జెట్టెక్కలేదు. ఆమె పిశాచాంగన యని కొందఱును దేవత యని కొందఱును బలుక సాగిరి. ఆమెను విడిచిపెట్టు డని కొందఱనిరి. "భర్తను వెదకుటకు వచ్చినది, కనుక నిద్దఱుముగ్గురు భర్తలను సమకూర్చి మఱి వెళ్ళవలె" నని కొందఱనిరి. వా రిట్లు మాటలాడుచుండ దూరమునఁ జేర్చియుంచిన కంబళ కాష్ఠములు మండఁ జొచ్చెను. అగ్ని జాజ్జ్వల్యమానమై యరణ్యమును గ్రసింప నుద్యమించుచుండెను. ధూమరాశిచే నడవియంతయు నొక్కసారిగా నంధకారబంధుర మయ్యెను. చూచు

చుండ, సశ్వారోహులు సేకరించిన భోజ్యపదార్థములను పావక జ్వాలలు చుట్టుముట్టెను. సేనాపతి మాటిమాటికి దూర్య ధ్వని చేయుచుండెను. సైనికులకుఁ బ్రాణాధారమైన భోజన సామగ్రులను వైశ్వానరుఁ డాహుతిగా గ్రసింపనుండెను. అపుడు వృక్షమూలమునందున్న వారెల్లరు భోజనపదార్థములను రక్షించుకొనుటకై పరుగెత్తి పోవలసి వచ్చెను. కాంచన మాలా పదాఘాతము తగిలినవాఁడు నిందొక వికృతాకారుఁడు మాత్రము వృక్షము మొదటఁగూర్చుండి పెద్దమ్రాకుల వంకఁ జూచుచుండెను. వారియుద్దేశ్య మేమో తెలియదు; కాని మంచి దయినట్లు తోఁచదు. చెట్టు దిగవలె నని కాంచనమాల కొకసారి బుద్ధి పొడమినది. కాని యట్టి దురాత్ములచేతఁ జిక్కుట మంచిదికాదని యెంచి యామె యింకను వృక్షాగ్రమునకుఁ బోయెను. అచటఁ గూర్చుండి యామె యా దుష్టుల బారినుండి తప్పించుకొను నుపాయ మాలోచింపఁ దొడఁగెను. భగవంతుఁడే కాంచనమాల కుపాయము చూపినాఁడు! ఆమె వృక్షాగ్రమునుండి చూడ బహుసంఖ్యాకులగు సైనికులు మహారణ్యమును జుట్టుముట్టి యశ్వములను వేగముగాఁ బరుగెత్తించుచుండిరి. సూర్యకాంతిలో వారి కవచములు శిరస్త్రాణములును ధగధగ లాడుచుండెను. తీక్ష్ణములగు వారి శూలఫలక ములపై నపరాహ్ణసూర్యకిరణములు ప్రతిఫలించి శీర్ణవిశీర్ణ ములై పోవుచుండెను. ఆశ్వికులు శీఘ్రముగా నరణ్యముఁ

జొచ్చి కాంచనమాల యధిష్ఠించిన వృక్షము వెనుకనుండి బ్రాహ్మణసేన నాక్రమించిరి. వారిలో నొకఁడు వృక్షమూలమం దున్న యోధవేషుల నిరువురను బల్లెముతోఁ బొడిచి పోయెను. బ్రాహ్మణసైనికు లిద్దఱు సత్వరముగా నొరలనుండి ఖడ్గములు దూసి యుద్ధము చేయఁ బోయిరి; కాని యయిదాఱు బల్లెపుఁబోట్లతో క్షతవిక్షతదేహులై నేలఁ గూలిరి. ముందుఁ బ్రచండపావకజ్వాలలను వెనుక నాశ్వికశత్రుసైన్యమును గాంచి బ్రాహ్మణయోధు లొకించుక స్తబ్ధు లయిరి. బ్రాహ్మణులు మహావీరులు, యుద్ధమునఁ బరాఙ్ముఖులు కారు. ఋక్కులను బఠించుచు నమస్కారపూర్వకముగా నగ్నిదేవున కభిముఖులై వారు శాత్రవుల నెదుర్కొనిరి. అప్పుడు సంకులసమరము జరిగెను. కాంచనమాల వృక్షాగ్రమునుండి యిది యంతయుఁ బరికించుచుండెను; కాని, దట్టమగు పొగచే నామెకు సరిగాఁ గానరాలేదు. సకిలింతలతో గుఱ్ఱములు నేల కొఱగుచుండెను. వికటహుంకారములు చేయుచు సైనికులు భూతలమున వ్రాలుచుండిరి. అశ్వకళేబరములు మానవగాత్రములు నగ్నిహోత్రున కాహుతి యగుచుండెను. ఎవ్వరును బలాయనము చేయలేదు. కాంచనమాల యాఘోరయుద్ధమును జూడలేక దృష్టి మరల్చుకొనెను. ఎవరిభయమువలన నామె యింతవఱకును జెట్టుదిగి వచ్చుటకు వీలులేక పోయినదో వారు భూపతితులై యుండుట చూచి యామెహృదయము జాలిచేఁ గరగి పోయెను. అంత

నామె చెట్టుదిగి వచ్చి చూడ నిరువురును మరణోన్ముఖులయి యుండిరి. బల్లెపుములుకులు వారియొమ్ములనుండి వీఁపుల వెలుపలకు దూసుకొనిపోయినవి. వారికింకను గొంచెము తెలివియున్నది. కాంచనమాల సమీపమునకుఁ జనగా నందొకఁడు క్షీణహస్తములను జోడించి హీనస్వరముతో "దేవీ, క్షమింపుము!" అని పైనేమియుఁ జెప్పలేకపోయెను. కాంచనమాల వాని నించుక కదలించి చూడఁ బ్రాణవిహంగము వాని దేహపంజరమును వీడి యెగిరిపోయినది. అంతట నామె రెండవవాని కడకుఁ బోయి చూచి గ్రుచ్చుకొని యున్న బల్లెపు ములికిని లాగివేయ రక్తము చిమ్మనగొట్టమునుండి వచ్చునట్లు వెలుపలికి లేచెను. తన యెఱ్ఱకోక కొంగు చింపి కాంచనమాల వానివ్రణముఖమున కడ్డము వైచెను. చెంత జలము లేకుండుటచే నామె మెత్తని ధూళి గాయముపైఁ జల్లి సమీపమందలి యాకులు తీఁగెలును నలిపి యారసము దానికిఁ బూయఁబోవుచుండెను. ఇంతలో నుష్ట్రముల మీఁదను గార్ధభముల మీఁదను సామాను లుంచుకొని యాత్రికులు కొంద అచటికి వచ్చుచుండిరి. ఆకారప్రకారములను బట్టి యం దొకఁడు దళపతియని కాంచనమాల గ్రహించెను. దళాధిపతి వారినిగాంచి దగ్గఱకు రమ్మని యాజ్ఞాపింప గుంపు సమీపమునకు వచ్చెను. కాంచనమాల గాయమునకు రసము పూయఁబోవుచుండెను. నాయకుఁడు కంచరగాడిద

మీఁది బరువుదింపి యేదో యౌషధమును దీసి రోగి శరీరము నకుఁ బూసెను. క్రమముగా స్మృతి వచ్చినపిమ్మట రోగి కాంచనమాలను జూచి "సేవా!" యనెను. "ఇతఁడు నీ కే మగును?" అని దళనాయకుఁ డామె నడుగ, „నే నీమెకుఁ బ్రబలశత్రువును" అని రోగి పలికెను. „శత్రువున కేల పరిచర్యచేయుచున్నావు?" అని నాయకుఁడు తన్నుఁ బ్రశ్నింపగా కాంచనమాల "ఇతని బాధచూచి వైరము మఱచితిని" అని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ఆమాటలు విని నాయకుఁడు నిట్టూర్పు విడిచి యాకాశమువంకఁ జూచుచు "గురుదేవా, గురుదేవా!" యనెను. „మీగురుదేవుఁ డెవరు?" అని కాంచనమాల యాతని నడిగెను. నాయకుఁ డిట్లు చెప్పెను. "ఆయన యెవరో నే నెఱుగను. నే నిదివఱకుఁ జండాలుఁడను, తక్షశిలా నగరమున శూలారోపకుఁడను. ఒకనాఁడు మాప్రభువు నన్ను నింకొక శూలారోపకుని యొకా నొక నేలమాళిగలోనికిఁ గొనిపోయి యొక ఋషి నేత్రములను దీయ నాజ్ఞాపించెను. నాసహచరుఁ డాయనకన్నులు పెకిలించినాఁడు. నయనము లూడఁదీయు నపుడు ఋషికి బాధ కలిగినట్లు తోఁచలేదు. మీకు బాధగా లేదా యని నే నడుగ నీ వీమాట యనుటచే బాధసంగతి జ్ఞప్తికి వచ్చిన దని యాయన పలికినాఁడు. తరువాతఁ జాలసారు లాయన కొఱకు వెదకితిని. దుర్మార్గులగు బ్రాహ్మణు లాయన నెచ్చటనో దాచిపెట్టినారు. ఎంత వెదకినను గనఁ

బడలేదు. తుద కా ప్రయత్నము మాని యుద్ధమున గాయ
ములు తగిలినవారికిఁ జికిత్సలు చేయుచుఁ దిరుగుచున్నాను.
నావెంట నున్న యీ చండాలు రందఱును నా మతము
నవలంబించినారు."

చండాలుఁడు మాటలాడుచున్నంతసేపు కాంచనమాల
వ్యాకులభావముతో నుండెను. స్వప్నతుల్యమగు వెనుకటి
రోజు లామెకు నడుమ నడుమ జ్ఞప్తికి వచ్చెను. ఆఋషి కుణా
లుఁడే యని యామెకుఁ దోఁచెను. చండాలుఁడు మాటలు
ముగించి ముగింపక ముందే యామె వ్యగ్రభావముతో
"భద్రా, మీ గురుదేవు నా కొకసారి చూపఁగలవా?"
యనెను. "ఆయన నాకుఁ గనఁబడినయెడల వారి చరణ
సన్నిధానమున నాత్మసమర్పణము గావించుకొని యుందు"
నని యతఁడు పలికెను.

కాంచనమాల యిట్లనెను. "మీరు నాదుఃఖమునకు
విచారపడుచున్నారు. కావునఁ జెప్పుచున్నాను. నాభర్త
యీయుద్ధమున బంది యయినాఁడు. ఆయన అశోకమహా
రాజుగారి సేనాధిపతి. మీగురుదేవుని దర్శనము లభించెనేని
నాభర్త వృత్తాంతము తెలియవచ్చును. మాటలను బట్టి,
మీరు పాటలీపుత్రమునుండి వచ్చుచున్నారని తలఁచెదను."

ఇంతలో రోగి సీత్కారము చేసి యిట్లనెను. "మీ యిరు
వురు నాప్రాణము లిచ్చినారు. మీ కొకసంగతి చెప్పెదను.
చనిపోయిన యీ చండాలుఁ డొకనాఁడు నాకు రెండునేత్రము

లిచ్చి వానుకీశీలమునకుఁ బంపినాఁడు. నా కింతకన్న నే మియుఁ దెలియదు. నే నెఱిఁగిన దింతే."

అంతటబౌద్ధచండాలుఁడు హిందూచండాలునిసమీపమున కేగి "ఓహో, ఇతఁడే యతఁడు. అపుడు కన్నులు దీసినది యితఁడే" యని పలుకుచుఁ జండాలుని కట్టుబట్ట తడవి చూచెను. సంకేతాక్షరములు గలముద్ర యొకటి మాత్రము దొరకినది. అంత నతఁడు కాంచనమాలతో "వమువుఁడు. గురుదేవుని దర్శనము చేయించెదను. కారాగృహమునఁ బ్రవేశించుట కుపాయము దొరకినది. నిశ్చయముగా గురు దేవుఁడు కారాగారములో నుండును" అని పలికెను.

పరిచ్ఛేదము ౧౩

౧

మోహరు తీసికొని బౌద్ధచండాలుఁడు యుద్ధక్షేత్రమునకుఁ బోయి గాయములు తగిలి పడియున్న బ్రాహ్మణ బౌద్ధసైని కులకు శుశ్రూష చేయుభారము తనయనుచరులపై నిడి కాంచనమాలను వెంటఁ దీసికొని తక్షశిలానగరమునకు బయలు దేఱెను.

అప్పుడు తక్షశిల దురవస్థయం దుండెను. అశోకుని ప్రభుత్వము బహుదినములనుండి లోపించిపోయినది. నాటినాటికి

యుద్ధములు జరుగుటవలన నగరములోని గొప్పగొప్ప కుటుంబములు వితంతువులతో నిండిపోయెను. రాచనగరునందును బరివారము స్వల్పముగ నుండెను. అశోకుఁడు సేనాపతి కాఁబోవుచున్నాఁ డని విని శత్రుసైనికులు యుద్ధమునకై సరిహద్దులకుఁ బోవుచుండిరి. నగరరక్షకులగు భటులలోఁ గొందఱు యుద్ధమునకుఁ గొందఱు లూటీలకుఁ బోయిరి. మిగిలినవారి యకార్యములను సహింపలేక నగరవాసులు కొందఱు గ్రామాంతరములకుఁ బోయిరి. నగరములోని పెద్దలు పిన్నలను బాధింపఁ జొచ్చిరి. చిన్నవా రందఱు గుమిగూడి పెద్దవారి యిండ్లను లూటీ గొట్ట నారంభించిరి. వారి కెచ్చటను నిరోధము లేకుండెను.

కాంచనమాలయుఁ జండాలుఁడును బహుకష్టముమీఁదఁ గారాగారముఁ జేరిరి. చెఱసాల శత్రువుల కేర్పడినదయ్యును పహారా యిచ్చువా రచ్చట నెక్కువమంది లేరు. అచటనున్న నలుగురైదుగురు కావలివాండ్రుకూడఁ జెఱసాలతలుపుల చెంత గదిలోఁ జేరి గోల చేయుచున్నట్లు తోఁచెను. ఏవో భాగములు పంచుకొనుటలో వారికిఁ దగవు కలిగినట్లుండెను. బౌద్ధచండాలుఁడు బ్రాహ్మణచండాలవేషము ధరించిపోయి మోహరు చూపెను. ఒకఁడు బయటికి వచ్చి యేమి కావలె ననెను.

"ప్రభువు నానతి నిర్వర్తింప వలెను."

"నేఁ డెందరు ?"

„ముగ్గురు.”

„అందఱ నొక్కసారిగాఁ దొలఁగింపవలెను.”

„ప్రభువు నాజ్ఞ.”

అంతట లోపలనుండి యొకానొకఁడు „ఏమిరా, బయట గడబిడ చేయుచున్నారు? ఇక్కడ పని సాగనియ్యరురా?” యనెను.

„ఉండు, సర్కారుపని.”

„ఇఁక నైదురోజులలో సర్కారుపని బయటఁ బడునులే! ఈలోపుఁగాఁ గొంచెము కూడఁ బెట్టుకో!”

అంతట పహారా జవాను తాళముచెవి తెచ్చి „మేము లోపలికి వెళ్ళలేము. నీవు సర్కారునౌకరువు. తాళముచెవి మాకిచ్చి పో,” అని పలికెను.

అపరిచితునకు నిస్సంశయముగాఁ దాళపుఁజెవి యిచ్చి వాఁడు లూటీ సొమ్ము విభాగించుకొనఁ గూరుచుండెను. కాంచనమాల వానితో లోనికిఁ బోయినసంగతి వారు గమనించలేదు. ఇరువురు లోనఁ బ్రవేశించిరి.

కాంచనమాల యదరిపడినది. లోపలఁ జీఁకటి. ఎలుకలు పందికొక్కులు కిచకిచలాడుచున్నవి. గజముదూరములో నున్నవస్తువు కానవచ్చుట లేదు. త్రోవ కనఁబడకుండుటచేఁ జేతితో వెదకుచుఁ దుదకు ద్వారమును గనుఁగొని చండాలుఁడు దానిని దెఱచెను.

ఆగది మిగులఁ జిన్నది. కప్పుమీఁద నొక రంధ్ర

వచ్చెను. మనుష్యుఁడొకఁడుండునాఁడు. పండుకొనుటకుఁ బక్క లేదు, త్రాగుటకు నీరు లేదు. లోటామాత్ర మొకటి కలదు. వారు లోనికిఁబోవగనే ఖైదీ యిట్లనెను. "నన్ను జంపి వేయుఁడు! దప్పిచేఁ బ్రాణము పోవుచున్నది! నీటిబొట్టయి నను దొరకదు! చంపఁదలఁచిన యెడల నొక్కసారిగాఁ జంపి వేయుఁడు! ఏల హింస పెట్టెదరు?"

„చెఱసాలలో నిట్టి కష్టము లుండునా?" యని కాంచనమాల చండాలు నడిగెను.

ఆమె కంఠస్వరము నాకర్ణించి ఖైదీ కొంచెము ధైర్యము చెందెను. „అన్నా, నీ శత్రువులము గాము, మిత్రులము. మేము బౌద్ధులము. శీఘ్రముగా నిన్నుద్ధరించెదము. కుణాలుఁడను పేరుగల రాజపుత్త్రుఁ డెచ్చటనున్నాఁడో చెప్పగలవా?" యని చండాలుఁడు వానితో ననెను.

„కుణాలుఁ డెక్కడనా? వారిని మొదట బందిగమునం దుంచినారు. ఎచ్చట నెట్టియవస్థలో నున్నారో తెలియదు; అస లున్నారో లేరో కూడఁ దెలియదు."

„ఇచ్చట మీ రెవ రెవ రున్నారు?"

„ఎట్లు తెలియును? నే నీగదిలో నున్న సంగతిమాత్రము తెలియును. బాధ యెక్కువగా నున్నప్పుడు కేకలు వేయుదును. ప్రక్కగదిలోనుండి యప్పుడప్పుడు కేకలు వినఁబడును. ప్రాణము పోవుచున్నది!"

„మీ రేమి భుజింతురు?"

,,మొదట వారు భోజనము పెట్టెడివారు ; వారు నాలుగురోజుల నుండి పెట్టుట మానినారు. ఎత్తుగా నున్న యొకచిన్న కిటికీ వెంట రెండు రొట్టెలు పడును. ఒకప్పుడు పగటివేళను వేఱొకప్పుడు రాత్రివేళను వచ్చును. అవి తిందును. నీరు దొరకదు.

,,అట్లయిన నతనికిఁ గొంచెము నీరు తెచ్చి యిచ్చెద”నని కాంచనమాల పలికెను.

,,అమ్మా, మీకీ కట్టిపని యెందుకు? నేనే చేసెద” నని చండాలుఁడామెతోఁ జెప్పెను.

,,అమ్మా, యెవరు మీరు? పాటలీపుత్రములో నాకు జబ్బుగా నున్నప్పుడు దగ్గఱఁ గూర్చుండి పాలు త్రాగించినది మీరే యని కంఠస్వరమునుబట్టి తోఁచుచున్నది!” అని ఖైదీ పలికెను.

“నేనుగూడ నీవలె నాపదలో నున్నాను.”

“తెలిసినది. కుణాలప్రభునిసంగతి యడుగుటచేఁ దెలిసినది. మీరువచ్చినారు, కావున మాకుఁ దప్పక విముక్తి కలుగును.” అంతటఁ జండాలుఁడు జలము గొని వత్తునని సూచించెను. కాని భటులు తన్ను మరల రానీయరేమో యనియు, సంగతి తెలిసిన నఱికి వేయుదురేమో యనియు సంశయించి, ఖైదీని జూచి ,,నీ కోపిక యున్నదా? మాకుఁ గొంచెము తోడ్పడఁ గలవా?” యనెను.

,,ఏడెనిమిది రోజు లన్నములేక యోపిక యుండునా?

అయినను ముక్తికలుగునన్న యాశచేఁ బది యేనుఁగుల బలము వచ్చును. ఇప్పుడేమి చేయవలెనో చెప్పు."

«చెఱసాలతలుపు లన్నియుఁ దెఱవవలెను."

«ఇప్పుడే!" అని బందీ సంతోషముతో జయధ్వనిచేసెను. ప్రక్కగదులనుండి జయధ్వనులు వినవచ్చెను.

«ఖైదీలు చాల గోల చేయుచున్నారు" అని బ్రాహ్మణులు మరల దోపిడిడబ్బు లెక్కించుకొనఁ బూనుచుండిరి.

౨

క్రమముగా వా రేడెనిమిది మంది ఖైదీలను బయటికిఁ దీసిరి. పిమ్మటఁ దాళపుఁజెవులగుత్తి తెచ్చి తల కొకచెవి యిచ్చి కనఁబడిన తాళముల నెల్లఁ దెఱపించిరి. ఆచీఁకటికొట్లు నుండి క్రమక్రమముగా నూటయేఁబదిమంది బౌద్ధవీరులు బయటికి వచ్చినారు. కాంచనమాల తమ్ముద్ధరించుటకు వచ్చిన దని తెలిసికొని వా రెల్లరు నానందమున జయధ్వనులు గావించినారు.

బ్రాహ్మణు లప్పటికి నేమో చేయుచుండిరి. ఈసారి జయధ్వనులు విని నంతనే వారు భయపడి వచ్చిచూడ, ఖైదీలు తలుపులు తెఱచుకొని జయధ్వనులు చేయుచు సింహాద్వారమువైపునకు వచ్చుచుండుట కానవచ్చెను. అంతట వారు ప్రమాదము జరిగినదని గ్రహించి దొరకిన మార్గము వెంటఁ బలాయితు లయిరి. లూటీధనము లెక్కపెట్టుట కొంతవఱకు

జరిగినది. కొంతడబ్బు తీసికొనిపోవుటకు వీలుపడినది, కొంత మిగిలిపోయినది. బ్రాహ్మణులు పాఱిపోయిరి.

అంతట కాంచనమాల ఖైదీల కాహారాదులు సమకూర్పఁ బ్రస్తావించెను. అందఱును బ్రాహ్మణుల భాండారమునుండి భోజనపదార్థములను గొనివచ్చిరి. కాంచనమాల స్వయముగా వంటచేసి వా రందఱకును భోజనము పెట్టెను.

భోజనానంతరము వారు విశ్రాంతి దీసికొనుచుండ కాంచనమాల కుణాలునివృత్తాంతము వారి నడిగెను. ఎవ్వరు నతని వార్త చెప్పలేకపోయిరి.

మహారాజ్ఞిగారి రహస్యాజ్ఞను దెలుపుటకై కుంజరకర్ణుఁడు కుణాలుని గొనిపోయినతరువాత నాతనివృత్తాంతము తెలియుటకు వీలు లేకపోయెను. కుణాలునిజాడ తెలియకపోవుటచే సైనికులు విభ్రాంతు లయిరి. అసంతుష్టు లయిన సేనాధికారులను కుంజరకర్ణుఁడు కౌశలముగఁ గారాగృహమున వేయించెను. కొందఱికి మహారాజ్ఞియాదేశము చెప్పినాఁడు, కొందఱను రాజసభ నుండి చెఱసాలకుఁ బంపినాఁడు, కొందఱను యుద్ధమున జయించి ఖైదు చేసినాఁడు, కొందఱను సంహరించినాఁడు. మిగిలినవా రీచెఱసాలలో నుండిరి. వారిని కాంచనమాల విడిపించినది.

ఆమెకు భర్తజాడ తెలిసినదికాదు. పిమ్మట నామెవారిలో గట్టివానిపై వారి భార ముంచి "స్వామిని వెదకుట కిప్పుడే బయలుదేఱుచున్నాను. మీ రందఱు నేదోవిధముగా నాత్మ

రక్షణము చేసికొనుఁడు" అని పలికెను.

అంతటఁ జండాలురి యాదేశానుసారముగా వారెల్లరు నాలోచించి "ఇచ్చటి నుండి యాత్మరక్షణము చేసికొనుట కష్టము. మన మెల్లరము వైరుల నాక్రమింతము." అని నిర్ధారణ చేసికొనిరి.

కారాగారము రాజభవనమునకు సమీపమునఁ దున్నది. వారెల్లరు తెల్లవాఱులోపల బంధనాలయమునుండి ప్రాసాదమునకు సొరంగము త్రవ్విరి. మఱునాఁడు రయమున నేఁబది మంది సొరంగము వెంట రాజసౌధమును జేరఁ బోయిరి. ఏఁబదిమంది ద్వారము నాక్రమించిరి. అచ్చట రక్షకు లెక్కువ మంది లేకుండుటచే రాజభవనము శీఘ్రముగా స్వాధీనమయ్యెను. అంతట వారు ప్రాసాదమున నివసింపఁజొచ్చిరి. భాండారము వారిచేఁ జిక్కెను. అశోకుని పేర వారు ప్రభుత్వము సాగింపఁ జొచ్చిరి. విప్లవము నెడ విరక్తి చెందినవారందఱును వారితో నేకీభవించిరి. అచ్చటచ్చట లూటీలు చేసి జీవించు అశోకుని సైనికులు వచ్చి వారితోఁ గలిసిరి. ఇంకను ననేకులు తోడ్పడిరి. అశోకుఁడు కుంజరకర్ణుని జయించి ఖైదు చేసినాఁడన్న వార్త కొలఁదిరోజులకు వారికిఁ దెలిసెను. తర్వాత కుంజరకర్ణుఁ డెచ్చటికో పాఱిపోయినాఁడనియు నతనిని బట్టుటకు అశోకమహారాజు సైనికులను బంపెననియుఁ దెలిసినది. సేనాపతి లేకుండుటచే సైనికులు తక్షశిలానగరమునకు వచ్చిరి. దుర్గముమీఁదను రాజసౌధము

మీఁదను అశోకుని పతాక లెగురుచుండెను. ఉపాయాంత రము లేక శత్రువు లెక్కడివా రక్కడ యథాయథ లయిరి. విప్లవము శాంతించెను.

బౌద్ధులు బహుప్రదేశమునుండి తక్షశిలానగరమునకువచ్చు చుండిరి. కుణాలుని జాడమాత్రము తెలియలేదు. ఎల్లెడ శాంతి నెలకొనెను. అశోకమహారాజు ససైన్యముగా తక్షశిలా నగరమున కేతెంచునని వార్త తెలియవచ్చెను. కాంచన మాలకు శాంతి కలుగ లేదు. భర్తజాడ యామెకుఁ దెలిసి నది కాదు. ఏ యేప్రదేశమునందుఁ దనభర్త బందిగా నుండవచ్చునని యామె కనుమానము కలిగెనో యా యా స్థలమునకుఁ జండాలుని వెంటఁ బెట్టుకొని యామె కుణాలు నన్వేషించెను. కనఁబడిన గొప్ప బౌద్ధుల నిద్దఱను విడిపించెను. కాని భర్తజాడ యామె కెచ్చటను దొరక లేదు.

ఒకనాఁటి సాయంకాలము చండాలుని వెంటఁబెట్టుకొని యామె యరణ్యమునఁ జనుచుండెను. కాంచనమాల వాని కనేకేతిహాసములు చెప్పుచు ననేక ధర్మము లుపదేశించు చుండెను. ఆ సమయమున నాకస్మికముగా కాంచనమాల స్తంభితయై నిలువఁబడెను. శ్రద్ధతో నామె యేమో విను చున్నట్లుండెను.

"ఏమది?" యని చండాలుఁ డామె నడిగెను.

కాంచనమాల కుడిచేతితో వానిని వారించి "ఊరకుండు" మనెను.

చండాలుఁ డాశ్చర్యాన్వితుఁడై కాంచనమాల ముఖము వంకఁ జూచుచు నిలుచుండెను.

"కుణాల కుమారుఁ డిట నున్నాఁ"డని కొంతసేపటికా మె పలికెను.

"ఉన్నారా ? మీ కెట్లు తెలిసినది?"

"వినఁబడుట లేదా యాకంఠస్వరము? నేను బాగుగా గు ర్తించితిని."

"ఎవరి కంఠస్వరము?"

"వినఁబడుట లేదా? నా చెవులకుఁ జక్కగా వినవచ్చుచున్నది. ఆకంఠధ్వని చక్కగా గు ర్తించితిని. ఇంకను వినఁబడుటలేదా? నాశరీరము దుర్బల మగుచున్నది! నేనిఁక నిలువలేను. రమ్ము!" అని పలికి కాంచనమాల శీఘ్రగమనమున స్వరము వచ్చువైపునకు నడచెను. లతావితానములను ద్రెంచుచుఁ గంటకములను లక్ష్యము సేయక కూపసమీపమునకుఁ బోయి "నాథా, ఇదిగో వచ్చితిని!" అని యామె బావిలో దుమికెను.

చండాలుఁ డాశ్చర్యముతో నామెననుసరించెను. కూపము సమీపమునకుఁ బోవునప్పటికి "ధర్మం శరణం గచ్ఛామి! సంఘం శరణం గచ్ఛామి! బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి!" అను వాక్యములు వానికి వినవచ్చెను.

కుణాలుఁడు సర్వధర్మమమతా విపశ్చిన్నామక సమాధి బలమున బాహ్యజ్ఞాన శూన్యుఁడై యుండెను. కాంచన

మాలయు బావి యడుగున భర్తృహస్తమును బట్టుకొని మూర్ఛితవలె బాహ్యజ్ఞానశూన్యయై యుండెను.

౩

అంతటఁ జండాలుఁడు వారి నిరువురను భుజములపై వేసికొని బావిలోనుండి బయటికి వచ్చెను. ఇరువురకును బాహ్యజ్ఞానము లేదు. చాలసేపటికి కాంచనమాలకుఁ జైతన్యము వచ్చినది. కుణాలునకు మాత్రము రాలేదు. రాత్రియంతయు నతఁ డాస్థితియందే యుండెను. అతని నోటినుండి త్రిశరణనామములు మాత్రము వెలువడుచుండెను. ప్రభాతమున నతనికి బాహ్యజ్ఞాన ముదయించినది. కాంచనమాలా శరీరస్పర్శ ననుభవించి యతఁడు "కాంచనా, నీ వింత దూరమెట్లు వచ్చితివి?" యనెను.

ప్రత్యుత్తరమిచ్చు శక్తి లేకుండుటచే కాంచనమాల యాతని ముఖము వంకఁ జూచెను. కుణాలుని నేత్రకోటరములలోఁ గనీనికలు కానరాకుండుటచే నామె "ఇది యే!" మనెను.

"కాంచనా, నేత్రములు లేకపోవుటచేత సమాధియందుండఁ గలిగితిని. నేత్రము లున్నయెడల నట్లు చేయలేనివాఁడనే," అని కుణాలుఁడు భార్యతో ననెను.

చండాలుఁడు కాంచమాలను గాంచి "పట్టణమునకుఁ బోవుదమా?" యనెను.

"ఇఁకఁ బట్టణముతో నేమి పని? ఇచ్చటనే యుందును.

సమాధికి విఘ్నము కలుగదు.” అని కుణాలుఁడు వచించెను. చండాలుఁ డంతట నల్వంకలఁ జూచెను. లతాప్రతానములచేఁ గూపము చుట్టు ప్రక్కల నున్న యడవియు సుందరముగా నుండెను. అచ్చట వెన్నెల పర్వినట్లతనికిఁ దోఁచెను. చూఁడ జూడ నతని కాశ్చర్యము కలిగెను.

అంతటఁ జండాలుఁ డీ యద్భుత వృత్తాంతమును బ్రకటింపుటకై పట్టణమునకు బయలు వెడలెను. భార్యాభర్తలిరువురు నేమేమో మాటలాడు కొనుచుండిరి.

౪

ఒక్కరొక్కరే వచ్చి యచ్చట గుమిగూడఁ జొచ్చిరి. క్రమముగా బౌద్ధు లనేకు లేతెంచిరి. అశోకుఁడు రాత్రివేళ తక్షశిలానగరమున కేగుదెంచి కోడలి గుణసంపదచే దేశమున శాంతి నెల కొన్నం దులకు మిక్కిలి యానందించెను. నేఁడు పుత్త్రుని సమాధి సఫల మయ్యెనని యాకర్ణించి సపరివారముగా నతఁడు వనమున కరుదెంచెను. కుణాలుఁ డప్పుడు జనుల కుపదేశముచేయుచుండెను. శ్రీబుద్ధభగవానుని అవదానమాల నుండికథలు చెప్పుచు నతఁ డచ్చటిజనుల నానందవారధి నోలలాడించు చుండెను.

అశోకుఁడు నిశ్శబ్దముగాఁ జాలసే పాసుధామయోక్తుల నాలకించి యానందము పట్టఁజాలక ప్రసంగము చేయుచుండగనే కుమారునిఁ గౌఁగిలించుకొనెను. కుణాలుఁడు తండ్రికి

సాష్టాంగ నమస్కారము చేసెను. బహుకాలమునకు సమాగమమగుటచే నిరువురు నానంద బాష్పముల విడువఁ జొచ్చిరి. కుణాలుఁ డంధుఁ డయ్యె నని అశోకుఁడు గ్రహించి “నాయనా, నీ కీదశ యెవరివలన సంప్రాప్తించినది?” యని కుమారు నడిగెను.

“కన్నులున్న యెడల సమాధి సంసిద్ధించి యుండదు” అని యతఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ఇంతలో కుంజరకర్ణుని పట్టుకొని కొందఱు సైనికు లామార్గము వెంటఁ బోవుచు అశోక మహారాజచ్చట నున్నట్లు విని ప్రభువు సన్నిధి కతనిని గొనివచ్చిరి. కాలు చేతులకు సంకెలలు వేసి నలుగురు సైనికు లాతనిని మహారాజు నెదుటకుఁ గొనివచ్చిరి.

తిష్యరక్ష కుణాలుని కన్నులు తీయించినప్పటి నుండియు నీ నేత్రము లెవరివో యెవరు పంపినారో యని మహారాజు మనస్సు మిక్కిలి శంకాస్పద మయ్యెను. నేఁడు సంగతి యంతయు స్ఫురింప నతఁడు మహాకోపముతో కుంజరకర్ణుని జూచి “నరాధమా, నాకుమారుని కన్నులు దీయించితివా?” యనెను.

కుంజర కర్ణుఁడు మందహాసము చేయుచు నిట్లనెను. “అశోకసేనానీ, నన్ను రక్షింపు మని నిన్ను వేడను. నీవు స్వధర్మమునం దున్నంత కాలము నీకు సేవ చేసితిని. నీవు ధర్మము త్యజించిన తరువాత శత్రువు నైతిని. బౌద్ధులతో

నే నెన్నడు నొక్కసారియైనను సత్యము చెప్పలేదు. ఈనా తుదిరోజున నీతో మాత్రము సత్యము పలికెదను. ధర్మ భయముచేఁ గాదు. ధర్మేతరులతో నసత్యము చెప్పినను దోషమేమి? నేఁడు నేను సత్యము చెప్పుటచే నీకు మనో వ్యధ కలుగును. ఎవతెను మిక్కిలి ప్రేమించుచుంటివో యెవతెను రాజరాజేశ్వరిని జేసితివో యాభ్రష్టురాలు నీకుమా మని కన్నులు దీయించినది! ఆమె బౌద్ధ మతావలంబిని కాదు—హిందువు! దీఘాసమయమున జరిగిన తిరుగబాటులో నన్ను విడిపించిన దామెయే; కత్తి గట్ట నుత్సాహము పురి ల్పిన దామెయే. కుణాలునితో యుద్ధమున నోడి నేను బందీ నైనపుడు నన్ను విడిపించి నా కధికార మిచ్చిన దామెయే. నేఁటికి నామెయే రాజేశ్వరి. నాసంకెలలు తీయించి నన్ను తక్షశిలానగరమున కధికారిని జేయు మని యామె కడనుండి నీపేర నాజ్ఞా పత్రము తెప్పింపఁ గలను; కాని యామె కిప్పుడు మతిభ్రంశము కలిగినది. నాపరివారము తిరిగి పోని యెడల నేను జిక్కువాఁడను గాను; ఇచ్చటినుండి పాటలీ పుత్రమునకుఁ బోవకుండ ని న్నరికట్టు వాఁడనే!"

ఈమాట లాలకించునప్పటికి మహారాజు నిర్వ్యాకుల నిశ్చే ష్టుఁడు నయ్యెను.

"నాకు శిక్ష విధింతువా?" యని కుంజరకర్ణుఁ డనెను.

"తిష్యరక్ష కధికార మున్నంత కాలము నీవీస్థితియందే యుందువు."

"నన్నుంచినట్లే! నేఁడు మూఁడవ యామమున నీ దేహము పంచభూతములలోఁ గలిసిపోవును!" అని పలికి రక్షకభటుల వంకఁ జూచి కదలుఁ డనెను.

మంత్ర ముగ్ధులవలె వా రతని నొకానొకవృక్షముక్రింద నిలువఁబెట్టిరి. ఇష్టదేవతానామము జపించుచు కుంజరకర్ణుఁడు దేహము చాలించెను.

పరిచ్ఛేదము ౧౪

౧

"నేఁటినుండి రాజ్యభారము స్వయముగా వహించితి" నని యౌవనమునుండియే అశోకుఁడు ప్రకటించెను. కుణాలుని కాంచనమాలను వెంటఁ బెట్టుకొని యతఁడు తక్షశిల కేతెంచెను. సంసారభారము వహించుటకు కుణాలుఁడు సమ్మతింపలేదు.

"భగవన్, బోధిసత్త్వ, తమరు మా యాతిథ్యము స్వీకరించి సుభద్రాంగి నొకసారి కలిసికొనవలె" నని మహారాజు ప్రార్థింపగా కుణాలుఁ డంగీకరించెను. అంతట తక్షశిలా పరిపాలనమునకుఁ దగు నేర్పాటులు చేసి విశ్వాసపాత్రు లగు కొలఁదిమంది సైనికులను కుణాలుని కాంచనమాలను వెంట నిడుకొని మహారాజు త్వరితగామియగు రథ మెక్కి పాటలీపుత్రమునకు బయలు దేఱెను.

పాటలీపుత్రము చేరినతోడనే తిష్యరక్షను న్యాయసభకుఁ గొని రా సేవకులకు మహారాజాజ్ఞ నిచ్చెను. ఆజ్ఞ నిర్వర్తిల్లుటకుఁ బూర్వమే తిష్యరక్ష యచ్చటి కరుదెంచెను. ఆమె వేషము వికృతముగా నుండెను. కేశము లంటలు గట్టిపోయినవి. పరిధానము జీర్ణమై యున్నది. వచ్చి యామె మహారాజుతో "నాపీఠమునిూఁదఁ గూర్చుండవద్దు" అని పలికెను.

"దూరముగా నుండు దుర్మార్గురాలా!" యని మహారాజనెను. అప్పుడు కోపముతో నామె అశోకునిఁ గొట్టఁబోయెను. ఆమెను బట్టుకొండని యతఁడు సేవకుల కాన తిచ్చెను, కాని వారామెను బట్టుకొన సాహసింపలేదు. అంతట కాంచనమాల లేచి యామెను బట్టుకొనెను. తిష్యరక్ష కాంచనమాల ముఖమువైపు తేఱిపాఱఁజూచుచు "అమ్మా, నమస్కారము! నీవు మాకుటుంబము నేల విడిచిపోయితివి? నీకోసము నేనెంతో వెదకినాను. ఎచ్చటికిఁబోయితివి?" అని కాంచనమాల శరీరము నిమిరెను.

పిమ్మట నచ్చటినుండి కదలివచ్చి తిష్యరక్ష మహారాజును జూచి "నేను భ్రష్టురాలను గానియెడల నీ వెట్లు మహారాజ నయితివో! మఱి నిన్ను మోసగించి నేనుమాత్ర మెట్లు మహారాజ్ఞి నగుదునో! నీ వెదురు తిరుగు. నీకు ధన మిచ్చెదను. చేత నయినయెడల నీ పిరికిపందలను బాఱఁ

ద్రోహి! బ్రాహ్మణధర్మము నెలకొల్పుదు’ నని కుంజరకర్ణునితోఁ జెప్పినా” నని పలికెను.

“ఇంక విన నక్కఱ లేదు. పాపిష్ఠురాలా, దంభతపస్విని, నన్ననుక్షణము మోసపుచ్చినావు. మొట్టమొదటనే నీవు బౌద్ధధర్మము స్వీకరించినావు కావా? పిమ్మట నా ప్రియపుత్రుని కన్ను లూడఁ బెఱికించితివి. నీయుద్దేశ్యమేమో తెలియదు. ఎట్లయినను నీకోర్కి చెడ్డదే కాని మంచిది కానేరదు. నిన్ను కుక్కలకు వేయించెదను! నాయెదుటినుండి దూరము గాఁ బో!” అని మహారాజు కేకవేసెను.

“ఆహాహా! ఏమి పాడుచున్నావు! ఏదీ పాడు తిరుగ! నీకు సింహాసన మిచ్చి పోయెద” నని పలికి తిష్యరక్ష కుణాలుని దగ్గఱకుఁ జని యాతని గడ్డమెత్తి “ఏమి, బాబూ! నీమణులు రెండు నేవి? ఏవి నీ నేత్రములు!” అని యాతని మేను నిమురఁ జొచ్చెను.

“ఓసి మంగలిదాన! కుంజరకర్ణున కేమి యానతిచ్చితివే!” అని మహారా జఱచెను.

“మంగలిదాననా? రాజరాజేశ్వరిని! రాజ్యముసమస్తము వేలిమీఁదఁ ద్రిప్పి విడిచిపెట్టితిని. నన్ను మంగలిదాన వనుచున్నావు.”

“కాదు. సావిత్రివి, ధన్యురాలవు!”

“సావిత్రిని గాను. భ్రష్టురాలను!”

అంతట కాంచనమాల అశోకునితో నిట్లనెను. “దేవా,

ఇప్పు డీమెకు వెఱ్ఱి యెత్తినది. తమ రీమె నేల నిందించెదరు? శాస్తి చేసినను లాభ ముండబోదు. నా దౌర్భాగ్యమనవికలము. ఈమెను నా కప్పగింపుఁడు. నే నీమె యున్మాద ముపశ మింపఁ జేసి ధర్మ పథమున కీమె మనస్సు గొనివచ్చెదను.''

"నీచేతఁ గాదు!''

"ఆభారము నాది. ఈమె నుద్ధరించుమార్గము చూచెదను. నాచేతఁ గానియెడల ప్రభువుగా రున్నారుకదా!''

"మంచిది. ఉన్మాదము తగ్గినపిమ్మట నీమెకుఁ బ్రాణదండ నము విధించెదను!''

"వలదు మహారాజా! దేవరవా రీమెను క్షమింపఁదగును.''

"ఇట్టి పాపిష్ఠురాలిని క్షమించినయెడల మఱియెవరికి శాస్తి చేయుదును?''

తిష్యరక్ష నృత్యముచేయుచు మహారాజుకడకువచ్చి "గొం తున కురి పోసుకొని చచ్చెద!'' నని యఱచెను.

కాంచనమాల యిట్లనెను. "అది యెట్లున్నను మహారాజా, యీమె నాభర్తనేత్రములు తీయించినది. ఆయన బోధిసత్త్వుఁ డయినాఁడు. అభియోగము తేలేదు. ఈమెను క్షమింపుఁడని నా విన్నపము. ధర్మమున్నయెడల నాభర్తకు మరల నేత్ర ములు వచ్చును!''

"నీ వెంతమాత్రము విడువకున్నావు. సరే, తీసికొని పొమ్ము. ఈమె నీదాసిగా నుండును'' అని మహారాజు పలు కగా కాంచనమాల తిష్యరక్షచేయి పట్టుకొనెను. మంత్ర

రుద్ధవలె నామె కాంచనమాల వెనువెంటనే చనెను.

3

తిష్యరక్ష వెడలిపోయిన తరువాత మహారాజు లేవఁ బోవు చుండునంతలోఁ బ్రతీహారి వచ్చి వాసుకీశీలమునుండి విజ్ఞాన విదుఁడే తెంచె నని విన్నవించెను. అతనిని దోడ్కొని రమ్మని తోడనే అశోకుఁ డానతిచ్చెను. ఆయన వచ్చినతరువాత "నీ వేల వచ్చినా?" వని మహారాజు ప్రశ్న చేసెను. "తమరు ప్రభువు లయినతరువాత నన్ను రమ్మని యాజ్ఞాపించినారు; బహుమానము లభించునని సెల విచ్చినారు. అందుకని వచ్చి నాను. దేవరవారు లక్షముద్రలు దయచేయవలెను!" అని యతఁడు విన్నవించెను.

"ఇంత ధన మేమి చేయుదువు?"

"కొంతభాగముతో మృతినొందినవారిని బ్రతికించుటకు యత్నింతును. కొంతధనముతో భార్యకు నగలు చేయించు కొందును."

"మంచిది. నీకు లక్ష యిచ్చినాను. అచేతనావస్థలో నున్న నాకుఁ జైతన్య మిచ్చినందులకు మఱియొకలక్ష యిచ్చినాను. ని న్నొకటి యడిగెదను. అంధత్వము పోఁగొట్టుటకై నీవు చేయుచున్న పరిశ్రమ సఫల మయినదా?"

"ఒకరి కన్నుదీసి యింకొకరికిఁ బెట్టఁగలను. కన్నుమాత్ర మింకను జేయఁ జాలను."

"మంచిది. ఎవరి నేత్రమయినను దెచ్చి యీ యంధునకుఁ బెట్టుము."

నేత్ర మిచ్చుట కెవ్వరును సమ్మతి చూపలేదు. తుదకు బౌద్ధచండాలుఁడు గురువుకొఱకుఁ దన నేత్రముల నూడఁబెఱికి యిచ్చెను. కుణాలుఁడు వారించినను వాఁడు వినలేదు. విజ్ఞానవిదుఁ డానేత్రములను కుణాలుని నయనకోటరములలో స్థాపించెను. ఇంతలో కుణాలునకు వెనుకటివలెనే చూపువచ్చెను. ఎచ్చటినుండియో తిష్యరక్ష యరుదెంచి "ఓహో, మావానికిఁ గన్నులు వచ్చినవే!" యని వెడలిపోయెను. అప్పు డామె శాక్యభిక్షుకురాలివేషము ధరించి యుండెను.

చూపు వచ్చినమీఁదట కుణాలుఁడు చండాలుని బిలిచి "నీవు నాకు నేత్రము లిచ్చినావుగదా, నీ కెట్టికష్టము లేదా?" యని యడిగెను.

అప్పుడు చండాలుఁ డానుపూర్వికముగాఁ దన వృత్తాంత మతనికి విన్నవించెను. విని మహారాజు కన్నీరు విడిచెను.

"జ్ఞానచక్షువు లిచ్చినవారికిఁ జర్మచక్షువుల నిచ్చుటకు వెనుదీయుచో నావంటి పాపిష్ఠుఁ డింకొకఁ డుండునా ?" అని చెప్పునప్పటికి వానికి యథాపూర్వకముగా నేత్రములు వచ్చినవి! కుణాలునకుఁ జూపు వచ్చినదని విని కాంచనమాల యచ్చటికి రాఁగా మహారాజామెను జూచి "కాంచనా, నీ వాక్కు ఫలించినది!" అని పలికెను. కాంచనమాల లజ్జావనత వదనయై యచ్చటినుండి కదలి చనెను.

౪

అంత మహారాజు కుమారుని జూచి "కుణాలా, నీవు బోధి సత్త్వుఁడవు. మావలన నీకుఁ గాఁవగిన దేదియుఁ గానరాదు. అయినను నావల్ల నెఱవేఱఁ దగిన యభీష్ట మున్న యెడలఁ జెప్పుము. వెంటనే నెఱవేర్చెద" నని పలికెను.

"దేవా, మీరు నన్ను వెడలఁగొట్టినను మరల దేనికై రాజ కుటుంబములోనికి వచ్చితినో యా కార్యము నెఱవేర్పుఁడు."

"చెప్పుము. వెంటనే చేసెదను."

"నేఁటినుండి బౌద్ధధర్మమే యీవిశాల మగధసామ్రాజ్య మునఁ బ్రచారమునం దుండు నని చాటింపుఁడు. సామ్రాజ్య మునకు వెలుపలఁగూడ బౌద్ధధర్మము ప్రచారము నం దుండు ప్రదేశములను బందోబస్తు చేయింపుఁడు. తక్షశిలలో సద్ధర్మము వ్యాపించలేదు. నన్నచ్చట ధర్మాధ్యక్షునిగా నియోగింపుఁడు."

బౌద్ధధర్మమే మగధసామ్రాజ్యధర్మ మని అశోకుఁడు తోడనే చాటించెను. తన కుమారులలో నొకనిని సింహళము నకును మఱియొకరిని పారశీకమునకును బంపెను.

"నీవు పంచనదమునకు ధర్మాధ్యక్షుఁడవై శాసనకర్తగా నుండు" మని మహారాజు చెప్పగా "శాసకత్వము వేఱొకరికి దయచేయుఁ" డని కుణాలుఁడు విన్నవించెను.

"అట్లయిన, కాంచనమాలపై రాజ్యభార ముండునుగాక! ఈసారి కాంచన తక్షశిల జయించినది" అని అశోకుఁడు పలి

కెను. "కాంచనకుఁ బ్రాపంచక వ్యాపారములమీఁద నభిలాషము లే" దని కుణాలుఁడు చండాలునివైపు చూచెను.

"ప్రభూ, నాది నీచజాతి. గురువుగారి పాదసేవ చేసెదను. శాసకత్వము నాకుఁ దగదు. దయామయా !" యని వాఁడు విన్నవించెను.

అంతట మహారాజు మఱియొకరిపై నాభారముపడవైచెను.

N... ...SED

ఆనాఁడు నిర్వర్తిల్లిన కార్యబలముచేఁ దరువాత వేయి సంవత్సరములవఱకు భరతవర్షము బౌద్ధధర్మావలంబి యయ్యెను. ఆనాఁటి కార్యబలముచే ఆసియాఖండ మంతయు బౌద్ధధర్మము నాశ్రయించెను.

౬

కాంచనమాల యనుగ్రహముచే తిష్యరక్ష బుద్ధిమతి యను తననామము సార్థకము చేసికొన్నదఁట.

సమాప్తము

నమో తస్స భగవతో అరహతో సమ్మాసంబుద్ధస్స

STATE LIBRARY